

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF KYRGYZ REPUBLIC

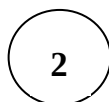
Сапаттуу билим – келечекке айкын жол!
Качественное образование – гарантия будущего!
Qualitative education - guarantee of the future!

К.Ш.ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК
УНИВЕРСИТЕТТИН
ЖАРЧЫСЫ
илимий-популярдык мезгил-мезгили менен чыгуучу журнал

Научно-популярный периодический журнал
ВЕСТИК
МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ К.Ш.ТОКТОМАМАТОВА

HERALD
OF INTERNATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER
K.SH.TOKTOMAMATOV
popular science periodical journal

ISSN 1694-5913

Жалал-Абад, 2024

К.Ш.ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТ

окуу-илимий-өндүрүштүк комплексинин

ЖАРЧЫСЫ

илимий-популярдык мезгил-мезгили менен чыгуучу журнал

2024-жыл, №2

Негиздөөчү: К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университет ОИӨК. 2008-жылдан баштап басылууда.

Дареги: 715613, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад ш., “Спутник” кичи району, Жеңи-Жок көчөсү, 30.

Байланыш үчүн телефондор: +996(3722)50705, 51811, 52128; факс: +996(3722) 50705.

Веб-сайты: www.mnu.kg; электрондук дареги: university_coop@hotmail.com, naukamnu@gmail.com

Башкы редактор: А.К.Кантороева – К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУнун ректору, э.и.д., профессор;

Башкы редактордун орун басарлары: – С.А.Өмүрзаков К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУнун окуу иштери боюнча проректору, э.и.д., профессор; Т.Т.Омошев - К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУнун илим, эл аралык байланыштар жана инновациялык билим берүү боюнча проректору, п.и.к., профессор.

Жооптуу катчы: Д.К.Сулайманова – э.и.к., доцент.

Редакциялык коллегия:

э.и.д., проф. Г.К.Кантороева

э.и.д., проф. А.З.Зулпукаров

э.и.д., проф. Ж.С.Джаилов

э.и.д., проф. А.А.Арзыбаев

э.и.д., проф. Стефан Дырка

э.и.д., проф. А.М.Маткеримова

э.и.д., проф. М.Ж.Абдиев

ф-м.и.д., проф. К.О.Осмоналиев

ф-м.и.д., проф. К.С.Алыбаев

филол.и.д., проф. К.З.Зулпукаров

филол.и.д., проф. М.В.Пименова

п.и.д., проф. С.С.Сакиева

т.и.д., проф. А.А.Асанканов

филос.и.д., проф. К.А.Исаков

б.и.д., проф. Б.А.Токторалиев

м.и.к., доц. М.Р.Ниёзметов

филол.и.к., проф. А.С.Жолдошбаев

т.и.к., проф. Ж.А.Дуйшеев

э.и.к., доц. Н.К.Токтомаматова

э.и.к., доц. Чагры Эргезер

Научно популярный периодический журнал

ВЕСТНИК

учебно-научно-производственного комплекса

МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ К.Ш.ТОКТОМАМАТОВА

2024 год №2

Учредитель: УНПК Международный университет имени К.Ш.Токтомаматова. Издаётся с 2008 года.

Адрес: 715613, Кыргызская Республика, г.Жалал-Абад ш., микрорайон “Спутник”, ул.Жеңи-Жок, 30.

Контактные телефоны: +996(3722)50705, 51811, 52128; факс: +996(3722) 50705.

Веб-сайт: www.mnu.kg; электронная почта: university_coop@hotmail.com, naukamnu@gmail.com

Главный редактор: – А.К.Кантороева ректор МНУ имени К.Ш.Токтомаматова, д.э.н., профессор;

Заместители главного редактора: С.А.Омурзаков – проректор по учебной работе МНУ имени К.Ш.Токтомаматова, д.э.н., профессор; Т.Т.Омошев – проректор по науке, международным связям и инновационно-образовательным технологиям МНУ имени К.Ш.Токтомаматова, к.п.н., профессор.

Ответственный секретарь: Д.К.Сулайманова – к.э.н., доцент.

Редакционная коллегия

д.э.н., проф. Г.К.Кантороева

д.э.н., проф. А.З.Зулпукаров

д.э.н., проф. Ж.С.Джаилов

д.э.н., проф. А.А.Арзыбаев

д.э.н., проф. Стефан Дырка

д.э.н., проф. А.М.Маткеримова

д.э.н., проф. М.Ж.Абдиев

д.ф-м.н., проф. К.О.Осмоналиев

д.ф-м.н., проф. К.С.Алыбаев

д.филол.н., проф. К.З.Зулпукаров

д.филол.н., проф. М.В.Пименова

д.п.н., проф. С.С.Сакиева

д.и.н., проф. А.А.Асанканов

д.филос.н., проф. К.А.Исаков

д.б.н., проф. Б.А.Токторалиев

к.м.н., доц. М.Р.Ниёзметов

к.филол.н., проф. А.С.Жолдошбаев

к.и.н., проф. Ж.А.Дуйшеев

к.э.н., доц. Н.К.Токтомаматова

к.э.н., доц. Чагры Эргезер

HERALD

education-research and industrial complex

INTERNATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER K.SH.TOKTOMAMATOV

popular science periodical journal

Founder: ERIC International university named after K.SH.Toktomamatov. Publisher 2008 year.

Address: 30 Jeni-Jok St., Jalal-Abad, 715613, Kyrgyz Republic. Tel.: +996(3722)50705, 51811, 52128;

fax: +996(3722) 50705. Web-site: www.mnu.kg; E-mail: university_coop@hotmail.com, naukamnu@gmail.com

Омурзаков С.А., э.и.д., профессор
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Омошев Т.Т., п.и.к., профессор
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

МААЛЫМАТТЫК-КОММУНИКАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН КООМДУ ТҮПТӨӨДӨГҮ ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ ОРДУ

Аннотация

Макалада маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын коомду түптөөдөгү жана өнүктүрүүдөгү орду каралган. МКТ долбоорлорду ишке киргизүүнүн социалдык-экономикалык натыйжаларын талдоонун ыкмалары, уюмдагы өзгөрүүлөрдүн эффекттин баалоодо талдоо ыкмалары сунушталган.

Түйүндүү сөздөр: экономика, инновация, маалыматтык-коммуникациялык технология, баалоо, талдоо, каржылоо.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье рассматривается роль информационно-коммуникационных технологий в формировании и развитии общества. Предложены методы анализа социально-экономических результатов реализации ИКТ-проектов, методы анализа последствий организационных изменений.

Ключевые слова: экономика, инновации, информационно-коммуникационные технологии, оценка, анализ, финансирование.

THE ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF SOCIETY

Annotation

This article examines the role of information and communication technologies in the formation and development of society. Methods for analyzing the socioeconomic results of ICT projects and the consequences of organizational change are proposed.

Keywords: economics, innovation, information and communication technologies, evaluation, analysis, financing.

Кыргыз Республикасында болуп жаткан экономикалык өзгөртүп түзүүлөрдүн заманбап курсунун негизги милдеттеринин бири, мамлекеттин жөнгө салуучу функцияларын маалыматтык технологиялардын негизинде социалдык-экономикалык өнүгүүнүн жаңы сапатына өтүүнүн шартында модернизациялоо болуп эсептелет. Маалыматтык-коммуникациялык технологияларды (МКТ) өнүктүрүү жана кеңири колдонуу акыркы он жылдыкта илимий-техникалык прогресстин глобалдык тенденциясы болуп саналат. Ал адам ишмердүүлүгүнүн билим берүү, жумуш менен камсыз кылуу, саламаттыкты сактоо, экономика ж.б. сыяктуу көптөгөн чөйрөлөрүндө олуттуу өзгөрүүлөргө алып келди. МКТны колдонуу инновациялык экономикалык атаандаштыкка

жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу, анын чарбачылыктын дүйнөлүк тутумуна интеграциялануу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүүдө, мамлекеттик башкаруунун жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатууда чечүүчү мааниге ээ. Кыргыз Республикасынын экономикасын инновациялык өнүктүрүүнүн маанилүү көйгөйлөрүн чечүү көп жылдар аралыгында өкмөттүн көз жаздымында калып келди. Экономикалык ишмердүүлүк субъекттеринин инновациялык жигердүүлүгү үчүн укуктук негизди түзгөн керектүү документтер акыркы жылдарда гана кабыл алынды.

Бүгүн биз инновациялык секирик стратегиясын тандоонун жана ишке ашыруунун, принципалдуу жаңы МКТларды, атаандаштыкка жөндөмдүү технологияларды жана продукцияларды өздөштүрүүнүн, критикалык деңгээлде эскирген өндүрүштүк жабдууларды инновациялык жаңылоонун, өлкөнү өнүктүрүүнүн инновациялык жолуна өтүүнүн зарылчылыгынын позициясында турабыз. Экономикалык өсүүнүн жана социалдык өнүгүүнүн жогорку темптерин ушул негизде гана камсыз кылууга болот, анткени келечекте чыныгы көз карандысыздыкка жана коопсуздукка өздүк жогорку технологияларды түзүүгө жана натыйжалуу пайдаланууга жөндөмдүү гана мамлекеттер ээ боло алышат, бул коомдун социалдык-экономикалык өнүгүү жараянындагы МКТнын жаңы ролун кайрадан карап чыгууга алып келет.

Кыргыз Республикасынын электрондук өкмөткө өтүүсү калкка да, бизнеске да таасирин тийгизет. Жарандардын жаңы мүмкүнчүлүктөрү жана милдеттери пайда болот. Бул концепцияны талапка ылайык ишке ашырууда өкмөттүн ишмердүүлүгү айкындуурак болуп, аны көзөмөлдөөгө мүмкүн болуп калат. Электрондук өкмөт акчаны жана убакытты үнөмдөөгө, ошондой эле ишеничтүү маалыматты алууга мүмкүнчүлүк берүү менен өзүнүн жарандарына сапаттуу кызматты көрсөтүүгө жөндөмдүү болот.

Азыркы этапта социалдык-экономикалык өнүгүүнүн маанилүү өзгөчөлүгү өлкөнүн же аймактын чектелген жаратылыш ресурстарын казып алууга негизделген чийки заттык экономикадан маалымат экономикасына өтүүдө турат. Эл аралык экономикада Интернет тармагына негизделген бирдиктүү дүйнөлүк маалымат мейкиндиги калыптанууда, маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу чөйрөсү кеңейүүдө, алардын экономиканын бардык чөйрөсүнө кирүүсү ишке ашууда, товарлардын, жумушчу күчүнүн жана капиталдын салттуу рынокторуна кошумча эл аралык маалымат рыногу да түзүлүүдө. Маалыматтык технологиялардын негизги атаандаштык артыкчылыктардын булагынан күнүмдүк сарптоолордун типтүү беренесине айлануусу, аймактын инновациялык экономикасынын алдына жаңы милдеттерди коюуда, мында МКТны колдонуунун натыйжасы катары болгон инновациялык эффекттер гана эмес, чыгымдарды кыскартуу жана тобокелдиктерди азайтуу да артыкчылыктуу мааниге ээ. Ошондуктан бизнес төмөнкү көйгөйлөргө дуушар болуусуна туура келүүдө:

-тышкы факторлордун татаалдашуусунун эсебинен стратегияны түзүүдөгү жана аны МКТ менен байланыштыруудагы кыйынчылыктар;

-тобокелдик шартында маалыматтык технологияларды жана уюштуруу тутумдарын өнүктүрүүгө эбегейсиз көп каражаттарды инвестициялоо зарылчылыгы;

-рыноктогу МКТ боюнча түрдүү жеткирүүчүлөрдөн түшкөн чечимдердин көптөгөн саны ж.б.

Бул көйгөйлөр чечимдердин жаңы куралын талап кылат. Анын үстүнө, бул чечимдер көбүнчө көп критерийлүү, кээде субъективдүү да болгон начар түзүмдөлгөн маселелердин чөйрөсүнө таандык. Ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык тутумдарын өнүктүрүүнүн кызыкчылыгы үчүн маалыматтык-коммуникациялык технологияларды сарамжалдуу калыптандыруу жана колдонуу көйгөйү бүгүнкү күндө актуалдуу болуп калууда. Заманбап адабияттарда ишкананы башкарууда маалыматтык технологияларды колдонуу тематикасы жеткиликтүү кеңири берилген. Мындай илимий эмгектерде маалыматтык технологиялардын негизинен техникалык жана технологиялык маселелери изилденген. Технологиялык ыктоолордун басымдуу болушу бул көйгөйдүн экономикалык жана башкаруу аспектилерин көмүскөдө калтырып жатат.

Кыргыз Республикасынын аймактык ишканаларында МКТнын социалдык-экономикалык эффекттерин талдоонун жаңы ыкмаларын иштеп чыгуу жана өздөштүрүү төмөнкү себептерден улам олуттуу кыйынчылыктарды жаратууда:

- МКТ жаатындагы долбоорлорду талдоонун чет өлкөлүк ыкмалары жөнүндөгү так маалыматтын жоктугу;

- кабыл алынган чет элдик ыкмаларды аймактык өнөр жайдын өзгөчөлүгүнө ылайыкташтыруу зарылчылыгы;

- МКТны башкаруунун ата мекендик мектебинин өнүгүүсүнүн кыска мезгили, бул Кыргызстандын маданий жана тарыхый өзгөчөлүктөрү менен шартталган (узак мөөнөттөн программалык камсыздоонун цивилизациялуу рыногунун жоктугу, ишкананын иштөөсүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун фактору болгон МКТны башкаруу боюнча тажрыйбанын жетишсиздиги ж.б.).

Жогоруда айтылгандар өнөр жай ишканасынын маалыматтык-коммуникациялык технологиялар сыяктуу активине ээ болуунун экономикалык аспектилерин изилдөө жана МКТны колдонуунун социалдык-экономикалык натыйжаларын талдоонун усулун иштеп чыгуунун зарылдыгын аныктайт. Изилдөө объектиси жана башкаруу ресурсу катары маалыматтык-коммуникациялык технологиялар бир нече эволюциялык этаптарды басып өткөн. Ошондуктан “маалыматтык технологиялар” жана “маалыматтык-коммуникациялык технологиялар” дефинициясынын генезиси жана учурдагы аныктамалары 1-таблицада берилген.

1-таблица - Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар категориясынын бар болгон дефинициялары

Аныктаманын тиби	Аныктамалардын категориялары
Маалыматтык технология, маалыматтык	Маалыматтык система – маалыматтын жана аны кайра иштетүүнү камсыз кылуучу маалыматтык технологиянын жана техникалык каражаттардын жыйындысы.

системанын курамдык бөлүгү катары	
Маалыматтык технология практикалык мааниде	Маалыматтык технологиялар информатикадан да, изилдөө чөйрөсүнүн маалыматтык системасынан да өзүнчө бөлөк. Маалыматтык системадан айырмаланып, маалыматтык технология маалыматты башкаруунун куралдары менен колдоого алынган формалдуу жараяны
Маалыматтык технология илимий дисциплина катары	Маалыматты иштетүү жана сактоо менен алектенген адамдардын эмгегин натыйжалуу уюштуруу ыкмаларын изилдеген, өз ара байланышкан илимий, технологиялык, инженердик дисциплиналардын комплекси; эсептөө техникасын жана адамдар менен өндүрүш жабдууларынын өз ара аракеттенүүсүн уюштуруунун ыкмалары, ошондой эле мунун баары менен байланышкан социалдык, экономикалык жана маданий көйгөйлөр.
МКТ (infotech)	Компьютердик жана коммуникациялык технологияларды бириктирүүнүн натыйжасында “маалыматтык-коммуникациялык технологиялар” термини колдонулат
МКТ тармак катары	Маалыматтык технология – бул маалыматтык системаны компьютердик технологиялардын негизинде изилдөө, долбоорлоо, өнүктүрүү, колдоо жана башкаруу. Маалыматтык технология -тармак: компьютерлер, программалык камсыздоолор, тармактык компоненттер, коопсуздук тутуму.

Булагы: Автор тарабынан түзүлдү

Уюмдун жана анын маалыматтык-коммуникациялык технологияларынын бири-бирине өз ара таасири бар. Уюмдун жетекчилиги МКТ долбоорлору жөнүндө чечим кабыл алат, ошондой эле МКТнын касиеттеринде өзүн көрсөтө турган касиеттерге ээ. Өз кезегинде, уюмдун МКТ ага социалдык-экономикалык натыйжаларда көрүнгөн трансформациялоочу таасирин тийгизет.

Экономикалык эффект (economic effect, economic results) – бул экономикалык ишмердүүлүктүн жыйынтыктары менен аларды өндүрүүгө жана пайдаланууга кеткен сарптоолордун арасындагы айырма. Экономикалык ишмердүүлүктүн жыйынтыктары болуп экономикалык гана эмес, кененирээк социалдык-экономикалык жыйынтыктар да саналган учурда социалдык-экономикалык эффект жөнүндө айткан туура болот. Маалыматтык технологияларды пайдалануунун экономикалык натыйжалуулугун эсептөөнүн максатка ылайыктуу усулунун жоктугу аларды башкарууга киргизүү боюнча аткарылган иштердин жыйынтыгын жеткиликтүү даражада так баалоого мүмкүнчүлүк бербейт.

МКТ долбоорлорду киргизүүнүн эффекттерин талдоонун спецификасы төмөнкү бир катар факторлор менен шартталган:

-жаңы МКТларды киргизүүнүн эффекти маалыматтык-коммуникациялык технологияларды жана жалпы эле башкарууну өнүктүрүүнүн мурунку деңгээли менен байланышкан;

-формалдаштырылган жана формалдаштырылбаган түшүнүктөрдүн бар экендигине байланыштуу баалоонун сандык (анын ичинде каржылык) жана сапаттык (анын ичинде эксперттик сурамжылоо) ыкмаларын колдонууга

зарылчылык пайда болот. Уюмдагы өзгөрүүлөрдүн эффекттин баалоодо талдоо ыкмалары:

-биринчиден, так негизделген болушу керек, аларда мазмундук жана формалдуу мүнөздөгү (экономикалык, математикалык, логикалык ж.б.у.с.) карама-каршылыктар болбошу керек;

-экинчиден, эффекттин көрсөткүчтөрүн эсептөөдө колдонулуучу баштапкы маалыматтын эң маанилүү сапаттарын (маалыматтык технологиялардын техника-экономикалык көрсөткүчтөрүнүн убакытта өзгөрүүсүнүн кокустук мүнөзүн, сарптоолордун жана кирешелердин убактысынын түрдүүлүгүн) эске алышы керек;

-үчүнчүдөн, ыкмалар бир маанилүү гана түшүндүрүүгө жол берип, түрдүү тармактардагы башкаруунун түрдүү деңгээлдерине жана МКТ долбоорлорду иштеп чыгуунун, ишке киргизүүнүн жана иштөөсүнүн түрдүү этаптарында аларга бирдиктүү принципалдуу позициялардан ыктоого мүмкүнчүлүк жаратышы керек.

Маалыматтык технологияларда инвестицияларды талдоонун усулу төмөнкү эки аспектиде салыштырмалуу мүнөзгө ээ болушу зарыл:

-киргизилип жаткан технологиядан болгон эффекттерди салыштыруу ишканада бар болгон маалыматтык-коммуникациялык технологияларды баяндоо менен келтирилиши керек;

-салыштыруу функционалдык жана тармактык таандуулугу боюнча окшош болушкан, рынокко алып чыгылган жана атаандаш ишканаларда ишке киргизилген варианттар боюнча жүргүзүлүшү зарыл, бул өздүк чечимдерди атаандаштардын чечимдери менен салыштыруу зарылдыгы менен түшүндүрүлөт.

Талдоонун багыттарынын көп түрдүүлүгү изилдөөнүн 2-таблицада келтирилген логикалык схемасын баяндоо зарылдыгын алдын ала аныктайт.

2-таблица – Уюштуруучулук түзүмдөрдү жана МКТны талдоо усулу

Талдоо элементи	Элементтин иштөөсүнүн оң жыйынтыктарын баалоо	Учурда болгон сарптоолорду баалоо	Талдоонун жыйынтыгы
Башкаруунун формалдуу уюштуруу түзүмдөрү	Уюштуруу түзүмдөрүнүн мүнөздөмөсү	Иштеп жаткан уюштуруу түзүмүнүн кемчилдиктери	Түзүмдүк кемчилдиктерди жоюунун зарылдыгы жана мүмкүн болгон багыттары жөнүндөгү тыянак
МКТ башкаруу	Иштеп жаткан МКТнын мүнөздөмөсү	Учурдагы чыгымдардын калькуляциясы	Сарптоолордун натыйжалуулугу жөнүндөгү тыянак
	Жаңы МКТларды пайдалануунун потенциалдуу пайдалары	Потенциалдуу сарптоолордун калькуляциясы	Түзүмдөрдү жана МКТны жакшыртуу мүмкүнчүлүктөрү жөнүндөгү тыянак

Булагы: Автор тарабынан түзүлдү

МКТны бизнеске киргизүүдөн алынуучу ички социалдык-экономикалык натыйжаларды баалоонун түрдүү ыкмаларын аныктоого мүмкүндүк алдык (3-таблица).

3-таблица – МКТ долбоорлорду ишке киргизүүнүн социалдык-экономикалык натыйжаларын талдоонун ыкмалары

Ишке киргизүү мөөнөтү	Натыйжалардын түрлөрү	Талдоонун ыкмалары
2 жылдан ашуун	Социалдык-экономикалык	Аралаш
2 жылга чейин	Экономикалык-материалдык	Сандык

Булагы: Автор тарабынан түзүлдү

Таблицада көрүнүп тургандай, каалагандай МКТ долбоорун бизнеске киргизүү 2 жылдын ичинде социалдык-экономикалык натыйжаны бере баштайт.

МКТ долбоорлорду киргизүүнүн эффекттин баалоонун вариациялык ыкмасы сунушталат. Узак мөөнөттө ишке ашырылуучу МКТ долбоорлордун эффекти көп учурда материалдык эмес, андыктан аларды баалоо аралаш ыкмалардын жарадамында жүргүзүлүшү керек. Кыска мөөнөттө ишке ашырылуучу башкаруу жаатындагы МКТ долбоорлордун материалдык сарптоолору түздөн-түз сандык мүнөздө туюнтулушу мүмкүн, андыктан аларды баалоону сандык ыкмалардын жардамында жүргүзүү сунушталат [201, 109-б.]. Ушул иште каралып жаткан МКТ долбоорлордун сырткы чөйрө субъекттерине таасири тийбейт, демек, алар локалдык болуп саналышат. Ишкана үчүн эффекттерди экономикалык баалоонун негизги милдеттери болуп инвестициялык долбоорго салынган каражаттардын сатып алуучулук баалуулугун аныктоо саналат, андыктан МКТ долбоорду баалоонун негизги ролу сарптоолорду пландоо жана алардын түзүмүн талдоо менен чектелет [45, 26-б.]. Эффекттерди баалоонун сандык (каржылык) ыкмалары МКТ долбоорлордун спецификасын жана тобокелдерди баалоонун зарылдыгын эске алуу менен жүргүзүлүүчү салттык каржылык эсептөөлөрдү колдонот. Бул класстын өкүлдөрү болуп NPV (Net Present Value) – таза учурдагы нарк көрсөткүчтөрүн, инвестициялардын кайтуусун баалоону (Return on Investment, ROI), ээ болуунун жыйынды наркын (Total Cost of Ownership, TCO), экономикалык кошумчаланган наркты (Economic Value Added) ж.б. колдонууга негизделген ыкмалар саналышат. Каржылык ыкмалардын алгылыктуу жагы – бул алардын жеткиликтүү иштелип чыгылгандыгы жана инвестициялардын экономикалык натыйжалуулугун аныктоодо кеңири колдонулушу. Бул ыкмалар каржылык чөйрөдө жалпы кабыл алынган көрсөткүчтөрдү (таза учурдагы нарк, пайданын ички ченеми ж.б.) колдонушат. Бул тиешелүү багытты инвестициялык талдоонун көз карашынан алганда өнүктүрүүнүн зарылдыгын баалоого мүмкүндүк берет.

Инвестициялык долбоорлордун натыйжалуулугуна экономикалык баа берүүнүн артыкчылыктары менен кемчиликтерин карап чыгуу өнөр жай ишканасын башкарууда МКТны колдонуунун социалдык-экономикалык натыйжалуулугун баалоо үчүн керек болгон кошумча (комбинацияланган) ыкмаларын иштеп чыгууга мүмкүндүк берди. Башкаруу жараяндарында МКТны колдонуунун социалдык-экономикалык эффекттерин изилдөө ыкмаларынын

автор тарабынан иштелип чыккан классификациясы МКТ долбоорлорунун кыска жана орто мөөнөттүү эки деңгээли үчүн жүргүзүлгөн. Учурда изилденип жаткан компанияда орун алган башкаруудагы кемчиликтерди талдоонун негизинде МКТ долбоорлорунун жардамы менен башкарууну өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрү сунушталат. Сунушталган МКТ долбоорлорун ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн альтернативалуу варианттарды тандоого жана эн келечектүүлөрүн аныктоого мүмкүндүк берүүчү социалдык-экономикалык эффекттерге баа берүү жүргүзүлдү.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Култаев Т.Ч. Об одном решении некоторых экстремальных задач аграрного производства. Вестник ОшГУ: Специальный выпуск. Часть II. - Ош, 2004. –С.140-143.
- 2.Статистический ежегодник Кыргызской Республики. 2018-2022 гг. - Бишкек 2023.
- 3.Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. Модернизация агропромышленной сферы на основе совершенствования инновационных процессов в Кыргызстане. [Текст] /Сулайманова Д.К., Омошев Т.Т.// Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2020. № 3 (30). С. 94-99.
- 4.Сулайманова Д.К., Омошев Т.Т. Совершенствование и оптимизация продовольственной безопасности на основе животноводческой продукции. [Текст] /Сулайманова Д.К., Омошев Т.Т.// Научно-методический журнал «Наука, техника и образование». Февраль 2016, 2 (20) Москва, 2016. –С. 93-100.
- 5.Сулайманова Д.К. Совершенствование продовольственной безопасности на основе интеграционных процессов в агропромышленном комплексе региона. [Текст] /Сулайманова Д.К.// Проблемы науки. 2016. № 1 (2). С. 6-11.
- 6.Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. Научные основы развития инновационных процессов в сельском хозяйстве. [Текст] /Сулайманова Д.К., Омошев Т.Т.// Электронное периодическое издание “Экономика и социум” №4 (17) -2015. 871-878.
- 7.Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. Модернизации АПК на основе совершенствования инновационных процессов экономики. [Текст] /Сулайманова Д.К., Омошев Т.Т.// Научный журнал “Альманах мировой науки” 2015-№1-4(1) “Актуальные проблемы развития современной науки и образования” По материалам международной научно-практической конференции 31 октября 2015 года (часть 4). 81-90.
8. Алтухова А. Система экономико-математических моделей по прогнозированию развития регионального АПК / А. Алтухова, Е. Читащвили // АПК: экономика и управление. 1999. -№7.-С. 58-61.
9. Кыргызстан в цифрах, Бишкек, 2024.
- 10.Сельское хозяйство Кыргызской Республики 2018-2022, Бишкек 2023.
- 11.Маматурдиев Г.М., Сулайманова Д.К., Омошев Т.Т. Пути совершенствования и оптимизации производства молочной продукции на основе моделирования [Текст] / Маматурдиев Г.М., Сулайманова Д.К., Омошев Т.Т.// Журнал «Интерактивная наука» IX Международная научно-практическая

конференция «Инновационные технологии в науке и образовании». Выпуск 1 (9) Чебоксары, 2017. 164-171.

12.Маматурдиев Г.М., Сулайманова Д.К., Омошев Т.Т. Пути совершенствования и оптимизации производства по отдельным видам мяса на основе моделирования. [Текст] / Маматурдиев Г.М., Сулайманова Д.К., Омошев Т.Т.// Ежемесячный международный научный журнал. "Интерактивная наука" Выпуск 12 Чебоксары, 2017. 206-210.

13.Маматурдиев Г.М., Омошев Т.Т. Оптимизация объема обеспечения (снабжение) электроэнергией, паром и кондиционерным воздухом в регионах Кыргызской Республики на основе моделирования [Текст] / Маматурдиев Г.М., Омошев Т.Т.// Российский государственный социальный университет (филиал в городе Ош Кыргызской Республики). Вестник №16,17, Ош, 2017.73-85.

14.Информационно-коммуникационные технологии в Кыргызской Республике. Годовая публикация.Бишкек 2024.

15. Кыргызстан. Краткий статистический справочник. Бишкек 2024

*Мамадалиева О. О., магистрант
Берди кызы К., магистрант
МНУ им. К. Ш. Токтомаматова*

МАКСИМИЗАЦИЯ ПРИБЫЛИ КАК ГЛАВНАЯ ЦЕЛЬ ФИНАНСОВО-ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ СТРОИТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

АННОТАЦИЯ

В рыночной экономике прибыль является главной целью, которую преследует руководство предприятия. Ведь финансовый результат работы предприятия, определяет дальнейшую его судьбу. Чем больше чистая прибыль, тем больше у предприятия возможностей для дальнейшего развития и расширения производства.

Рост прибыли создает финансовую базу для осуществления расширенного производства. Также за счет прибыли предприятие покрывает свои обязательства перед кредиторами и бюджетом. За счет отчислений в бюджет формируется финансовая основа для улучшения качества жизни населения. Если прибыль предприятий растет, то увеличиваются и налоговые отчисления в бюджет, которые, в свою очередь, при правильном использовании, улучшают благосостояние граждан.

Ключевые слова: максимизация прибыли, финансово-хозяйственная деятельность, финансовые показатели, управление прибылью, финансовый анализ, эффективность деятельности, инвестиции в строительство, рентабельность проектов, строительная отрасль.

PROFIT MAXIMIZATION AS THE MAIN GOAL OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC ACTIVITIES OF THE CONSTRUCTION SERVICES ENTERPRISE

ANNOTATION

In a market economy, profit is the main goal pursued by the company's management. After all, the financial result of the company's work determines its further fate. The higher the net profit, the more opportunities the company has for further development and expansion of production.

Profit growth creates a financial base for the implementation of expanded production. Also, at the expense of profits, the company covers its obligations to creditors and the budget. The financial basis for improving the quality of life of the population is being formed due to contributions to the budget. If the profits of enterprises grow, then tax deductions to the budget also increase, which, in turn, if used correctly, improve the well-being of citizens.

Keywords: profit maximization, financial and economic activities, financial indicators, profit management, financial analysis, business efficiency, investments in construction, profitability of projects.

ИШКАНАНЫН КАРЖЫЛЫК ЖАНА ЧАРБАЛЫК ИШИНИН НЕГИЗГИ МАКСАТЫ КАТАРЫ ПАЙДА ЖОГОРУЛАТУУ КУРУЛУШ КЫЗМАТТАРЫ

АННОТАЦИЯ

Рынок экономикасында пайда ишкананын жетекчилиги көздөгөн негизги максат болуп саналат. Анткени, ишкананын ишинин каржылык натыйжасы, анын тагдырын аныктайт. Таза киреше канчалык чоң болсо, ишкана өндүрүштү андан ары өнүктүрүүгө жана кеңейтүүгө ошончолук көп мүмкүнчүлүк алат.

Кирешенин өсүшү кеңейтилген өндүрүштү ишке ашыруу үчүн финансылык базаны түзөт. Ошондой эле, пайданын эсебинен компания кредиторлордун жана бюджеттин алдындагы милдеттенмелерин жабат. Бюджетке чегерүүлөрдүн эсебинен калктын жашоо сапатын жакшыртуу үчүн финансылык негиз түзүлөт. Эгерде ишканалардын кирешеси өссө, бюджетке салыктык чегерүүлөр да көбөйөт, алар өз кезегинде туура пайдаланылса, жарандардын жыргалчылыгын жакшыртат.

Ачкыч сөздөр: пайданы максималдаштыруу, финансылык-чарбалык иш-аракеттер, финансылык көрсөткүчтөр, пайданы башкаруу, финансылык талдоо, иштин натыйжалуулугу, курулушка инвестициялар, долбоорлордун рентабелдүүлүгү

В процессе формирования на прибыль оказывают влияние различные факторы. Поскольку современная экономика характеризуется динамизмом, неопределенностью, риском и многофакторностью, то растут требования к системе управления предприятием и прибылью.

Для эффективного управления факторы следует классифицировать.

Сторонники традиционного подхода к классификации факторов повышения прибыли предлагают их деление на внутренние и внешние.

С позиции управляемости внутренние факторы, как отражающие результаты деятельности организации, подвержены управленческому воздействию, что позволяет моделировать хозяйственные процессы в целях повышения прибыльности. При этом часть внутренних факторов выделяют в подгруппу основных, и в нее относятся:

- рост объемов продаж, зависящий, в свою очередь, от конкурентоспособности продукции, от скорости ее обновления, широты ассортимента, наличия (отсутствия) послепродажного или сервисного обслуживания, способности удовлетворять потребителя качеством продукции и уровнем цен и др.;

- себестоимость продукции, оказывающая непосредственное влияние на величину прибыли потому, что прибыль формируется в процессе производства.

- Безусловно, в себестоимости надлежит искать резервы увеличения прибыли. Эффективным инструментом управления затратами и прибылью должен стать управленческий учет, который предприятиями пока еще используется не в достаточной мере;

- влияние фактора цены на прибыль, при неизменных условиях, зависит от удельного веса валовых расходов в структуре цены продукции или услуги. Чем он меньше, тем выше прибыль и наоборот – рост удельного веса валовых расходов вызывает снижение прибыли;

- воздействие структуры продукции зависит от соотношения доли высокорентабельной, низкорентабельной и убыточной продукции. Чем больше доля высокорентабельной продукции, тем, соответственно, выше прибыль, потому крайне важно оптимизировать портфель заказов, увеличивать в нем долю, в первую очередь, высокорентабельной продукции;

- темпы влияния цены и объема продаж на прибыль, которые также надлежит учитывать. Самое быстрое и эффективное воздействие оказывает цена, она может внести изменения, которые немедленно отразятся на объеме

продаж, доходах, потоке денежных средств и прибыли.

Подгруппа второстепенных факторов оказывает менее существенное влияние, которое не сразу может быть заметно, но учитывать его необходимо, поскольку роль основных факторов, рассматриваемых как резервы, может быть в полной мере исчерпана, и тогда второстепенные приобретают другой уровень значимости. Необходимо устранить такие нарушения как: ценовые; в организации производства и условиях труда; в качестве продукции; в поставках ресурсов и пр. В сегодняшней ситуации значимым фактором становится корпоративная социальная ответственность, т.к. чем выше ее уровень, тем выше имидж и уровень конкурентоспособности предприятия, что способствует повышению его прибыльности.

Внешние факторы находятся вне зоны управляемости предприятия, но контролировать их необходимо с целью выработки адекватных и своевременных шагов в ответ на изменение этих факторов, что позволит избежать ситуаций, приводящих к убыточности деятельности и даже к банкротству.

Анализ внутренних факторов, вызывающих изменения величины прибыли, позволяет выявить резервы, т.е. неиспользованные возможности, реализация которых приведет к увеличению прибыли. К ним относят:

- рост объема производства продукции за счет совершенствования технологического процесса и технического перевооружения;

- увеличение объема продаж продукции, за счет создания благоприятных условий продажи и мотивации клиентов, выхода на новые рынки, совершенствования расчетно-платежных отношений и различных маркетинговых приемов;

- адаптацию цен к чувствительности рынка, на основе использования гибких цен;

- оптимизацию структуры производимой и продаваемой продукции за счет диверсификации производства и увеличения доли рентабельных продаж;

- снижение себестоимости производства и реализации продукции за счет повышения эффективности использования материальных, финансовых и трудовых ресурсов;

- повышение качества и конкурентоспособности продукции;

- увеличение доходов от прочей деятельности предприятия (продажи основных фондов и прочего имущества, ценных бумаг и т.д.).

Резервы повышения прибыли можно подразделить на две группы тактические (поэлементные) и стратегические (комплексные).

Тактические резервы в основном являются поэлементными. К ним относятся такие резервы как увеличение объема производства и реализации продукции, сокращение затрат на производство продукции и структурные сдвиги в производимой и реализуемой продукции. Контроль над этими резервами осуществляют менеджеры высшего и среднего звена конкретного предприятия и несут ответственность за реализацию мер по их реализации.

Комплексные резервы являются стратегическими. Их реализация связана с перспективой существования предприятия. Каждый комплексный резерв включает в себя несколько элементов, изменение которых имеет разнонаправленный характер: одна их часть при реализации улучшает конечный результат, а другая – ухудшает.

К комплексным относятся резервы: во-первых, резерв увеличения разницы между ценой товара и затратами на его производство, который заключается в том, что рост цены товара опережает рост затрат на его производство, и реализация этого резерва связана с повышением качества продукции; во-вторых, резерв увеличения произведения объема производства продукции и единичной прибыли, заключающийся в том, что, как правило, рост одного сомножителя произведения опережает снижение другого сомножителя, но так, что конечный результат возрастает.

В целом, рассмотрев в рамках первой главы теоретические основы анализа прибыли и ее максимизации, считаем необходимым сформулировать ряд выводов:

Ни государственная, ни зарубежная теория и практика финансового менеджмента не выработали единого подхода к определению прибыли. Большинству экономистов наиболее реалистичным и обоснованным представляется бухгалтерский подход к определению прибыли. Согласно Налогового кодекса Кыргызской Республики, прибылью является разница между полученными доходами и произведенными расходами, которые определяются в соответствии с установленным порядком для разных категорий налогоплательщиков.

Сущность прибыли как экономической категории характеризуют ее функции. Чаще всего специалистами выделяются оценочная, фискальная и контрольная функции.

Механизм формирования, распределения и использования прибыли организации требует учета значения всех видов прибыли, а также факторов, оказывающих влияние на каждый из них. Отчет о финансовых результатах содержит следующие виды прибыли: валовая, от продаж, до налогообложения и чистая. Однако для налогового учета исчисляется также внереализационная прибыль. Этот вид прибыли рассчитывают, как разность доходов и расходов от внереализационных операций.

Целью анализа прибыли предприятия является выяснение тех причин, которые обусловили изменение прибыли, определение резервов роста и подготовка управленческих решений для мобилизации, найденных резервов. Наиболее часто применяют следующие методы: факторный, структурно-динамический, индексный и сравнительный.

Схема анализа финансовых результатов хозяйственной деятельности предприятия включает следующие этапы: выявление изменения величины общей бухгалтерской прибыли (совокупной прибыли); анализ структуры прибыли; расчет показателей рентабельности продаж, активов, капитала; определение факторов, повлиявших на отклонение прибыли; выявление

имеющиеся резервы роста нормы и массы прибыли.

В процессе формирования на прибыль оказывают влияние различные факторы. Сторонники традиционного подхода к классификации факторов повышения прибыли предлагают их деление на внутренние и внешние. Внутренние факторы, как отражающие результаты деятельности организации, подвержены управленческому воздействию, что позволяет моделировать хозяйственные процессы в целях повышения прибыльности. Внешние факторы находятся вне зоны управляемости предприятия, но контролировать их необходимо чтобы избежать ситуаций, приводящих к убыточности деятельности и даже к банкротству.

Резервы повышения прибыли принято делить на две группы – тактические (поэлементные) и стратегические (комплексные).

Величина прибыли складывается под воздействием многих внешних и внутренних факторов и отражает все стороны деятельности субъекта. В связи с этим прибыль рассматривается как управляемый объект, который может подвергаться планированию и прогнозированию, учёту и анализу, регулированию и контролю.

Для того чтобы найти пути повышения прибыли, необходимо вспомнить, что $\text{ПРИБЫЛЬ} = \text{ЗАРАБОТОК} - \text{ЗАТРАТЫ}$. Из этого равенства мы можем выделить два основных способа увеличения прибыли:

- увеличение заработка с неизменными затратами;
- уменьшение затрат с увеличением заработка.

Рассмотрим наиболее актуальные пути увеличения прибыли:

В изменении ценовой политики можно выделить 3 стратегии:

Цена, обеспечивающая покрытие всех затрат и получение нормы прибыли.

Цена, обеспечивающая конкурентоспособность на рынке.

Цена, обеспечивающая максимизацию прибыли.

В первом случае цена формируется на основе экономического расчёта себестоимости выпуска и реализации, к которой затем добавляется норма рентабельности. Далее на эту сумму начисляются косвенные налоги (акциз и НДС), в итоге получается базовая цена реализации продукции компании.

Полученная цена сравнивается со среднерыночной на аналогичную продукцию и в зависимости от результатов сравнения цена корректируется через размер рентабельности — уменьшается (если среднерыночная цена окажется ниже расчетной цены компании) либо увеличивается (если расчетная цена компании окажется ниже среднерыночной цены). Главная задача отдела продаж компании в данном случае — найти покупателей, которые готовы приобретать продукцию компании по цене, которая обеспечивает хотя бы минимальную положительную рентабельность.

Во втором варианте базовая цена реализации продукции формируется, наоборот, от рыночных цен. Как правило, сначала маркетинговая служба анализирует рынок и выявляет основных конкурентов компании, затем собирает данные об отпускных ценах конкурентов на аналогичную

производимой компанией продукцию и на основе расчета среднерыночной конкурентной цены определяется цена реализации продукции компании. Далее от этой цены «откручиваются» косвенные налоги (акциз и НДС) и вычитаются затраты на производство и реализацию продукции. Оставшаяся величина и определяет размер рентабельности данного вида продукции при таком способе ценообразования.

При построении ценовой модели по третьему варианту учитывается комплекс факторов, влияющих на конечную прибыль компании. Здесь уже расчет берутся не только показатели затрат или среднерыночной цены, но и параметры маржинальной прибыли, эластичности спроса и структуры продаж.

Преимущество этого подхода по сравнению с двумя предыдущими — возможность получить дополнительный объем прибыли при сохранении объема продаж и увеличить маржинальный доход даже при падении объема продаж.

Конечно, эта стратегия ценообразования имеет и негативный момент: она подразумевает динамичность цены реализации продукции, которая будет меняться с гораздо большей скоростью, чем при стратегиях покрытия издержек или соответствия среднерыночной цене.

Рассмотрим более подробно 3 стратегию.

Увеличение уровня цен при неизменной затратной части. В данном случае можно пойти несколькими путями. Во-первых, увеличить цену на продукцию. Во-вторых, увеличить разницу между стоимостью и ценой товара. В-третьих, увеличить объем продаж. Чтобы получить большую прибыль, необходимо изучить рынок и знать, какой-то товар покупатели готовы купить, оценить конкурентов. Следует учитывать так же качество товара, ведь покупатель, уважающий свои вкусы и предпочтения, купит товар более высокого качества, пусть и за высокую цену.

Эластичность спроса на строительные услуги имеет коэффициент эластичности – 0,5. Это означает, что увеличение цены на услуги, спроса на них, не повлечет значительного снижения спроса на услуги.

Опрос, проведенный, среди сотрудников данной сферы показал, что за период с начала 2020 года, произошло повышение цен на строительные услуги в среднем на 20 %.

В совокупности этих факторов, можно сделать вывод, что увеличение цен на предоставляемые услуги на 20% -25% приведет к незначительному снижению спроса, либо вообще не приведет к его изменению.

Таким образом, при повышении уровня цен на 20% приведет к увеличению прибыли на:

$16116 \cdot 1,2 - 13254 - 10 + 7 - 749 = 5333,2$ (Прибыль до налогообложения)
 $5333,2 - 15\%$ (Налоговую ставку по УСН) = $4533,2$ (чистая прибыль)
 $4533,2 - 1741 = 2792,2$ (160,4%)

Таким образом, величина чистой прибыли может быть увеличена на 2792,2 т.р или 160,4%.

Уменьшение затратной части при неизменном значении прибыли. Снижение себестоимости товара за счет уменьшения всех затрат. Отказ от ручного труда и введение новых технологий, усовершенствование производства – способы уменьшения суммарных затрат. Чтобы снизить затраты, необходимо тщательно исследовать производственный процесс. Многие предприятия вводят новые методы управления (например, совместная работа нескольких подразделений, бригад и т.д.). Необходимо помнить, что за снижением затрат, качество товара не должно измениться.

На основе данных анализа разрабатываются следующие мероприятия:

Все затраты четко классифицируются по категориям;

Определяются те расходы, которые могут корректироваться;

Планируются и оптимизируются обозначенные затраты.

К подлежащим оптимизации затратам часто относят:

Затраты труда. Например, при пересмотре ассортимента выпускаемой продукции часто сокращается численность персонала;

Расходы на покупку сырья и материалов. Оптимизировать эти затраты можно, организовав поиск новых поставщиков, пересмотрев условия соглашений по поставкам, внедрив ресурсосберегающие технологии или развивая собственное производство необходимых расходных материалов;

Производственные расходы:

-платежи по аренде. Снизить сумму аренды можно, выкупив помещение у владельца, либо сдав часть площадей в субаренду;

-энергоресурсы;

-ремонт и ТО оборудования. Часть работ можно переложить с подрядчиков на собственные ремонтные хозяйства;

-Транспортные расходы. При возможности ограничивают парк служебных автомобилей, либо, рассчитав преимущества, используют услуги аутсорсинговой компании;

-Рекламные траты. Проанализировав эффективность рекламной кампании, можно уменьшить бюджет на рекламу, сгенерировав его на представление наиболее выгодных продуктов или заключив соглашения с партнерами на взаимовыгодных условиях. К примеру, предложив бартерные сделки.

Уменьшение себестоимости с увеличением цен. Данный способ возможен в условиях массового производства. Рост объема производства является основным принципом увеличения прибыли. Руководителю следует правильно определить цели и стратегию предприятия. В противном случае можно понести огромные убытки.

Конкуренты являются главными «барьерами» в получении большой прибыли. Поэтому необходимо либо нейтрализовать их, либо «затмить» покупателей своими ценами, условиями и качеством продукции или услуг. Чтобы привлечь внимание новых покупателей, следует создать дополнительные свойства, новый сервис, повысить качество обслуживания

или товаров. Производство продукции, условия, качество должно намного отличаться от конкурентов и привлекать покупателей. Следует проводить какие-то акции, дни скидок, поощрение постоянных клиентов и т. д.

Очень часто прибыль можно увеличить за счет рекламы. «Реклама- двигатель торговли». Если цель каждого предприятия получение прибыли, то оно должно реализовать как можно больше своей продукции или услуги, т.е. продать ее по выгодной цене. В условиях рыночной экономики, большого числа производителей (продавцов) многие покупатели вовсе не знают о существовании некоторых предприятий, которые могут производить что-то лучше, по выгодной цене и с большим качеством. Следует помнить о рекламе. Человек большую часть информации узнает из СМ И, поэтому услышав, увидев ролик о новом «продавце» какого-либо товара, он непременно захочет узнать его условия продажи.

Многие предприятия имеют своих постоянных клиентов. Грамотный руководитель будет делать все, чтобы удержать старых и привлечь новых (и еще «потенциальных») покупателей. Постоянный клиент давно работает с данным «продавцом», знает его условия, цену, но в любой момент может появиться альтернатива с более выгодными условиями. Необходимо устраивать акции, бонусные системы, розыгрыши подарков (при приобретении продукции на определенную сумму, вы получаете поощрительный подарок за «Верность»).

Немало важную роль играет персонал предприятия, который умеет заинтересовать клиента, все подробно рассказать об условиях работы с данной организацией и предложить определенную систему сотрудничества. Персоналу необходимо привлекать клиентов коммуникабельностью. Многие предприятия выигрывают за счет умения «уговорить» купить ту или иную продукцию, по данной цене, по данным условиям.

Большое количество организаций для увеличения прибыли используют денежные средства инвесторов.

«Вливание» денег очень выгодно, потому что на свои собственные средства очень сложно увеличить масштабы производства. Каждому предприятию необходимо усовершенствовать свои технологии, оборудование. По истечении времени цены, расходы и т. д. – все растет. За счет поступления в оборот дополнительных средств, предприятие себя «обновляет» и тем самым начинает получать в дальнейшем большую прибыль.

Наиболее предпочтительными для данного предприятия являются первые две стратегии увеличения прибыли. Они являются наименее рискованными и не понесут больших убытков в результате неверного их использования. Так же они являются более эффективными для данной сферы.

Список использованной литературы:

1.Шейна Е. Г., Кошелева В.И. Политика формирования и распределения прибыли на предприятии // Вестник Прикамского социального института. –

2017. – № 3 (78) – С. 89- 98.

2.СавицкаяГ. В. Теория анализа хозяйственной деятельности: Учебное пособие. – М.: Инфра-М, 2018. – С. 97.

3.Кириллова Л. Н. Мониторинг издержек как инструмент антикризисного управления // «Экономический журнал. – 2012. – №1 (25). – С. 80- 88.

Юлдашов К.К., ю.и.к., доцент
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ
Аттокуров Б.С., магистрант
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ

ЖЕР УКУГУНУН ПРИНЦИПТЕРИ

Аннотация

Макалада жер мыйзамдарын реформалоодо жер укугунун принциптеринин ролу жана мааниси көрсөтүлгөн. Жер укугунун принциптери жер укугунун мазмунун, анын маңызын жана коомдогу максатын мүнөздөөчү негизги башталыштар, жетектөөчү идеялар катары каралат, анын негизинде коомдук жер мамилелери күнүмдүк турмушта орун алат.

Негизги сөздөр: негиздери аркылуу укуктук системасы аймактардын, экологиялык, коомдук-экономикалык жана башка себептерден улам жана шарттарды жаратылыш өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен жер системаны маанилүү кызыкчылыктарына жана өнүктүрүү үчүн ылайыкташтырылып жаратылган.

ПРИНЦИПЫ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

Аннотация

В статье показаны роль и значение принципов земельного права в условиях реформирования земельного законодательства. Принципы земельного права рассматриваются как основополагающие начала, руководящие идеи, характеризующие содержание земельного права, его сущность и назначение в обществе, на базе которых строятся общественные земельные отношения, имеющие место в повседневной жизни.

Ключевые слова: Благодаря принципам правовая система адаптируется к важнейшим интересам и развитию земельной реформы с учетом природных особенностей территорий, экологических, социально-экономических и иных факторов и условий.

PRINCIPLES OF LAND LAW

Abstract

The article shows the role and importance of the principles of land law in the reform of land legislation. The principles of land law are considered as the main principles, guiding ideas that characterize the content of land law, its essence and purpose in society, on the basis of which public land relations take place in everyday life.

Key words: the legal system through principles is created taking into account the natural characteristics of territories, environmental, socio-economic and other factors and conditions adapted to the most important interests and development of the land system.

Жер укугу – жер байлыктарын башкаруу жана пайдалануу, ээлик кылуу боюнча мамилелерди теске салуучу, ошондой эле аларды коргоо жана туура пайдалануу боюнча топтолгу укуктар тармагы.

Белгилүү болгондой, принциптер укуктун ар кандай тармагынын негизги белгилеринин бири болуп саналат. Ал эми укук принциптери предмети, укуктук тармак үчүн жөнгө салуу ыкмасы катары негизги белгилери болуп саналбаса да, алар укук тармагы обочолонуп, анын маани-маңызын жана укук системасында маанисин аныктоодо маанилүү ролду аткарышат.

Укуктук принциптери деп укуктун тигил же бул тармагынын маңызын билдирген жана анын ченемдеринде бекемделген негиз салуучу идеялар, башталыштар, жоболор түшүнүлөт. Ченемдик белгилөө укуктук принциптин милдеттүү белгиси болуп саналат, анткени укук тармагынын маңызына карата тигил же бул идеялардын, жоболордун болушу жана аларды ченемдик жактан бекемдебестен негиздөө жөн гана илимий абстракция, илимпоздордун же калктын ар кандай катмарынын укуктун тигил же бул тармагынын мазмунуна карата пикири болуп саналат жана алардын укук тармагынын мыйзам булактарынын системасында чагылдырылышы гана укук принциптерин тармактын түпкү негиздерине айлантат..

Укуктук жөнгө салуунун принциптери укуктук тутумдун жетектөөчү негиздерин түзөт. Ушундан улам, жер укугунун принциптери деп жер укугунун мазмунун, анын маңызын жана коомдогу максатын мүнөздөөчү негизги башталыштарды, жетектөөчү идеяларды түшүнүүгө болот, анын негизинде күнүмдүк турмушта орун алган коомдук жер мамилелери курулат.

Жер укугунун принциптери мыйзам чыгаруучу үчүн да идея катары иш алып баруу менен укуктук ченемдерди өркүндөтүүнүн жолдорун аныктайт. Алар жер мамилелеринин жана укуктук тутумдун өнүгүшүнүн жана иштешинин негизги мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн ортосундагы байланыш болуп саналат. Принциптер аркылуу укуктук тутум эң маанилүү кызыкчылыктарга жана жер реформасын өнүктүрүүгө ылайыкташат.

Жер мамилелеринин негиздерин, ченемдерди туура колдонууну, талаш-тартыштарды ийгиликтүү чечүүнү жана жалпысынан жер мыйзамдарын изилдөөнү түшүнүү үчүн, биринчи кезекте, бардык жер мамилелери негизделген бул тармактын принциптеринин табиятын түшүнүү зарыл. Жер укугунун принциптери КР Конституциясында, КР Жер Кодексинде жана башка мыйзамдарда бекитилген.

Жер мыйзамдарын түп - тамырынан бери өзгөртүү шарттарында жер укугунун принциптеринин, бул тармактын негизги башталыштары, анын баштапкы фундаменталдык жоболору катары, ролу жана мааниси күчөтүлөт. Жер мыйзамынын негиздери жер мыйзамдарынын система түзүүчү фактору катары иштейт. Алар "укуктук ченемдерди түзүүдө жана аларды колдонууда бирдейликти камсыз кылат, укук жаратуу үчүн да, укук коргоо жана укук коргоо иш-аракеттери үчүн да укуктук багыт катары кызмат кылат".

Ушуга байланыштуу жер укугунун принциптери жөнүндөгү маселе жер мамилелерин өнүктүрүүнүн азыркы этабында укуктук жөнгө салууну оптималдаштыруу, жер мыйзамдарын өркүндөтүү, бул чөйрөдө мыйзамдуулукту жана укук тартибин камсыз кылуу, бир түрдүү укук колдонуу практикасын калыптандыруу үчүн, анын ичинде жер талаш-тартыштарын соттордо кароодо да маанилүү теориялык гана эмес, практикалык да мааниге ээ.

Жер мыйзамдарынын мазмуну жана иштеши үчүн жер мамилелерин жөнгө салуунун негизги саясий-укуктук максаттары жана негиздери катары жер мамилелерин укуктук жөнгө салуунун принциптери илимий адабияттарда ар түрдүү жагдайларда каралат.

Жер укугунун принциптерин ишке ашыруу үчүн алардын жер мыйзамдарынын принциптери менен өз ара байланышы жөнүндө маселе чоң мааниге ээ, аларды окумуштуулар айырмалаш керек деп эсептешет.

Г.А.Волков жер мамилелеринин укуктук жөнгө салуунун негизги башталыштарынын элементи катары жер укугунун принциптери укуктук ченемдердин, саясий ченемдердин маанисинен жана мазмунунан, соттук чечимдердин негизинде, ошондой эле укуктук доктринада чагылдырылган илимдин жетишкендиктери катары түзүлүшү мүмкүн экенин белгилейт.[4]

Бирок, түздөн-түз ченемдик-укуктук актыларда бекитилген жер укугунун принциптери ченем (норма) боюнча калат. Автор, "жер мамилелерин укуктук жөнгө салуунун принциптери" жана "жер укугунун принциптери" түшүнүктөрүнүн катышын салыштуруу, ал жер укугунун "максаттары" жана "милдеттери" сыяктуу категориялар аркылуу да ачылып берилгенине мыйзамдуу көңүл бурат. Анын пикири боюнча, жер мамилелеринин негизги укуктук жөнгө салуунун элементтери катары жер мыйзамдарынын максаттары жана милдеттери жер укугунун принциптерин калыптандырууну камсыз кылат. Өз кезегинде, эрежелер атайын укуктук ченемдер катары жер укуктун принциптери, алардын жетишүү жана чечүү үчүн зарыл болгон укуктук каражаттар, жер укугунун максаттары жана милдеттери ээлери болуп саналат.

Мындай көз караш "укуктук жөнгө салуунун натыйжасы менен анын алдында турган максаттын ортосундагы байланышты" баалоого мүмкүндүк берүүчү укук - критерийдин натыйжалуулугунун контекстинде жер укугунун принциптерин кароого мүмкүндүк берет.

Жер мамилелерин натыйжалуу укуктук жөнгө салуу үчүн жер саясатынын негиздери менен жер укугунун принциптеринин өз ара байланышы маанилүү. Мисалы, жерди пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу, өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылууда айлана-чөйрөнүн негизги компоненти жана айыл чарбасында өндүрүштүн негизги каражаты катары жерлерди коргоо.

Бул максаттар КР Жер кодексинин 3-чү беренесинде белгиленгендей адамдын жашоосунун жана ишмердигинин негизи катары жердин маанисин эсепке алуу принциби, ага ылайык жерди пайдалануу жана коргоо боюнча мамилелерди жөнгө салуу жер жөнүндө жаратылыштын маанилүү курамдык бөлүгү катары корголуучу жаратылыш объектиси, айыл чарбасында жана токой чарбасында өндүрүш каражаты катары пайдаланылуучу жаратылыш ресурсу жана Кыргыз Республикасынын аймагында чарбалык жана башка иш-аракеттерди жүзөгө ашыруунун негизи жана ошол эле учурда кыймылсыз мүлк, менчик укугунун объектиси жана жерге болгон башка укуктар жөнүндө түшүнүктөрдүн негизинде ишке ашырылат.[3]

Кыргыз Республикасынын Жер кодексинде бекитилген принциптер менен жер фондун башкаруу боюнча мамлекеттик саясаттын айрым негизги милдеттери да өз ара байланыштуу. Мисалы, жер корунун курамында өзгөчө корголуучу жерлер катары жаратылыш аймактарынын статусун сактоо милдети өзгөчө баалуу жерлерди жана өзгөчө корголуучу аймактардын жерлерин сактоонун артыкчылык принцибине ылайык келет. Тагыраак айтканда, өзгөчө

баалуу жерлер бул - сугат жана кургатылган жерлер, ургалдуу пайдаланылуучу айыл чарба жерлери (айдоо аянттары, көп жылдык мөмө-жемиш дарактары, жүзүмзарлар, эгилме аянттар кысыр аңыздар, маданий жайыттар, чөп чабыктар жана түп-тамырынан бери жакшыртылган жайыттар), коргоочу токойлор жана аларга теңештирилген жашыл бак-дарактар отургузулган жерлер, шаар четиндеги жана жашыл зоналардагы жерлер, илим-изилдөө мекемелеринин жана окуу жайлардын тажрыйба жүргүзүүчү талаалары.[3]

Ошону менен бирге мамлекеттик саясаттын негизги багыттарынын катарында жер мыйзамдарынан жерлерди максаттуу багыты боюнча категорияларга бөлүү принцибин алып салуу жолу менен жер участокторунун укуктук режимин аныктоо тартибин өркүндөтүү бөлүнгөн.

Айыл чарба багытындагы жерлердин тукумдуулугун жогорулатуу боюнча ишти мамлекеттик колдоонун мыйзамда каралган негизги багыттарынын ичинде мындай жерлердин жемиштүүлүгүн көбөйтүүнү камсыз кылуу максатында мелиоративдик иш-чараларды жүргүзүү аныкталган.

Ошентип, жер укугунун негизги принциптеринин тутуму укук тармагынын бирдиктүү мүнөзүнүн жана функционалдык өз алдынчалыгынын көрүнүшү болуп саналат. Жер укугунун принциптеринин теориясынын өнүгүшү топтоо жана укуктук маданияттын өнүгүшү, укуктун баалуулуктарын бекитүү менен байланыштуу. Жер укугунун принциптерин так сактоо менен гана жерди бөлүштүрүүдө жана пайдаланууда ар кандай тартип бузуулардын алдын алууга болот.

Колдонулган адабияттар тизмеси:

1.Кыргыз Республикасынын Конституциясы (2021-жылдын 11-апрелинде жалпы элдик добуш берүү менен кабыл алынган) Б. 2021-жылдын 5-майы.

2.Кыргыз Республикасынын Граждандык кодекси. 1996-жылдын 8-майы № 15.Б. Академия. (Кыргыз Республикасынын 2023-жылдын 11-апрелиндеги № 86 Мыйзамынын редакцияларына ылайык)

3. Кыргыз Республикасынын Жер кодекси. 1999-жылдын 2-июну № 45 (Кыргыз Республикасынын 2022-жылдын 5-августундагы № 85 Мыйзамынын редакцияларына ылайык)

4.Волков Г.А. Принципы земельного права как важнейший элемент эколого-правового механизма (в развитие идей В.В. Петрова) // Экологическое право. 2009. № 2/3. Специальный выпуск. С. 47.

5.Выпханова Г.В. Принципы земельного права и их реализация в региональном законодательстве. Журнал Аграрное и семейное право. М. 2016 .

Юлдашов К.К., ю.и.к., доцент
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ
Аттокуров Б.С., магистрант
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ

ЖЕР МАМИЛЕЛЕРИН УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУ

Аннотация

Макалада жер мамилелерин жөнгө салуунун алкагында ченемдик укуктук база талданат. Жер участогунун түшүнүгү такталат, жердин жүгүртүлүшүн укуктук жөнгө салуунун булактары изилденет. Жер мамилелерин өзгөчө укуктук жөнгө салуунун зарылдыгы жана бул ресурстун жашоо жана адамдардын ар кандай муктаждыктарын канааттандыруу үчүн маанилүүлүгү менен шартталгандыгы белгиленет

Ачкыч сөздөр: жер мамилелери, жер участогу, жер мыйзамдары, укуктук жөнгө салуу, жер укугу.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

В статье анализируется нормативно-правовая база в рамках регулирования земельных отношений. Уточняется понятие земельного участка, изучаются источники правового регулирования оборота земель. Отмечается необходимость особого правового регулирования земельных отношений и ее обусловленность важностью этого ресурса для жизни и удовлетворения различных потребностей людей

Ключевые слова: земельные отношения, земельный участок, земельное законодательство, правовое регулирование, земельное право.

LEGAL REGULATION OF LAND RELATIONS

Annotation

The article analyzes the regulatory framework within the framework of land relations regulation. The concept of a land plot is being clarified, the sources of legal regulation of land turnover are being studied. It is noted that there is a need for special legal regulation of land relations and its conditionality by the importance of this resource for living and meeting various needs of people

Keywords: land relations, land plot, land legislation, legal regulation, land law.

Илгертен бери жер бөлүштүрүү жана пайдалануу жаатында адамдардын ортосунда түзүлгөн мамилелер коомдун өнүгүшү үчүн чоң мааниге ээ болгон. Тарыхый экономикалык ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө мөмө-жемиштерди жыйноо жана пайдалуу кендерди алуу менен алектенген адамдар тарабынан пайдаланылышынын натыйжасында жер коомдук мамилелердин объектиси болуп калды. Жер -адамдардын отурукташкан орду, ар кандай имараттарды жана курулуштарды жайгаштыруу, чарбалык жана башка иш-аракеттердин объектиси, мамлекеттердин аймагы катары кызмат кылат. Жерди пайдалануу жана коргоо мамлекеттин жер мамилелерине активдүү кийлигишүүсүн билдирген коомдук кызыкчылыктын бир түрүн түзөт.

Жер мамилелерин өзгөчө укуктук жөнгө салуунун зарылдыгы бул ресурстун жашоо жана адамдардын ар кандай муктаждыктарын канааттандыруу үчүн мааниси жана маанилүүлүгү менен шартталган.

Жердин өзгөчө статусу жана анын бүтүндөй коомдун өнүгүшүндөгү ролу ал укуктун ар кандай экологиялык, административдик, жарандык, конституциялык тармактарынын укуктук жөнгө салуу объектиси болуп саналаарын алдын ала аныктады.

"Жер тилкеси" түшүнүгү жер укугунда жана жер мыйзамдарында негизги түшүнүк болуп саналат. Бирок мыйзам чыгаруучу "жер" жана "жер тилкеси" түшүнүктөрүнүн катышы жөнүндө маселени жөнгө салган эмес.

Ошентип, экономикалык жана юридикалык сөздүк "жер" деген түшүнүктү шаарларды, имараттарды жана курулуштарды куруу үчүн колдонулган бир ресурс катары аныктайт жана эмгек, капитал жана жаратылыш ресурстары сыяктуу башка компоненттердин бир бөлүгү катары өндүрүштүн компоненттеринин бири катары көрсөтөт.

Жер тилкеси менчик укугунун объектиси болуп саналып, Кыргыз Республикасынын Жер кодексинде кыймылсыз мүлк объектиси катары аныкталган жана жер бетинин бир бөлүгүн түзөт жана аны жеке аныкталган буюм катары аныктоого мүмкүндүк берген мүнөздөмөлөргө ээ. Бардык жер участкатору, менчигинин түрүнө карабастан, мамлекеттик кадастрдык эсепке алынууга жана "Кыймылсыз мүлккө укуктарды, укуктарга чектөөлөрдү жана аны менен болгон бүтүмдөрдү мамлекеттик каттоо" эрежелерине ылайык жер участкатору жөнүндө маалыматтардын реестрине киргизилүүгө тийиш. Кыймылсыз мүлктүн мамлекеттик кадастрына киргизилген ар бир жер тилкесин убагында жана КР аймагында кайталанбай турган кадастрдык номери болот. Кадастрдык номерлер кыймылсыз мүлк объекттерине кадастрдык эсепке алуу органы тарабынан жүргүзүлгөн кадастрдык иштердин негизинде ыйгарылат, алардын жыйынтыгы болуп жер тилкесинун кадастрдык паспорту эсептелет [3].

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин токтому менен айыл чарба министрлигине караштуу жер ресурстары кызматы ага Кыргыз Республикасынын Айыл чарба министрлигинин жер ресурстары кызматына караштуу "Кадастр" мамлекеттик мекемесин кошуу жолу менен кайра түзүлүп, функцияларды тийиштүү штаттарга, финансылык жана материалдык-техникалык каражаттарга, ошондой эле тиешелүү филиалдарга өткөрүп берген. [2]

Жер участкатору жер тилкелерин кайра бөлүштүрүүдө, бириктирүүдө жана бөлүштүрүүдө же жер тилкелеринен, ошондой эле чек коюлбаган жерлерден бөлүнүүдө түзүлөт. Кайра бөлүштүрүүдө, бириктирүүдө жана бөлүштүрүүдө башка жер участкатору түзүлгөн жер участкатору Кыргыз Республикасынын 21-июлундагы 2022-жылдагы Мыйзамында белгиленген тартипте алардан түзүлгөн бардык жер тилкелерине менчик укугу жана башка буюмдук укуктар мамлекеттик катталган күндөн тартып өз ишин токтотот. Ар бир жер тилкеси КР Жер кодексинде аныкталган жерлердин категориясына

кирет. Максаттуу багыты боюнча өлкөбүздөгү бардык жерлер категорияларга бөлүнөт, тактап айтканда-жерлер:

- айыл чарба багытындагы;
- калктуу конуштар;
- коргонуу, энергетика, өнөр жай, байланыш, телекөрсөтүү жана радиоуктуруу, транспорт жерлери жана башка атайын багыттагы жерлер;
- өзгөчө корголуучу аймактардын жана объектилердин;
- токой жана суу фонддору;
- запастагы жерлер [1]

Аймакты пландоого ылайык, ошондой эле жердин тигил же бул категорияга таандыктыгына жана аны пайдалануу мүмкүнчүлүгүнө жараша жерлердин укуктук режими аныкталат. Мыйзам чыгаруучу жерди бир категориядан экинчисине которууга уруксат берет. Жер тилкелеринун жүгүртүлүшү чектелиши же жүгүртүүдөн чыгарылышы мүмкүн. Жер тилкеси жарандык пайдалануудан алынган учурда мындай участоктор жарандык мыйзамдарда каралган бүтүмдөрдүн объектиси боло албайт, ошондой эле жеке менчикке өткөрүлүп берилбейт. Мыйзамдарда каралгандан башка учурларда, тигил же бул себептер боюнча жүгүртүүдө чектелген жерлер да жеке менчикке берилбейт [1].

Жер тилкеси мамлекеттик, муниципалдык же жеке менчикте болушу мүмкүн. КР Жер кодекси юридикалык жактар үчүн да, жеке адамдар үчүн да (жарандар) жер тилкелерин алууга бирдей укуктарды белгилейт.

Мамлекеттик бийлик органдарынын компетенциясына жер тилкелерине укуктарды сатуу боюнча аукциондорду уюштуруу кирет. Аукцион жөнүндө маалымат басма сөздө, ошондой эле жер тилкелерин тескөөгө ыйгарым укуктуу мамлекеттик бийлик органынын сайтында алдын ала жайгаштырылууга тийиш. Жогоруда баяндалгандардан жер тилкелерине укуктар аукциондун жыйынтыгы боюнча гана алынат деген тыянак чыгарууга болот. Тоорукту өткөрүүнүн тартиби Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексине ылайык ыйгарым укуктуу орган тарабынан аныкталат. Жер участогун менчикке же пайдаланууга сатуу боюнча тоорук ачык жүргүзүлөт. Бул тооруктар электрондук форматта Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан аныкталуучу тартипте өткөрүлүшү мүмкүн. Бирок КР Жеркодексинин ошол эле 29-беренесинде тоорук өткөрбөстөн сатыла турган жер тилкелеринун категориялары да көрсөтүлгөн [1].

Жер участоктору менчикке, туруктуу (мөөнөтсүз) пайдаланууга, ижарага, акысыз пайдаланууга берилиши мүмкүн. Участоктор жарандарга мөөнөтсүз пайдаланууга берилиши мүмкүн эмес, мындай укукка мамлекеттик жана муниципалдык мекемелер, казналык ишканалар гана, ошондой эле мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары ээ.

Укуктун көз карашынан алганда, жер тилкеси бөлүнүүчү же бөлүнбөс деп таанылышы мүмкүн. Эгерде участок бөлүктөргө бөлүнүшү мүмкүн болсо, анын ар бир бөлүгү бөлүнгөндөн кийин өз алдынча участоку түзөт, аны мыйзамдарда белгиленген учурларды кошпогондо, башка категориядагы жерлердин курамына

которбостон пайдаланууга уруксат берилет, мындай участок бөлүнүүчү деп таанылат. Жер тилкесинин жаңы түзүлгөн бөлүктөрү тиешелүү аймактык зонага шаар куруу Регламентинде аныкталган жер тилкелеринун белгиленген чектелген минималдуу жана максималдуу өлчөмдөрүнө ылайык келүүгө тийиш. Жер тилкелеринин чектик өлчөмдөрүнөн тышкары капиталдык курулуш объекттерин жана жер тилкелерин уруксат берилген пайдалануунун түрлөрү, ошондой эле жер тилкелерин жана капиталдык курулуш объекттерин пайдалануудагы чектөөлөр белгиленет, буга, мисалы, пайдалануунун өзгөчө шарттары бар аймактар кирет [3].

Жер укугунун ченемдерин турмушка ашыруу аркылуу жер тилкелерин пайдаланууну тартипке салуу максатында мамилелерди укуктук жөнгө салуу адамдардын жашоосунун маанилүү аспекти жөнгө салууга мүмкүндүк берет. Мүлктүк мүнөздөгү жер укуктук мамилелеринин түрлөрү жерди пайдалануу жана коргоо чөйрөсүндөгү башкаруу институтунун ченемдеринин негизинде жер участоктору боюнча түзүлүүчү уюштуруучулук мүнөздөгү жер укуктук мамилелери менен тыгыз байланышта келип чыгат, өзгөрөт, токтотулат жана жалпысынан ишке ашырылат.

Аймактык пландоо, жер тилкелерине укуктарды жана алар менен бүтүмдөрдү мамлекеттик каттоо, жерге жайгаштыруу, мамлекеттик жер кадастрын жүргүзүү, жер тилкелерин берүү, мамлекеттик же муниципалдык муктаждыктар үчүн жер тилкелерин алып коюу, жер тилкелерин жерлердин бир категориясынан башкасына которуу ж. б. у. с. башкаруу функцияларын аткаруу менен байланышкан бул процессти уюштуруу боюнча иш-аракеттерсиз жер тилкелерин пайдалануу мүмкүн эмес.

Колдонулган адабияттар тизмеси:

1.Кыргыз Республикасынын Жер кодекси. 1999-жылдын 2-июну № 45 (Кыргыз Республикасынын 2022-жылдын 5-августундагы № 85 Мыйзамынын редакцияларына ылайык)

2.2023-жылдын 23-июну № 320 “Кыргыз Республикасынын Айыл чарба министрлигинин түзүмү жаатындагы Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин айрым чечимдерине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин токтому. "Эркин Тоо" 4 июль 2023 жыл № 53

3.Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2011-жылдын 15- февралындагы № 49 токтому менен бекитилген “Кыймылсыз мүлккө укуктарды, укуктарга чектөөлөрдү жана аны менен болгон бүтүмдөрдү мамлекеттик каттоо” эрежелери. (КР Министрлер Кабинетинин 2023-жылдын 13-сентябрындагы № 466 токтомдорунун редакциясына ылайык)

4.Магомедов Д.И. О правовом регулировании земельных отношений. //Образование и право.- 2019 . -№ 19

5.Давыдова Е.И. Земельный участок. К вопросу о разграничении понятий земля и земельный участок // Молодой ученый. - 2012. - № 12. -С. 371-374

Калбаев М.Ш., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖЕКЕ ИШКЕРДИН ЖАРАНДЫК-УКУКТУК АБАЛЫ

Аннотация

Бүгүнкү күндө Кыргызстанда ишкердикти мамлекеттик жана коомдук ишмердүүлүккө тигил же бул жол менен таасир этүүчү ар түрдүү көрүнүш катары кабыл алуу максатка ылайыктуу. Жеке ишкерлердин ишинин укуктук негиздери жана өзгөчөлүктөрү Кыргыз Республикасынын колдонуудагы мыйзамдары менен жөнгө салынат.

Жеке ишкерлер экономикалык жана жарандык мамилелердин активдүү катышуучулары болуп саналат. Ушуга байланыштуу жеке ишкердин жарандык-укуктук абалынын негизги көйгөйлөрүн жана артыкчылыктарын талдоо өзгөчө маанилүү.

Ачык сөздөр: жеке ишкердик, жеке ишкердин жарандык-укуктук абалы, жеке ишкердин жарандык-укуктук абалынын көйгөйлөрү жана артыкчылыктары.

CIVIL AND LEGAL STATUS OF PRIVATE ENTREPRENEUR IN KYRGYZSTAN

Abstract

Entrepreneurship in Kyrgyzstan today is advisable to perceive as a diverse phenomenon, one way or another, affecting state and public activity. The legal basis and specificity of the activities of citizens-entrepreneurs is regulated by the current legislation of the Russian Federation. Individual entrepreneurs are active participants in economic and civil law relations. In this regard, it is especially important to analyze the main problems and advantages of the civil legal status of an individual entrepreneur.

Key words: entrepreneurial activity, individual entrepreneurship, civil legal status of an individual entrepreneur, problems and advantages of the civil legal status of an individual entrepreneur.

Экономикалык эркиндик менен шартталган ишкердик менен алектенүү укугу ишкердиктин чөйрөсүн, түрүн жана формасын тандоо эркиндигин камтыган бир нече элементтерди камтыйт. Иш чөйрөсүнө өндүрүш, коммерция (соода) же кызматтарды көрсөтүү кирет.

Жаран иштин каалаган түрүнө адистеше алат. Жаран юридикалык жакты түзбөстөн да (жеке ишкер катары), ошондой эле чарбалык коомго, шериктештикке же кооперативге катышуу аркылуу да өз алдынча ишкердик жүргүзүүгө эркин. Бирок ишкердик кылуу эркиндиги конституциялык түзүлүштүн негиздерин, адеп-ахлакты, коопсуздукту коргоо, башка адамдардын өмүрүн, ден соолугун, укуктарын, кызыкчылыктарын жана эркиндиктерин коргоо, өлкөнүн жана мамлекеттин коопсуздугун камсыз кылуу, коргоо максатында мыйзам менен чектелиши мүмкүн. Курчап турган чөйрөнү коргоо, маданий баалуулуктарды коргоо, рыноктогу үстөмдүк абалды кыянаттык менен пайдаланууга жана адилетсиз атаандаштыкка жол бербөө. Мындай чектөөлөр, атап айтканда, ишкердик ишти баштоо үчүн өбөлгөлөрдү камтыйт. Ишкердик

менен алектенүү укугу жарандын аракетке жөндөмдүүлүгүнүн ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

Укуктук жөндөмдүүлүк – бул жарандык укуктарга ээ болуу жана милдеттерди көтөрүү. Жарандык укук, укук жөндөмдүүлүгү категориясын да камтыйт, бул компетенттүү жаран гана өзүнүн аракети аркылуу жарандык укуктарды ишке ашырууга жана милдеттерди аткарууга жөндөмдүү экендигин билдирет. Демек, компетенттүү жаран гана ишкердик ишин өз алдынча жүргүзө алат.

Мамлекет ар бир чарба жүргүзүүчү субъекттин укуктарын жана милдеттерин белгилейт. Укуктардын жана милдеттердин жыйындысы ишкердин укуктук статусун түзөт. Субъективдүү укук - ыйгарым укуктуу субъекттин мүмкүн болуучу жүрүм-турумунун өлчөмү.

Укуктук статус жеке ишкерлерге салыктарды жөнөкөйлөштүрүлгөн система боюнча төлөөгө, бухгалтердик эсепти жүргүзүүгө жана пайданы эркин тескөөгө мүмкүнчүлүк берет. Эгерде жеке ишкер кызматкерлерди жумушка алса, алар үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөөгө милдеттүү.

Ишкер бизнес активдерин гана эмес, жеке мүлкүн да тобокелге салат.

Жеке ишкер ыйгарым укуктуу мамлекеттик органда ишкердик ишти каттоодон өткөн учурдан тартып юридикалык статуска ээ болот. Укуктук статустун элементтери болуп төмөнкүлөр саналат: адамдын жана жарандын укуктары, кызыкчылыктары, эркиндиктери жана милдеттери. Жеке адамдын укуктук статусу субъекттин укуктук статусун чагылдырган татаал укуктук институт болуп саналат, анын борбордук ордун укуктар жана эркиндиктер, жоопкерчиликтер жана кепилдиктер ээлейт. Жеке ишкерлердин жарандык-укуктук абалынын структурасына төмөнкүлөр кирет:

- 1.жарандык укуктун принциптери;
- 2.бул статусту белгилеген жарандык-укуктук ченемдер;
- 3.жарандык субъектилик (укуктук жөндөмдүүлүк, укук жөндөмдүүлүгү, бүтүм жөндөмдүүлүгү, деликттик жөндөмдүүлүк);
- 4.Укуктук статус - анын субъекттеринин укук ченемдеринде белгиленген абалы, алардын укуктарынын жана милдеттеринин жыйындысы.

Жеке ишкер (ЖИ) юридикалык жак болуп саналбайт. Жеке ишкер - жеке жактын статусу, ал адамга юридикалык жакты түзбөстөн мыйзамдуу түрдө ишкердик жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Бул аныктама Кыргыз Республикасынын Салык кодексинде аныкталган. Жеке ишкерлерге берилген укуктардын бардык спектринин ичинен үч негизги топту бөлүүгө болот: конституциялык, салыктык жана ишкердик укуктар. Бизнес жүргүзүүгө тыюу аскер кызматкерлерине, мамлекеттик кызматкерлерге жана чалгынчыларга гана тиешелүү. Бюджеттик мекемелердин кызматкерлери дайыма эле мамлекеттик кызматкерлер боло бербейт, мисалы, мектеп мугалимдери эч кандай көйгөйсүз жеке ишкер ача алышат. Эгерде сиз жеке ишкер ачып, эч кандай иш-аракеттерди жүргүзбөсөнүз, анда сизде бизнестен киреше болбойт. Бирок бул жагдай жыл сайын, 31-декабрдан кечиктирбестен, камсыздандыруу төгүмдөрүн өзүң үчүн белгиленген өлчөмдө которууга тийиш экендигине таасир этпейт. Ошентип,

кирешеси жок болгон учурда жеке ишкер өзүнүн пайдасына милдеттүү пенсиялык төгүмдөрдү төлөөгө, ошондой эле милдеттүү түрдө социалдык медициналык камсыздандыруу боюнча төгүмдөрдү милдеттүү түрдө эсептөөгө жана төлөөгө укуктуу.

Жеке ишкерде эки нускадагы келишим, кызматкерди кабыл алуу жөнүндө буйрук, кызматтык нускама, штаттык расписание жана ар жылдык акы төлөнүүчү өргүү графиги, ички тартип эрежелери жана Т-2 формасындагы кызматкерлердин жеке карточкалары сыяктуу кадрдык документтери болот. Жеке ишкер ошондой эле Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актыларына ылайык ички эмгек тартибин, эмгек акы төлөө жөнүндө жоболорду, кызматкерлердин жеке маалыматтары жөнүндө жоболорду иштеп чыгат.

Жеке ишкердин негизги кемчилиги - бул иш жок болгон учурда да төлөнүүгө тийиш болгон камсыздандыруу төгүмдөрү. Жеке ишкер жеке ишкерди каттоонун жана жоюунун жөнөкөй процесси, акча каражаттарын өз каалоосу боюнча эркин жана толук пайдалануу, ишкердик жүргүзүү үчүн пайдаланылган мүлк салыгын төлөөдөн бошотуу, бухгалтердик эсепке алуудан бошотуу сыяктуу артыкчылыктарга ээ.

Жеке ишкер өз алдынча киреше алып келүүчү иш менен алектенүү укугу, пайданы жеке максаттар үчүн тескөө укугу, эң аз жүгү бар салык режимин тандоо укугу, кызматкерлерди жалдоо укугу жана эркин иштөө укугу сыяктуу укуктарга ээ. коммерциялык уюмдар менен бүтүмдөрдү түзүүгө.

Жеке ишкерлер ошондой эле беш салык системасын тандап алат:

Жөнөкөйлөштүрүлгөн салык системасы - жөнөкөйлөштүрүлгөн салык системасы.

Автоматташтырылган жөнөкөйлөштүрүлгөн салык системасы

Патенттик салык системасы

Кесиптик кирешеге салык

Жалпы салык системасы

Адабият:

1.Алексеев С.Б. Ишкердикти укуктук жөнгө салуу: Окуу куралы. университеттер үчүн окуу куралы. - М., 2004.

2.Андреев Ю.Н. Жарандык коргонуунун механизми. – М., ИНФРА-М, 2010. 10. Андреев Ю.Н. Өзгөчө укуктарды соттук коргоо: жарандык аспектилер: монография / Ю.Н. Андреев.- М.: ИНФРАМ., 2011.

3.Бабаев А.Б. Менчик укуктарынын системасы. - М., 2006.

4.Ершова И.В. Бизнес мыйзамы. - М., 2003.

5.Захаров В.А. Юридикалык жактарды түзүү: укуктук маселелер. – М., 2002

*Джоробаева А., магистрант
Омурбекова Ж., магистрант
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ*

СОТ ПРИСТАВДАРЫ КЫЗМАТЫНЫН ИШИН УЮШТУРУУ ЖАНА УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ

Аннотация

Сот приставдардын кызматы аткаруу бийлигинин мамлекеттик органы болуп саналат жана соттордун ишинин белгиленген тартибин камсыз кылуу, сот актыларын, башка органдардын жана кызмат адамдарынын актыларын аткарууга көмөк көрсөтүү боюнча функцияларды аткарат. Сот приставы мыйзамда каралган учурларда ок атуучу куралды алып жүрүүгө жана аны колдонууга укуктуу.

Ачкыч сөздөр: сот приставы, мыйзам, сот приставдары кызматы, курал-жарак жана атайын каражаттарды колдонуу, коргоо жана коргоо

Аннотация

Служба судебных приставов является государственным органом исполнительной власти и осуществляет функции по обеспечению установленного порядка деятельности судов, оказанию содействия исполнению судебных актов, актов других органов и должностных лиц. Судебный пристав — должностное лицо, обеспечивающее безопасность и общественный порядок во время судебного процесса, охрану зданий и помещений суда, защиту судей и других участников процесса в помещении суда. Судебный пристав имеет право на ношение огнестрельного оружия и применения его в случаях, предусмотренных законом.

Ключевые слова: судебный пристав, закон, служба судебных приставов, применение оружие и специальных средств, охрана и защита

Дүйнөлүк жана ата мекендик мамлекеттүүлүктүн өнүгүү тарыхы мамлекетке болгон сый-урматтын эң маанилүү белгиси-бул мамлекеттин сот чечимдерин жана буйруктарын аткаруу экендигин айкын көрсөтүп турат. Илгертен бери биздин өлкөдө соттордун чечимдерин аткаруу, сот залында укуктук тартипти камсыздоо менен алектенген айрым кызматтар бар.

Ушул тарыхый мезгилде каралып жаткан институттун укуктук жөнгө салуу базасы болуп 2016-жылдын 5-августунда кабыл адырган № 164 "Сот приставдары жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы саналат. Бул мыйзам сот приставдары кызматынын ишин жөнгө салууну аныктайт.

Мындан тышкары, аталган ченемдик акт өзүнүн иш процессинде сот отуруму убагында залда коомдук тартипти сактаган жана сот имараттарын кайтарууну, судьяларды жана процесстин башка катышуучуларын кайтарууну камсыз кылган ыйгарым укуктуу органдар катары приставдар кызматынын аймактык органдары жөнүндө түшүнүк берет [3].

Азыркы учурда атамекендик приставдар кызматы КР Жогорку сотунун Сот департаментинин курамына караштуу.[2]. Бул кызматка жалпы жетекчиликти КР Жогорку Сотунун Төрагасы аткарат. Сот департаментинин директору ага баш ийген Сот приставдары кызматынын ишин жалпы түрдө контролдоону жана жалпысынан координациялоону жүзөгө ашырат. Жогоруда белгиленген функциялардан тышкары Жогорку Сот жана Сот департаменти Сот

приставдары кызматынын ведомствосунун иштөө тартибин аныктаган ченемдик укуктук актыларды кабыл алат.

Кызматтык милдеттерин аткарууда Кыргыз Республикасынын Жогорку сотуна караштуу Сот департаментинин сот приставдар кызматкерлерине ак ниеттүүлүк, жоопкерчилик жана кесипкөйлүк талаптары коюлат.

Мындан тышкары, "Сот приставдары жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын талаптарына ылайык Сот приставдары өздөрүнө жүктөлгөн милдеттерди өзүнүн кызматтык жана жеке сапаттары, ошондой эле ден соолугунун абалы боюнча аткарууга жөндөмдүү болууга тийиш.

Сот приставдары кызматынын өздүк курамын кесиптик даярдоо жаатындагы артыкчылыктуу милдеттердин ичинен биринчи кезектеги милдет болуп үзгүлтүксүз кесиптик билимин жогоруулатуу саналат.

"Сот приставдары жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 1 - беренесинин 1-бөлүгүнө ылайык, сот приставы-мамлекеттик кызматта турган жана мыйзам менен жүктөлгөн милдеттерди аткаруучу кызмат адамы.

Курагы жыйырма бир жашка толгон, жогорку билими бар, өзүнүн ишкердик жана жеке сапаттары боюнча, ошондой эле ден соолугунун абалы боюнча өзүнө жүктөлгөн милдеттерди аткарууга жөндөмдүү жана атайын текшерүүдөн өткөн Кыргыз Республикасынын жараны болуп саналган адам сот приставы болуп дайындалышы мүмкүн.

"Сот приставдары жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 2-беренесине ылайык сот приставынын милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

1.сот заседаниесинин убагында, ошондой эле соттук аткаруучулар тарабынан аткаруу иш-аракеттери жасалган учурда залда коомдук тартипти сактоо;

2.процесстик аракеттерди аткарууда сотко көмөк көрсөтүү;

3.сот имараттарын кайтарууну камсыз кылуу, судьяларды жана процесстин башка катышуучуларын кайтаруу, ошондой эле сот аткаруучуларын жана аткаруу иш-аракеттерине катышкан адамдарды ал аракеттерди жасоо убагында кайтаруу;

4.соттордун жана башка органдардын аткаруу документтерин мажбурлап аткартууда соттук аткаруучуларга көмөк көрсөтүү.

Сот приставынын милдеттерине судьяларды жана сот процессине катышкан башка адамдарды, ошондой эле аткаруу иш-аракеттерине катышкан адамдарды ушундай аракеттерди жасоо учурунда кайтаруу; кеңешме бөлмөлөрүн, башка соттук жайларды жана имараттарды кайтарууну камсыз кылуу; сот заседаниесинин залында жана сот имаратында, ошондой эле аткаруу иш-аракеттерин жасоо учурунда укук бузуулардын алдын алуу жана бөгөт коюу; судьянын тапшырмасы боюнча кылмыш ишин жана буюм далилдерин сот туруктуу турган жерден тышкары жерде жеткирүүсүн жана соттук териштирүүнү өткөрүүдө алардын сакталышын камсыз кылуу; соттук териштирүүнү жүргүзүү тартибин сактоо менен байланышкан судьянын буйруктарын аткарууга милдетүү.

Эгерде башка чараларды колдонуу алардын кызматтык милдеттерин аткаруу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылбаса, Сот приставдары күч, атайын каражаттарды жана ок атуучу куралды колдонууга укуктуу.

Сот приставдары соттордун ишинин белгиленген тартибин камсыз кылуу үчүн ок атуучу куралды:

- судьяларга, сот процессинин катышуучуларына жана күбөлөргө, ошондой эле жарандарга жана сот приставдарына алардын өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч туулганда кол салуунун мизин кайтаруу;

- куралды же атайын каражаттарды ээлеп алуу аракетине бөгөт коюу;

- сотко жана сот имараттарына, ошондой эле мажбурлап аткартуу органдарынын имараттарына, жайларына топтошуп же куралдуу кол салуунун мизин кайтаруу;

- камактан качууга бөгөт коюу, ошондой эле камакка алынган адамдарды күч менен бошотуу аракеттерине бөгөт коюу.

Ок атуучу курал жеңилүүгө колдонулганга чейин ал эскертүүчү ок атуу үчүн колдонулушу мүмкүн.

Аялдарга, майыптыктын ачык белгилери бар адамдарга жана жашы жете электерге, алар тарабынан куралдуу каршылык көрсөтүү, жарандардын өмүрүнө коркунуч туудурган топтук же куралдуу кол салуу жасоо учурларын кошпогондо, алардын жаш курагы сот приставына айкын же белгилүү болгондо ок атуучу куралды колдонууга тыюу салынат.

Сот приставдарын ок атуучу курал менен камсыз кылуунун тартиби, сот приставдарынын куралдануусунда турган ок атуучу куралдардын түрлөрүнүн, аларга ок-дарылардын жана атайын каражаттардын тизмеси Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан аныкталат.

Жогоруда белгиленген милдеттердин биринчиси Сот департаменти тарабынан бекитилген соттордун иштөө режиминин жардамы менен приставдар кызматы тарабынан аткарылат. Бул режимдер кемелердин бардык категорияларынын коопсуз иштешин уюштурат.

Сот приставынын кызмат ордуна мурда кылмыш үчүн соттолгон (соттуулугу жоюлганына же алып салынганына карабастан), ошондой эле мамлекеттик же муниципалдык кызматтагы кызмат ордунан жана укук коргоо органдарынан терс жүйөлөр боюнча бошотулган же бошотулган адам дайындалышы мүмкүн эмес.

Сот приставдары кызматы сот аткаруучулар менен биргеликте иштейт. Бирок, сот аткаруучулардын иш-аракеттери жана укуктук статусу башка ченемдик укуктук актылар менен аныкталат.[Мыйзам сот. атк] Ар бир өлкө судьялардын коопсуздугун камсыз кылуу жана алардын сот адилеттигин жүзөгө ашыруусу үчүн тиешелүү шарттарды түзүү боюнча чараларды көрөт.

Кээ бир өлкөлөрдө, мисалы, Казакстанда, мамлекеттик иш-чаралар менен бирге, ошондой эле жеке сот аткаруучулар менен жүзөгө ашырылат, уруксат берүүчү жана жеке сот аткаруучулардын республикалык жана аймактык палатасынын мүчөсү болууга милдеттүү болушу керек.

Ошентип, рыноктун учурдагы иштөө шарттары мамлекеттик башкаруу аппаратынын органдарынын, анын ичинде сот приставдары кызматынын зарыл болгон сапатына жогорку талаптарды коюуда. Бул кызматты колдонуудагы мыйзамдык жөнгө салуу Сот приставдары кызматынын сапаттуу жана натыйжалуу ишин жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берет.

Адабият тизмеси:

1.Кыргыз Республикасынын Конституциясы (2021-жылдын 11-апрелинде жалпы элдик добуш берүү менен кабыл алынган) Б. 2021-жылдын 5-майы.

2.2017-жылдын 28-январы № 15 “Сот аткаруучулардын статусу жөнүндө жана аткаруу өндүрүшү тууралуу” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы (КР 2021-жылдын 28-октябрындагы № 126 Мыйзамынын редакциясына ылайык).

3.Закон Республики Казахстан от 7 июля 1997 года N 150 “О судебных приставах” Режим доступа /<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000150/>

4.Мартынюк Р. Задачи службы судебных приставов// STUDNET. 2021. №2.

5.Парфирьев Д.Н. Правовые основы организации деятельности судебных приставов // Курс лекций. - М.: РАП, 2014. - 300 с.

6.Судебные уставы (в сфере гражданской юрисдикции): Устав гражданского судопроизводства; Учреждение коммерческих судов и Устав их судопроизводства и др. / Валеев Д.Х. -М.:Статут, 2018. - 512 с.

Омурбекова Ж., магистрант
Джоробаева А., магистрант
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ

СОТ ПРИСТАВДАРДЫН УКУКТУК МАКАМЫНЫН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация

Макалада сот приставдарынын ишмердүүлүгүнүн азыркы этабындагы ыйгарым укуктарынын өзгөчөлүктөрү, ошондой эле сот тутумундагы алардын укуктук абалы талкууланат. Каралып жаткан кызматка тиешелүү мыйзамдардын негизги жоболору талдоого алынып, ченемдик укуктук актыларга алардын укуктук статусун жогорулаткан айрым ченемдер киргизилген. Сот приставдары сот тутумунун сотторунун ишин камсыз кылууга катышкандыгы каралган. Макала соттук аткаруучулар кызматынын практикалык кызматкерлерине жана бул көйгөй менен алектенген юристтерге арналган.

Негизги сөздөр: укуктук статус, сот приставдары кызматы, сот бийлиги, сот органы, сот департаменти, функциялар жана ыйгарым укуктар, коргоо, коопсуздук.

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСА СУДЕБНЫХ ПРИСТАВОВ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности полномочий судебных приставов на современном этапе их деятельности, а также их правового статуса в системе судебных органов. Проанализированы основные положения законодательства, которые касаются данной службы, дана оценка внесенным в нормативно-правовые акты отдельным положениям, повысившим их правовой статус. Судебные приставы принимают участие в обеспечении деятельности судов судебной системы. Статья адресована практическим работникам службы судебных приставов и юристам, занимающимся данной проблемой.

Ключевые слова: правовой статус, служба судебных приставов, судебная власть, судебный орган, судебный департамент, функции и полномочия, охрана, безопасность.

THE FEATURES OF COURT BAILIFF POWERS

Abstract

The article discusses the features of the powers of bailiffs at the present stage of their activities, as well as their legal status in the judicial system. The main provisions of the legislation that relate to this service are analyzed, and individual provisions introduced into regulatory legal acts that have increased their legal status are assessed. Bailiffs take part in ensuring the activities of the courts of the judicial system. The article is addressed to practical employees of the bailiff service and lawyers dealing with this problem.

Key words: legal status, bailiff service, judicial power, judicial body, judicial department, functions and powers, security, safety.

Соттор өз милдеттерин натыйжалуу аткарышын камсыз кылуу боюнча ишти уюштуруу маселелери Кыргыз Республикасында укуктук коргоонун өз алдынча чөйрөсү болуп саналат. Бул багытта коюлган милдеттерди чечүү менен Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотуна караштуу Сот департаментинин курамына кирген сот приставдарынын мамлекеттик кызматы алектенет. Мыйзамдарга ылайык бул кызмат "соттордун иш тартибин камсыз кылуу боюнча функцияларды, ошондой эле укук колдонуу функцияларын жана иштин

белгиленген чөйрөсүндө контролдоо жана көзөмөлдөө боюнча функцияларды жүзөгө ашыруучу аткаруу бийлигинин органы"деп аныкталган.

Сот приставдары кызматынын иши сот заседаниесинин залында коомдук тартипти жана судьялардын жана сот аткаруучулардын коопсуздугун камсыз кылуу менен тыгыз байланышта болгондугуна байланыштуу, бул кызмат жөнүндө сот бийлигинин органы катары жаңылыш түшүнүк пайда болушу мүмкүн, бирок бул реалдуу чындыкка дал келбейт.

Сот приставдары КР сот тутумунун сотторунун ишин камсыз кылуу катары катышат, ошондуктан "сот приставдары жөнүндө "мыйзамда каралган ыйгарым укуктар жана талаптар айрым өзгөчөлүктөргө ээ [1].

Сот приставдары институту 2016-жылы сот отуруму учурунда имараттагы, залдардагы жана жайлардагы коомдук тартипти камсыз кылуу жана коргоо максатында КР мыйзамынын негизинде түзүлгөн.

Практика көрсөткөндөй, Сот приставдары кызматынын ишинин негизги жүгү сотко көмөк көрсөтүүгө жана процесстик аракеттерди аткарууга, ошондой эле аткаруу иш-аракеттерин жүргүзүү учурунда соттук аткаруучуларга көмөк көрсөтүүгө багытталган.

Ошону менен сотторго өз чечимдерин аткаруу боюнча аларга тиешеси жок тескөөчү функцияларды жүзөгө ашыруудан эркиндик берилет. Ошентип, биринчиден, соттун чечим чыгаруу функциясы сот залындагы тартипти камсыз кылуу функциясынан бөлүнөт, экинчиден, сотко караштуу имараттарын жана жайларын коргоо камсыз кылынат, соттордун жана процесстин башка катышуучуларынын коопсуздугу камсыз кылынат.

Бүгүнкү күндө сот аткаруучулар кызматы мамлекеттик укук коргоо кызматынын бир түрү болуп саналат. Мында тышкы жактан ал борборлоштурулган түзүмү, баш ийүүнүн вертикалдуу системасы, процесстик өз алдынчалуулугу, ошондой эле укуктары менен милдеттеринин зарыл көлөмү менен аткаруу бийлигинин мамлекеттик органынын макамына ээ болду, алардын мазмуну сот адилеттигин камсыз кылууну тоскоолдуксуз жүзөгө ашырууну камсыз кылууга жана сот чечимдерин жана анын компетенциясына кирген башка укук коргоо функцияларын натыйжалуу аткарууга көмөк көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.[1]

Бул кызматтын алдында турган милдеттерди чечүү үчүн сот приставдарына коюлган милдеттерди ийгиликтүү аткаруу үчүн зарыл болгон тиешелүү функциялар жана ыйгарым укуктар жана милдеттер берилет.

Мамлекеттик кызмат адамы болуп саналуу менен, сот приставы, Т.А. Васильевдин пикири боюнча, "жарандардын жана уюмдардын мыйзамдуу укуктарын жана кызыкчылыктарын калыбына келтирүү боюнча акыркы инстанция катары чыгат, б. а. сот өндүрүшүнүн процессинде укук коргоо функцияларын жүзөгө ашырат" [3]. Ал эми соттун чечими адилеттүүлүктүн салтанатынын маанилүү бөлүгү болгондуктан, соттор тарабынан жүзөгө ашырылып жаткан сот адилеттигинин сапаты сот аткаруучулардын ишмердүүлүгүнө да көз каранды.

Сот приставдарынын компетенциясына аймактуулук принциби жайылтылат, анткени колдонуудагы мыйзамдарга ылайык "милдеттерди аткаруу сот приставдарынын белгилүү бир бөлүмүнө бекитилген аймакта жүзөгө ашырылат" [6].

Жогоруда айтылгандай, сот приставдары кызматынын укуктук статусу өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ. Сот приставы сот процессинде коомдук тартипти жана судьялардын жана процесстин башка катышуучуларынын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча чаралардын комплексин көрөт. Бирок, Кыргыз Республикасында сот приставы сот чечимдерин аткаруу маселелери менен алектенбейт. Бул соттук аткаруучулар кызматынын функционалдык милдеттерин камтыйт.

Сот приставдары жарандардын жана уюмдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоону күчөтүү бөлүгүндө сот адилеттигинин милдеттерин аткаруу үчүн күч түзүмдөрүнө гана мүнөздүү ыйгарым укуктарга ээ. Алар өткөрүү режимин өз алдынча аныктоого, мажбурлоо мүнөзүндөгү зарыл чараларды пайдаланууга, күч, атайын каражаттарды жана зарыл болгон учурда табелдик ок атуучу куралды колдонууга укуктуу.

Сот приставдары кызматына талапкерлер жогорку юридикалык билимге, ошондой эле мамлекеттик кызматта бир жылдык же тиешелүү чөйрөдө үч жылдан кем эмес стажы болууга тийиш. Кесиптик талаптар: ишкердик сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү, маалыматты чогултуу, талдоо жана жалпылоо, ок атуучу куралдар жана атайын каражаттар менен иштөө.

Сот приставдарынын жекече сапаттарына талаптар дайыма жогорулатылып турат. Учурда талапкерлердин билим берүү талаптарын күчөтүү идеясы - жогорку юридикалык билими бар адистер гана жумушка алынсын деген сугуштар талкууланууда. Кызматкерлердин жогорку чеберчилик деңгээли алардын функционалдык милдеттерин жакшыраак аткарууга жардам берет деп болжолдонууда.

Кызматтык милдеттерин ак ниет аткаргандыгы үчүн сот приставына акчалай сый акы төлөө маселеси боюнча Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын өркүндөтүү боюнча ишмердүүлүк белгилүү кызыгууну туудурат. Колдонуудагы мыйзамдарда эч кандай сыйлыктар каралган эмес. Бирок Европа өлкөлөрүнүн көпчүлүгү жана КМШнын айрым өлкөлөрү бул маселени оң жагына чечишти. Ошону менен бирге бүгүнкү күндө аталган институтту кайра жандандыруу маселеси абдан талап кылынган маселе болуп саналат.

Заманбап маалыматтык системалардын өнүгүшү менен кызматтын ишинде алардын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу маселеси келип чыгат. Бүгүнкү күндө сот приставдары кызматында Кыргыз Республикасынын Сот приставдары мамлекеттик кызматынын автоматташтырылган маалыматтык системасы иштеп жатат, ал ар кандай каттоочу органдарга суроо-талаптарды электрондук түрдө жөнөтүүгө, ошондой эле процессуалдык документтерди электрондук формада түзүүгө мүмкүндүк берет. Бул система ошондой эле сот приставдары кызматынын ишине тиешелүү бардык документтер катталган маалыматтар базасы болуп саналат.

Тажрыйба көрсөткөндөй, электрондук документ жүгүртүү Сот приставдары иштей турган документтердин көлөмүн азайтпайт, бирок документтерди жеткирүүнү тездетип, аларды иштеп чыгуу процессин жеңилдетет [3]. Сот приставдарынын кыйла натыйжалуу иштеши үчүн "өзүнө соттордун системасын жана сот приставдарынын кызматтарын бириктирген бирдиктүү маалыматтык структураны түзүү зарыл" [2].

Жеке жана юридикалык жактардын эркиндиктери жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо, бузулган укуктарын реалдуу калыбына келтирүү сот приставдар кызматы өз милдеттерин канчалык натыйжалуу аткара тургандыгына көз каранды" [5]. Өз кезегинде, сот приставдары кызматынын ишинин натыйжалуулугу аткаруу бийлигинин башка органдары, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, коомдук бирикмелер жана уюмдар менен тыгыз өз ара аракеттенүүнү жүзөгө ашырууга да көз каранды.

Азыркы учурда сот приставдары кызматынын укук коргоо органдары менен өз ара аракеттешүү маселелери өзгөчө көңүл бурууга татыктуу. Демек, өзүнүн кызматтык милдеттерин аткарууда сот приставы көмөк көрсөтүү үчүн ички иштер органдарынын, УКМКнын, ӨКМдын калкты жана аймактарды өзгөчө кырдаалдардан коргоо жаатындагы ыйгарым укуктуу жана башка органдардын кызматкерлерине кайрылууга укуктуу.

Бул чөйрөдөгү кызматташтык татаал, үзгүлтүксүз, өз ара байланышкан жана макулдашылган иш болуп саналат, ал жалпы милдетти-мыйзамдуулукту, укук тартибин жана кылмыштуулукка каршы күрөшүүнү чыңдоого багытталган.

Колдонулган адабияттар тизмеси:

1.Сот приставдары жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамы. 2016-жылдын 5-августу № 164 /<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111443/>

2.Арзамасцев Н. И. Особенности полномочий судебных приставов-исполнителей // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция. 2019. № 2. С. 106 - 114. БОТ: 10.18384/2310-6794-2019-2-106-114

3.Васильева Т. А. Институт службы судебных приставов и использование в информации ресурсов сети «Интернет» в их работе // Молодой ученый. 2016. № 23-1. С. 15-18.

4.Карпов О. В., Бережная Т. А. К вопросу о правовом статусе судебных приставов // Аллея науки. 2017. Т. 2. № 16. С. 152-156.

5 Копытов Ю. А. Административное право: учеб. М.: Юрайт, 2016 649 с.

6.Корицкая В. В., Рекун А. А. Правовой статус судебных приставов-исполнителей // Ученые заметки ТОГУ. 2014. Т. 5. № 4. С. 848-858.

*Бакирова Г.К., ф.и.к., доцент
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ
Токтогулова С.Т., магистрант
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ*

АКЫЛГА, БИЛИМГЕ, САБАТТУУЛУККА БАЙЛАНЫШТУУ АЙТЫЛГАН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР

Аннотация

Макалада тилдин адамдын эс-акылынын калыптанышындагы, андан ары өсүп жетилишиндеги, маданий жана материалдык байлыктар жөнүндөгү улуттук дөөлөттөрдү укумдан тукумга жеткирүүдөгү ролу жөнүндө сөз болот. Тилдин тарыхын үйрөнүү тилдик бирдиктердин келип чыгышын өздөштүрүүдөн башталары, тилдик каражаттардын калыптанышын билүү менен, адамдын тилге болгон кызыгуусу артып, тил жөнүндөгү түшүнүктөрү кеңейип, тилге жана кепке болгон талаптары канааттандырылары белгиленет. Айтылуучу ойду так-таамай, образдуу, жеткиликтүү билдирүүдө активдүү колдонулган фразеологизмдердин айтылып калуу себептерине иликтөө жүргүзүүнүн тил илиминдеги орчундуулугу жөнүндө маалымат берилет. Ошондуктан мында кыргыз тилиндеги айрым фразеологизмдердин адамдагы акылдуулук, билимдүүлүк жана сабаттуулук сапаттарга байланыштуу айтылып калгандыгы тилдик материалдардын негизинде талдоого алынат.

Негизги сөздөр. Тилдин эс-акылдын калыптанышындагы ролу, маданий жана материалдык байлыктар, улуттук дөөлөттөр, тилдин тарыхы, тилдик бирдиктер, тилдик каражаттардын калыптанышы, тилге кызыгуу, тилге жана кепке болгон талаптар, ойду так-таамай, образдуу билдирүү, активдүү колдонулган фразеологизмдер, акылдуулук, билимдүүлүк, сабаттуулук.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ, СВЯЗАННЫЕ С ИНТЕЛЛЕКТОМ, ЗНАНИЯМИ, ГРАМОТНОСТЬЮ

Аннотация

В статье речь пойдет о роли языка в формировании человеческого сознания, его дальнейшем развитии, передаче из поколения в поколение культурные и материальные ценности национального достояния. Также говорится, что изучение истории языка начинается с овладения происхождением языковых единиц, знания формирования языковых средств, повышения интереса человека к языку, расширения его понимания языка, удовлетворения его требований к языку и речи. Подчеркивается значимость в лингвистике исследования причин употребления фразеологизмов, активно употребляемых в ясном, образном и доступном представлении. Поэтому на основе лингвистического материала анализируется тот факт, что отдельные фразеологизмы в кыргызском языке связаны с качествами интеллекта, знаний и грамотности человека.

Ключевые слова. Роль языка в формировании памяти, культурных и материальных благ, национальные ценности, история языка, языковые единицы, формирование языковых средств, интерес к языку, требования к языку и речи, ясность мысли, образное выражение, активно употребляемое фразеология, интеллект, знания, грамотность.

PHRASEOLOGY, RELATED TO INTELLECT, KNOWLEDGE, LITERACY

Annotation

The article talks about the role of language in the formation of human consciousness, its further development, and the transmission of cultural and material values of the national heritage

from generation to generation. It is noted that learning the history of the language begins with mastering the origin of linguistic units, knowing the formation of linguistic means, increasing a person's interest in language, broadening his understanding of language, and satisfying his requirements for language and speech. The significance in linguistics of investigating the reasons for the use of phraseological units that are actively used in clear, figurative, and accessible communication is emphasized. Therefore, the article analyzes the fact that certain phraseological units in the Kyrgyz language are related to the qualities of intelligence, knowledge and literacy in a person based on linguistic materials.

Key words. The role of language in the formation of memory, cultural and material wealth, national states, the history of language, linguistic units, the formation of linguistic means, interest in language, requirements for language and speech, clear thought, figurative expression, actively used phraseology, intelligence, knowledge, literacy.

Тил адам баласынын ой-пикирин туюнтуу менен бирге, анын эс-акылынын калыптанышында, андан ары өсүп жетилишинде чоң роль ойнойт. Ошону менен бирге элдин тарыхында эчен кылымдар бою калыптанып, өнүгүп келген маданий жана материалдык байлыктары, түшүнүгү, көз карашы, турмуш-тиричилиги, башка элдер менен болгон байланыш-катнашы сыяктуу улуттук дөөлөттөрүн укумдан тукумга жеткирүүдө да тил негизги курал катары чоң мааниге ээ. Тилдин байлыгы элдин бүткүл тагдыры, тарыхы менен тыгыз байланышта [2:15]. Ал эми тилдин тарыхын үйрөнүү ошол тилдеги сөздөрдүн, сөз тизмектеринин келип чыгышын өздөштүрүүдөн башталат. Кыргыз тилиндеги сөздөрдүн келип чыгуу тарыхына көптөгөн окумуштуулар (К.К.Юдахин, Б.М.Юнусалиев, К.Дыйканов, Х.Карасаев, К.Сейдакматов ж.б.) [1] тарабынан иликтөөлөр жүргүзүлүп, этимологиялык жактан чечмеленип келгендиги белгилүү. Тилдик каражаттардын келип чыгуу тарыхына кайрылуу ошол тилдин өнүгүшүнүн белгилүү бир учурдагы абалын аныктоого мүмкүнчүлүк түзөт. Тилдик каражаттардын калыптанышын билүү менен, адамдын ал тилге болгон кызыгуусу артып, тил жөнүндөгү түшүнүктөрү кеңейип, күн санап өсүп жаткан тилге жана кепке болгон талаптары канааттандырылат.

Негизги лексикалык каражаттардын бири катары эсептелген, сүйлөө кебине көркөмдүк татым кошуп, айтылуучу ойду так-таамай, образдуу, жеткиликтүү билдирүүдө активдүү колдонулуп келе жаткан фразеологизмдердин келип чыгышына, алардын айтылып калуу себептерине иликтөө жүргүзүү тил илиминдеги негизги маселелерден болуп эсептелет [7:6]. Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин тилдик табияты, мүнөздүү өзгөчөлүктөрү, тематикалык топтору, кепте колдонулуу маселелерине арналган илимий-теориялык изилдөөлөр бир топ тилчилер, окумуштуулар тарабынан (Ж.Шүкүров, Ж.Осмонова, Р.Эгембердиев, А.Назаров, Г.Бакирова ж.б.) [1,5,7] колго алынганы менен, алардын маанилик өзгөчөлүктөрүн таанып билүү фразеологиядагы орчундуу маселелерден болуп калууда. Себеби кээде фразеологизмдердин табиятына туура келбеген тизмектер алардын катарына кошулуп каралган учурлар кездешүүдө.

Фразеологизмдердин маанилик касиети жөнөкөй сөздөргө караганда бир топ татаал көрүнүшкө жатат. Анткени алардын билдирген мааниси тутумундагы

бир нече компоненттердин ар түрдүү жолдор менен өз ара айкалышынан келип чыгат. Анын натыйжасында фразеологизмдердин тутумундагы компоненттердин алгач өз алдынча тургандагы лексикалык маанилери жалпы бир фразеологиялык мааниге айланып, анда кандайдыр бир түшүнүк гана берилбестен, анын элеси, образы кошо чагылдырылат [1:47]. Ошондуктан фразеологизмдер айтылуучу ойду элестүү, образдуу түшүнүктөр менен туюндурат. Фразеологизмдердин маанилик өзгөчөлүктөрүн аныктап, тактоо анын жалпы фразеологиялык мааниси менен тутумундагы компоненттердин алгачкы лексикалык маанисинин ортосундагы байланышты аныктоо жолу менен гана ишке ашат. Маселен, сыртынан караганда фразеологизмдин билдирген мааниси тутумундагы компоненттердин тике лексикалык маанилери менен эч бир байланышы жоктой сезилет. Бирок андай байланыштарды аныктап билүү фразеологизмдердин пайда болуу тарыхына иликтөө жүргүзгөндө гана билинет [7:31].

Эгерде фразеологизмдердин мааниси өзүнүн тутумундагы компоненттер менен эч бир байланышы жок, алардын маанисинен келип чыкпаган болсо, анда фразеологизмдердин пайда болуу булактары такыр жокко чыгарылган болор эле. Демек, тутумундагы компоненттердин тике лексикалык маанилери фразеологиялык мааниге түздөн-түз дал келбесе да, алар качандыр бир кездерде ошол фразеологизмдин айтылып калышына негиз болгон болуш керек деген жыйынтык чыгарууга болот. Эгер мындай шарт болбосо, тилде өтө кеңири колдонулуп жүргөн, лексиканын өзүнчө бир байлыгын түзгөн фразеологизмдер жөн жерден айтылып калбаган чыгар. Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин ар түрдүү жолдор менен пайда болгондугу жана аларды мындай өзгөчөлүктөрүнө карай бир нече топторго бөлүштүрүүгө боло тургандыгы жөнүндөгү пикирлер айрым тилчи-окумуштуулар (Ж.Осмонова, Р.Эгембердиев, Г.Бакирова ж.б.) [1,5,7] тарабынан белгиленген. Ошондуктан бул макалада кыргыз тилиндеги айрым фразеологизмдердин айтылып калуу себептерине кайрылуу менен, алардын арасында адамдагы акылдуулук, билимдүүлүк жана сабаттуулук сапаттарга байланыштуу айтылган фразеологизмдердин да бар экендиги белгиленет. Маселен, *ак-караны ажырата билүү*, *ак-караны тааныган* деген фразеологизмдер акыл-эстүүлүк менен турмуштагы жаман-жакшыны ажырата билүү маанисин туюндурат. Мындай сапат адамдагы акылдуулуктун белгисине жатары белгилүү. Мисалы: *Жылдызкан ак-караны ажыратууга умтулат.* (Н.Байтемиров). *Ак-караны ажырата билүү* – бир нерсеге түшүнүү (Сөздүк). *Түшүнүктүү. Ал жакта да ак-караны тааныган адамдар бар* (К.Баялинов).

Кыргыз тилинин материалдарында адамдагы акылдуулукту, билимдүүлүктү, билермандыкты, даанышмандыкты, көп нерсеге көзү жеткен, аркы-беркини мыкты билген түшүнүктүүлүктү, кыраакылыкты билдирген фразеологизмдер арбын [3,4]. Маселен, адамдардын ортосундагы мамиле, карым-катышка байланыштуу *акылга дыйкан*, *акылы тунук*, *баш билги*, *башы бар*, *билбегени бит*, *дээринде бар*, *жакшы чыкма*, *жөн билги*, *сыр билги*, *көзү жетик*, *көзү төбөсүндө*, *тил билги*, *көкүрөгү тунук*, *көзү ачык*, *көй кашка*, *дүнүйөнүн түбүн билген*, *жөргөмүштүн жөтөлгөнүн*, *кумурсканын*

улутунганын билген; жыландын кепшегенин билген, өлөрүнөн башканын баарын билген, куйма кулак, эс токтоуу сыяктуу фразеологизмдер жалаң адамдардагы мыкты сапаттардын өбөлгөсү болгон акыл-эске байланыштуу айтылып келет.

Байыркы замандардан бери өз акылмандыгы менен башкалардан айырмаланып турган чыгаан адамдарга карата *көй кашка*, *каш көй* деген фразеологизмдер айтылып, ал “Манас” эпосунун материалдарында Бакай, Манас баш болгон баатырларга карата колдонулат:

*Кызыл байрак кырк кашка,
Кылыгы журттан бир башка,
Кырааны Манас көй кашка (“Манас”).*

Адамдын жашы жогорулаган сайын турмуштан алган байкоо, тажрыйбаларынан акыл-эси толуп, ойлонуп иш кылып, бир нерсеге түшүнө баштагандыгы *акыл токтоуу*, *эс токтоуу*, *акыл-эсине кирүү*, *акыл элегинен өткөрүү*, *башы иштөө* сыяктуу сөз тизмектери менен туюндурулган. Мисалы: *Керимбү түн жарымына чейин күндүзгү окуяны дагы бир сыйра акыл элегинен өткөрдү* (Ж.Мавлянов). Келтирилген мисалдагы *акыл элегинен өткөрүү* деген фразеологизм адамдын акыл-эстүүлүк менен өз ичинен ойлонуп, бир бүтүмгө келген абалын сүрөттөйт.

Мындай тематикалык топтогу фразеологизмдердин ичинен *жөн билги* // *сыр билги* // *тил билги* фразеологизмдери белгилүү деңгээлде бири-бирине маанилеш болуп, адамдын билимдүүлүгүн, ар кандай иштин көзүн таба билгендигин, жасаган ишинин белгисин, сапатын, башкаларга кылган мамилесин билдирет. Мисалы: *Кандай жумуш кылсаң да, сыр билги адам менен кылган ишиңдин жыйынтыгы болот* (Оозеки кептен).

Ал эми *көкүрөгү туңук* фразеологизми «көзү баарына жеткен» деген түшүнүктү туюндуруп, жалпы жонунан акыл-эстүү, көптү билген, ар кандай татаал маселени акыл калчап чече алган адамга карата айтылып, анын адамдык сапатын аныктайт. Мисал: *Жарыктык, Нүзүп абабыз көкүрөгү туңук, көңүлүндөгүнүшар айткан киши эмес беле, ордонун иши оңолсун деп жүрбөдү беле?! (Т.Касымбеков).* Мында «Сынган кылыч» романынын каарманы Нүзүптүн мүнөзү, аткарган иштери, турмушка болгон ой-максаты, мамилеси, башкалардан айырмаланып, акыл-эси жагынан алдына адам салдырбаган мыкты касиети аталган фразеологизм аркылуу сүрөттөлөт.

Окумуштуу А.Сапарбаев: “Бардык тилдердеги фразеологизмдердин сөз сыяктуу эле өзүнө тиешелүү болгон конкреттүү лексикалык маанилери ар түрдүү болуп, стилистикалык жактан бейтараптык, стилистикалык боектуу маанилерге жана конкреттүү грамматикалык категорияга ээ. Ошондой эле анын ушул тилдик категориялары анын семантикалык мазмунун түзөт жана ал семантикалык мазмун фразеологизмдин компоненттеринин семантика-функционалдык структурасына, сүйлөм менен тексттин мазмунуна көз каранды болот,”-деп белгилеген [6:46]. Демек, айрым фразеологизмдердин контексттик маанилери аркылуу сүйлөмдүн мазмунуна жараша адамдагы акыл-эстүүлүктүн туюндурулушун көрүүгө болот. Мисалы: *Атам жарыктык, кашың серпиле электе, ичиңди аңтара билген өтө сергек киши* (Т.Касымбеков) деген

сүйлөмдөгү *кашың серпиле электе билген жана ичиңди аңтара билген* деген фразеологизмдер контекстте адамдын жүзүндөгү өзгөрүүнү, анын ичиндеги оюн каш-кабагына карап билип койгондукту туюндуруу аркылуу акыл-эстүү адамдын байкагычтыгы, түшүнүктүүлүгү сүрөттөлөт.

Адамдын илим-билимге умтулуп, билермандык, окумуштуулук даражага жеткендиги *чилистен болуу* фразеологизми менен сыпатталып айтылат. Мисалы: *Айылга китеп окуганы келдиң беле? Чилистен болсоң да жап кагазыңды* (К.Жусупов). Мында каармандын китептен көзүн албаган окурмандыгы, билимге умтулуусу аталган фразеологизм аркылуу берилет.

Турмушта, адам сапаттарында жакшы менен жаман, ак менен кара дайыма аралаш келгендиктен, адамдагы акыл-эс жагынан жетиле электик, кемчиликтер, мүчүлүштүктөр да фразеологизмдер аркылуу туюндурулган. Маселен, *акылы жетпөө, балалык кылуу, чала сабат, башы ордунда эмес, бир буроосу жетпейт, кем акыл, кирди-чыкты эси бар, оозунда эми жок* сыяктуу тизмектер менен адамдагы түшүнбөстүк, акылсыздык, акылы жетик эместик, билими тайкылык сыяктуу сапаттар мүнөздөлгөн. Алардын арасында айрым фразеологизмдер адамдын акыл-эси, түшүнүгү жагынан жетишпегендигин түздөн-түз эле айтып, жемелөө, келекелөө, кемсинтүү маанисинде колдонулат. Мындай көрүнүштөр *ашкабак баш, башы жок, чолок акыл, эт баш, мээси бөксө, маң баш, кирди-чыкты акылы бар, кем акыл, бир шариги жетпейт* сыяктуу фразеологизмдер аркылуу туюндурулат.

Демек, келтирилген мисалдардан көрүнгөндөй, кыргыз тилиндеги бардык фразеологизмдер тилде айтылып калуу себептерине ээ. Алар тилде жогоруда белгиленгендей, түздөн-түз адамдардын турмуштан алган байкоо, тажрыйбаларынын, көптөгөн турмуштук кырдаалдардын негизинде айтылып калгандыгы, калыптангандыгы байкалат.

Адабияттар:

- 1.Бакирова Г. Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин семантика-функционалдык жана структуралык өзгөчөлүктөрү.-Б., 2018. – 198 б.
- 2.Дыйканов К. Кыргыз тилинин тарыхынан.-Ф.: Мектеп, 1980. – 156 б.
- 3.Карасаев Х. Накыл сөздөр. I-II китеп.-Ф.: Кыргызстан, 1982, 1987. – 368, 344 б.
- 4.Осмонова Ж., Конкобаев К., Жапаров Ш. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү.-Б.: КТМУ, 2001. - 519 б.
- 5.Осмонова Ж. Кыргыз тилинин фразеологиясы.-Каракол.: К.Тыныстанов атындагы ҮМУ, 2007. – 178 б.
- 6.Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы.-Б.: «Кыргызстан - Сорос» фонду, 1997. – 328 б.
- 7.Эгембердиев Р. Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин семантикасы жана лексикографияланышы.-Б., 2009. - 312 б.

Sodikov Khurshidbek Solijon ugli

*4th year student of the Faculty of History
of Kokand state pedagogical institute*

Amirkhanov Amirkhon Botir ugli

*4th year student of the Faculty of History
of Kokand state pedagogical institute*

CH.AITMATOV'S ARTISTIC WORLD

Annotation

The article highlights the artistic life of the great and talented Kyrgyz writer Chingiz Aitmatov, as well as the various opinions of scientists about the writer's works.

Key words: Chingiza Aitmatowa, Z. Osmanova, Jalil Kamal Ad-din, t Kemal Yashar Makot Oda, Subhars Mukarji, Mulud Mammer, Joseph Port, Pierre Gammarra, L. Harutyunov.

Аннотация

Статья посвящается в художественный мир великого и талантливого киргизского писателя Чингиза Айтматова, а также мне мнения учёных о произведениях писателя.

Ключевые слова: Чингиза Айтматова, З.Османова, Джаилиль Камаль Ад-дин, т Кемаль Яшар Макот Ода, Субхарс Мукарджи, Мулуд Маммер, Джозеф Порт, Пьер Гаммарра, Л.Арутюнов.

Introduction. As you know, there are many forms of inter-literary interaction: influence, translation, borrowing, imitation, stylization, figurative analogies, reproduction, development, competition, etc. Comparison, comparison of writers ' creativity clearly reveals the commonality and uniqueness of each of them in the flow of the literary process, and above all-the commonality of the universal, that has no time limits, although it is understood on local material. The originality of each artist of the word is revealed in the image of this initially universal theme, which is directly related to the individual uniqueness of the writer. Only the artist of the word who combines commonality and originality occupies a place of honor in literature. This is the result of a close connection between the past and the present in the development of the literary process. "Literature is a shortened universe," Saltykov-Shchedrin argued. Is it possible for everyone to get ahead and join the great artists, compete with them in creativity? It is known that the talent of an artist or writer is measured, as it was said, in comparison with the talent of another writer or artist. And so, despite the surrounding environment, the creative atmosphere in which the artist works, absorbing everything inherent in a person, here even temporary distinctions do not become an obstacle, since great writers of all times and peoples are connected with each other by invisible threads. It would seem that the generation preceding Aitmatov touched on all topics, and it seems that all artistic methods and ways of literary reflection of the world have already been exhausted.

Discussion. However, Aitmatov, addressing the same problems and themes, using generally the same artistic methods, revised and significantly supplemented the "continents" of literature discovered by the classics, and this addition – in the context of universal aesthetic culture – puts its stamp on his work, pushes it forward-as a banner of deep advanced thought. In this first of all, this is the novelty of Aitmatov's creations.

"Chingiz Aitmatov's innovation and artistic discoveries lie both in the captivating and confidential intonation with which he addresses the reader, and in the fearless study of various human characters, destinies and situations that his native literature, and sometimes Soviet literature in general, did not study or study before him. And even in those cases when Aitmatov takes up a well-known topic, he solves it in an innovative way, " 1 Z. rightly noted. OsmanovaStreet. In Aitmatov's prose, the cardinal problems of humanity are put on the agenda in a new way: it celebrates the greatness of Man, the grace of Nature and the eternity of Life. The writer's works depict reality, everyday life, in which our existence passes, but through it we can see the perfection of life, which we strive for, but which we are unlikely to achieve today or tomorrow. This path is difficult, the artist realistically describes it in both simple and complex, traces different sections and layers of life in their contradiction and dialectical interrelation: callousness and morality, grief and joy, defeat and victory, bitter tears and happy smiles, deceit and honesty. The main thing is not in the endings of works, whether tragic or happy; the main thing is that the artist makes the readers worry, sympathize with the characters of the work; and thus, as it were, he puts on them responsibility for everything that is done on Earth.

The power of Aitmatov's word lies in the fact that it, no matter what social system a person belongs to, no matter what views he adheres to, arouses and excites in him the need to address the most pressing problems of humanity. The word calls for humanity, justice, sows the seeds of hope, enriches the soul and leads the reader to the eternal question " how can a person be a person?" Having absorbed the traditions of artistic creativity in both Europe and Asia, the writer personifies the history, culture, and traditions of the Kyrgyz people in one person, introduces them to the world social process, and is a bridge connecting Kyrgyzstan with the World. Writers, literary critics and critics rightly point out that Aitmatov's work became a true example of skill, it made a significant contribution to the development of Soviet multinational literature, and above all in the aspect of inter-literary interaction and mutual enrichment. "Now Ch. Aitmatov's books have received all – Union and world recognition and influence Russian Soviet writers and writers of other nationalities";" Today Aitmatov has a noticeable influence on Russian prose " - these are the unanimous statements of critics. Arabic critic Jalil Kamal Ad-din speaks about the worldwide recognition of Chingiz Aitmatov's work: "His name is written in gold letters in the history of the modern Soviet novel." "Once, when we met with famous Turkish writers Kemal Yashar and Bekir Iildiz, we exchanged views. At the same time, they excitedly talked about the beneficial influence of Ch.Aitmatov's work on Turkish literature. Similar reviews have been heard from such major artists of the word from different countries as YaMakota Oda, Subhars Mukarji, Mulud Mammers, Joseph Port, Pierre ГаммаppaGammarrar." "Now," writes the well-known literary critic L. Arutyunov, " the Central Asian region has a name that has a lot behind it– this is the name of Aitmatov. But when we mention Aitmatov's name, we are talking not just about the phenomenon of Kyrgyz fiction, but about a certain quality of Soviet literature, born of national development in the conditions of socialism, a quality that can influence the world literary process, as the work of M. Gorky, V. Mayakovsky, M. Sholokhov, etc. previously affected " 2. The

thought of L. Arutyunov Hungarian literary critic M. Szabolci confirms: "... Hungarian literature was particularly stimulated by the works of Ch. Aitmatov with their peculiar fusion of nationality and modernity, folklore source and relevance of content " 3 . "There is no doubt that Aitmatov was influenced by the Russian realism of the nineteenth century, Sholokhov and many other things, and Aitmatov's novels, in turn, clearly influence some other writers, the literature of our Asian republics and even other countries." "It seems to me that first of all it is necessary to take into account the dialectic of interaction. The power of influence is not always proportional to the weight and significance of literatures and peoples in general. The influence of the Kyrgyz people and their literature on others is not so great, and the influence of Ch. Aitmatov is huge." MoIt can be stated with confidence that it is almost impossible to do without taking into account Aitmatov's aesthetic experience in the artistic representation of a person of today. What is the reason for this?. Spiritual honesty and courage of the heroes of Ch. Their sincerity gives them an amazing freshness, these qualities are a necessary part of the poetry of Aitmatov's prose. The writer's prose helped to solve the problems of socio-psychological representation in modern literature, helped to determine the ways of development of national literatures themselves, and the formation of the short story genre in the prose of Central Asia and Kazakhstan. Aitmatov discovered new possibilities of psychological analysis in the literature.

Revealing the inner world of his characters, he masterfully operates with expressive detail, in which figurativeness is combined with a deep psychological character. The psychology of the hero is revealed in all its layers. Personality psychology is a true artistic discovery of Chingiz Aitmatov. The Kyrgyz writer's artistic vision covers the whole world of personality. Aitmatov's concept of human communication with nature expands the boundaries of the inner world of the human soul. Nature in his work plays the role of a kind of criterion for evaluating people's lives. And landscape descriptions help to convey the author's ideas, expressed directly and directly, in the open. For Aitmatov, nature is a kind of independent element that exists according to its own special laws of beauty, harmony, and freedom. It may even be cruel – but it's still ultimately fair. Aitmatov is able to penetrate beyond the usual and banal. When he writes about the animal world, every detail of his narrative carries a complex symbolism that supports the moral climate of the work. The images of Gulsara, Karanar, Tashchaynar, Akbara, and Zhaabars are not inferior to the images of people – Tanabai, Yedigei, and Boston-in terms of vital authenticity and visual power. The difference between Aitmatov and other artists of the word is that his predators are not predators at all. The writer is interested in their "humanism", positive qualities. Chingiz Torokulovich himself once said: "There are many interesting stories in the life of animals. The problem, however, is that we only look at animals as animals and don't try to understand their internal state." In these words of the writer-an explanation of the fact that both Akbar and Tashchaynar, and now Zhaabars-the favorites of readers. Animals in the image of the Kyrgyz writer in many of their qualities are much higher than individual characters from among people. Akbara and Tashchaynar are much higher, "че morehumane", more sensitive, more noble, so to speak, than Bazarbai or Kochkorbayev, and Zhaabars – than Ertash-Kurchal or Tashtanafgan. Yes, Aitmatov

managed to create a whole gallery of poetic images of animals in fiction. Moreover, it depicts not so much their appearance, habits, lifestyle, but the inner world: parental and love feelings, responsibility, sorrows and joys, experiences. In all this, along with deep psychologism, there is artistry, lyricism and drama. When A. M. Gorky defined literature as "a humane being"? Of course, he meant that at the center of this concept is a person, his worldview and perception of the world. And this has a deep meaning. Is it possible, without understanding the world of man, his thoughts and feelings, to know the world of animals? Based on this truth of life, the wise artist Chingiz Aitmatov showed people how to apply the spiritual and aesthetic requirements of art, its cognitive and educational functions to understanding the animal world. He proved with his works that to reveal this world to readers, it can be very effective if you use it as an artistic tool, as a way of life.

The works of the Kyrgyz writer contribute to a deeper artistic reflection of the national reality. In his works, he seeks to penetrate deeper into the national soil, to return to the origins of folklore and epic storytelling. Creativity of Ch. Aitmatova helped national young-written cultures synthesize their socio-historical experience in the light of the socialist reconstruction of the world and human relations. Aitmatov's artistic truth appears as an attitude, as a conviction and passion of an artist who feels responsible for the fate of not only his people, but also of all mankind. The search for a common idea reveals another difference between the writer. The general idea is the beginning of Aitmatov's worldview. His goal is to answer the most fundamental questions of human existence with his works. The idea of a person's responsibility to time and posterity is the main one in Aitmatov's aesthetics.

List of references:

1. Курманходжаева Р. И. Проблемы воспитания и образования в творчестве Ч. Айтматова. - Б.: КГПУ, 1998. - С.3-118.
2. Сабирова В.К. Аналитическое прочтение романов Ч.Айтматова в дискурсе современной этнологии. Вестник ОшГУ. 2009. № №5. С. 215-219.
3. Сабирова В.К. Особенности публицистики Ч. Айтматова и его соавторов. Вестник ОшГУ. 2012. № 4 (1). С. 118-122.
4. Айтматов Ч.Т. Собр. соч.: в 3 т. М.: Молодая гвардия, 1982.
5. Султанов К.К. Репрезентация прошлого как доминирующий фактор самоидентификации в литературе постсоветского периода //

Охунов Жавлонбек, студент
Кокон ГПИ
Охунов Джавлонбек, студент
Кокон ГПИ

CHINGHIZ AITMATOV: A LITERARY LUMINARY AND CULTURAL BRIDGE BUILDER

Аннотация

Чыңгыз Айтматов маданий чек арадан ашкан адабий салымдары менен таанылган көрүнүктүү кыргыз жана советтик жазуучу болгон. Кыргызстанда туулуп-өскөн анын “Жамийла” жана “Жүз жылдан ашык күн бар” чыгармалары салт менен заманбаптын кесилишин ачып, адамдын абалына терең көз караштарды тартуулайт. Айтматовдун повесттери универсалдуу темаларга айкалышып, аны Орто Азия адабиятынын кадыр-барктуу инсанына айландырган. Бул макалада Чыңгыз Айтматовдун өмүрү жана адабиятына кошкон салымы кыскача каралат.

Негизги сөздөр: Кыргыз маданияты, «Жамийла», фольклор, «Ак кеме», Борбордук Азия, Эвокациялык баяндар

Аннотация

Чингиз Айтматов был выдающимся кыргызским и советским писателем, известным своим литературным вкладом, выходящим за пределы культурных границ. Его работы, родившиеся в Кыргызстане, в том числе «Джамиля» и «День длится более ста лет», исследуют пересечение традиций и современности, предлагая глубокое понимание состояния человека. Повествования Айтматова переключаются с универсальными темами, что делает его почитаемой фигурой в среднеазиатской литературе. В данной статье кратко будет рассмотрен жизненный и литературный вклад Чингиза Айтматова.

Ключевые слова: кыргызская культура, «Джамиля», фольклор, «Белый корабль», Средняя Азия, выразительные повествования.

Annotation

Chinghiz Aitmatov was a prominent Kyrgyz and Soviet writer, acclaimed for his literary contributions that transcend cultural boundaries. Born in Kyrgyzstan, his works, including "Jamila" and "The Day Lasts More Than a Hundred Years," explore the intersection of tradition and modernity, offering profound insights into the human condition. Aitmatov's narratives resonate with universal themes, making him a revered figure in Central Asian literature. This article will shortly look through the life and literary contribution of the Chinghiz Aitmatov.

Key words: Kyrgyz culture, "Jamila", folklore, «The White Ship», Central Asia, Evocative narratives

Chinghiz Aitmatov, born on December 12, 1928, in the picturesque village of Sheker, Kyrgyzstan, stands as an enduring figure whose contributions to world literature transcend geographical and cultural boundaries. From the nomadic traditions of his youth to navigating the complexities of Soviet censorship, Aitmatov's journey as a storyteller weaves a tapestry rich with cultural nuances and universal themes. This comprehensive exploration delves into the life, works, and lasting impact of Chinghiz Aitmatov, a literary luminary whose legacy endures through the pages of his evocative narratives. [1. 12.].

Chinghiz Aitmatov's formative years in the landscapes of Kyrgyzstan profoundly influenced his storytelling. The nomadic traditions, vast expanses of the Central Asian steppes, and the rich oral folklore of his people became the canvas upon which he painted his narratives. This section provides an in-depth look into Aitmatov's upbringing, his connection to Kyrgyz culture, and the early influences that shaped his distinctive voice as a writer. [2. 26] Aitmatov's literary journey began with the publication of his debut novella, "Jamila," in 1958. This section offers a detailed analysis of this seminal work, exploring its themes of love, war, and resilience. We delve into the critical reception of "Jamila" and its significance in establishing Aitmatov as a literary force. Through the lens of this debut masterpiece, we unravel the narrative prowess that would characterize Aitmatov's subsequent works.

Aitmatov's narratives transcend mere storytelling; they serve as a bridge connecting readers from different cultural backgrounds to the intricacies of Central Asian life. This section examines how Aitmatov became a cultural ambassador through his works, introducing global audiences to the nomadic traditions, familial bonds, and struggles for identity in Central Asia. We explore the global reception and translations of Aitmatov's works, emphasizing his role in fostering cross-cultural understanding. The Soviet era presented Aitmatov with the challenge of navigating the constraints of censorship. This section provides an overview of the socio-political climate during Aitmatov's era and analyzes how he addressed political themes subtly through works like "Farewell, Gulsary!" and "The White Ship." Aitmatov's ability to critique societal injustices while navigating censorship is explored, showcasing the delicate balance between art and politics in his writings. Aitmatov's contributions to literature earned him prestigious awards, including the Lenin Prize and the State Prize of the USSR [3. 21] This section delves into the significance of these accolades and explores how Aitmatov's works continue to be studied in academic settings globally. We reflect on the lasting impact of Aitmatov's contributions to Soviet and world literature.

Aitmatov's influence extends beyond the literary realm, profoundly impacting Kyrgyz identity and fostering international understanding. This section examines Aitmatov's role in shaping culture and society, exploring his influence on subsequent generations of writers and his contributions to cross-cultural dialogue. Aitmatov faced personal and professional challenges throughout his career, including navigating political pressures and societal changes. This section reflects on the struggles that influenced his writing, showcasing Aitmatov's resilience and determination in the face of adversity. As Aitmatov's career progressed, his writing evolved. This section explores his later novels and stories, analyzing the evolution of his style and thematic concerns over the years[4.34]. We reflect on how his later works contribute to his overall literary legacy. Chinghiz Aitmatov's legacy endures, influencing subsequent generations of writers and readers. This section offers a summation of Aitmatov's life, works, and impact, reflecting on his enduring significance in the world of literature and cultural understanding. We explore the continued relevance and readership of Aitmatov's works in contemporary times. In conclusion, Chinghiz Aitmatov's literary odyssey is a testament to the power of storytelling to transcend cultural, political, and temporal boundaries. His narratives continue to resonate with readers

worldwide, making him a literary giant whose impact echoes far beyond the landscapes of Kyrgyzstan. As we reflect on his life and works, we find inspiration in the enduring legacy of Chinghiz Aitmatov, a storyteller who wove worlds through words, inviting readers into the heart of Central Asia while addressing universal aspects of the human experience.

References:

- 1."Chingiz Aitmatov: The Man and His Work" Tynchtyk Aitmatov:
- 2."The Art of Aitmatov's Prose" Miriam Morton
- 3."Chingiz Aitmatov: The Voice of Asia" Bayanbai Mambetov

Тухтабоев Т.И., студент
Кокан МПИ
Тухтабоев Т.И., студент
Кокан МПИ

ТҮРК ЭЛДЕРИНИН УЛУУ БАЛАСЫ

Аннотация

В данной статье представлена информация о жизни и плодотворной деятельности Чингиза Айтматова. Информация о жизни и деятельности Айтматова представлена в школьном учебнике. В данной статье представлены новые сведения о железной воле и благородном творчестве великого кыргызского писателя Айтматова.

Ключевые слова: кыргызский писатель, произведения, жизнь, трудности, война, детство, титулы, литература.

Аннотация

Бул макалада Чыңгыз Айтматовдун өмүрү жана үзүрлүү чыгармачылыгы тууралуу маалымат берилет. Айтматовдун өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалымат мектеп окуу китебинде берилген. Бул макалада кыргыздын залкар жазуучусу Айтматовдун темир керээзи, асыл чыгармачылыгы тууралуу жаңы маалыматтар берилген.

Негизги сөздөр: Кыргыз жазуучусу, чыгармалары, жашоосу, кыйынчылыктары, согуш, балалык, наамдар, адабият.

Annotation

This article provides information about Chingiz Aytmatov's life and productive work. Information about Aitmatov's life and work is given in the school textbook. This article presents new information about the iron will and noble work of the great Kyrgyz writer Aitmatov.

Key words: Kyrgyz writer, works, life, difficulties, war, childhood, titles, literature.

Киришүү.Кыргыздын чыгаан жазуучусу, коомдук ишмер, дарыгер Чыңгыз Айтматов 1928-жылдын 12-декабрында Кыргызстандын Талас өрөөнүндөгү Шакар айылында туулган.Чыңгыз Айтматовдун өмүр жолу, өзү көрбөгөн чоң атасы. , 1920-жылы каза болгон Чыңгыз 1918-жылы 12-декабрда туулган - декабрь айында туулган.Шекер айылынын Яни Талас өрөөнүндө, Куркуреу суусунун четинде, эски тегирмен болгон жерде жашаган. Жылдар өткөн сайын тегирмен ого бетер чирип баратат

Ал жерде чоң атасынын тегирмени болгон. Чоң атасынын тегирмени Атига 1 жылдай иштеди.Кейн күйүп кетти дейт,бирок эмнеге күйүп кеткени белгисиз.Бул тегирменде чоң атасы менен атасы тегирменде күрүч тартчу экен.Ал күйүп кеткен себеби анын Чоң атасы менен атасы бул жерден кетүүгө аргасыз болгон.Ал кезде анын атасы 12 жашта болчу.Андан кийин Майман станциясынын жанындагы темир жол туннелдерин курууда иштей башташкан.Атасы жөнүндө.Орус бажысынын жардамы менен атасы кирген. Авлиёта (азыркы Жамбул) шаарындагы рестусем мектебин, кийин атасы Москвада эки жолу окуган. Кийин Кыргызстанда жетекчилик кызматтарда иштейт.Анын апасы Нагима Хамзаевна Айтматова өз доорунун билимдүү, прогрессивдүү айымы болгон.Бул ата-энесинин орус маданиятынын тили жана адабияты менен таанышуусуна шарт түзгөн.Чыңгыз чоң энеси жөнүндө мындай

дейт: Чоң энем мени жыл сайын жайлоодо тоого алып кетчү. Ал айылдагы эң акылдуу, кадыр-барктуу аялдардын бири болчу. Ал мен үчүн жомоктордун, эпостордун, байыркы ырлардын, ата-бабалардын түгөнгүс казынасы болчу. Балким ошондо чоң энем билбестен тилимди сүйүүгө, барктоого үйрөткөн. Буга менин эч кандай күмөнүм жок. Эне тил! Ал жөнүндө көп айтылган. Бирок анын сырдуу кереметин айтуу мүмкүн эмес. Бала кезден аң-сезимге сиңген эне тили жүрөктү поэзияга толтуруп, адамдагы улуттук намыстын алгачкы бүчүрлөрүн ойготуп, ата-баба тилинин канчалык бай, бай экенин көрсөтө алат. Балалык – бул бактылуу мезгил гана эмес, балалык – адамдын инсандыгын калыптандыруунун алгачкы мезгили.[1. 23]

Чоң эне Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгында жана чыгармаларында чоң роль ойногон. Чоң энеси анын балалыгын ар кандай жомок, эпостор менен кооздоп, чоң энеси өз муунунун кадырлуу айымдарынын бири болгондуктан, ар кандай той-топурларга, тойлорго көп чакырылып, жаш Чиди ээрчитип келген. Чоң апасы көргөн түштөрүн көп айтчу. Чыңгыз Айтматов чоң энесине түшүн айтып берчү. Бул түштөр ушунчалык кызыктуу болгондуктан, ал уктап жатканда да ойготуп, калган түшүмдү айтып берүүсүн суранчумун. Кыска кыялдар мени канааттандырган жок. Анан чоң энем кошунасына барып, “карызга алган” түшүн сурап, айтып берчү. Кийин түшүндүм, бул кыялдарды чоң энем токуп жүргөн экен, чоң апам көп өтпөй каза болуп, ар кандай кыйынчылык менен өтүп кетет. 1937-жылы атасы репрессияга кабылып, ушундан улам Чыңгыздын үй-бүлөсү айылга көчүп келген. Чыңгыз жаштыгына карабай көптөгөн кыйынчылыктарга туш болгон.[2. 63] Чыңгыз жаш кезин ушинтип сүрөттөйт. Мен 10 жашымда дыйкандын бардык түйшүгүн баштан өткөрдүм. Бир жылдан кийин райондун борборуна, Киров деген орус айылына көчүп келдик. Апам эсепчи болуп ишке орноштум. Мен кайрадан орус мектебине бара баштадым. Жашообуздун кырында турган мезгилде согуш башталды.

1942-жылы ал окуусун таштоого туура келген. Анткени согуш мезгили болгондуктан апам баарыбызды окутканга чамасы жетчү эмес. Мен кайра Шакерге келдим. Овул согуштун кыйынчылык-тарынын кучагында болгон. Башка эч ким табылбай, курбуларымдын арасында сабаттуу болгондуктан айылдык кеңешке катчылыкка дайындалдым. Анда мен 14 жашта элем. Кыйынчылыкты баштан өткөрмөйүнчө жакшы күндөрдү баалай албайсың дешет. Кичинекей кезимде жашоону жаркын, кооз элестетсем, азыр ал көз алдыма өтө ачуу, оор, таш боор көрүндү. Башка кырдаалда, Ата Мекендин тагдыры коркунучта турганда, психикалык жана физикалык жактан катуу чыңалган мезгилде элимдин абалын өз көзүм менен көрдүм. Бир кезде кыргыз акыны Жомарт Боканбоев Чыңгыз жөнүндө: «Кыргыз адабияты өлкө аймагынан чыгып, Европага, бүткүл дүйнөгө тараган мезгил келет, кадам таштайт, ал тургай дүйнөлүк адабияттын татыктуу курамдык бөлүгүнө айланат. кичине болсо», - деп ишенди. Анын туура айтканын көрүп жатабыз.[3. 15] Бирок ал кезде көпчүлүк бул ырдын авторунун кыялдары жөн гана акындын фантазиясы деп ойлогону анык. Арадан аз эле жыл өтүп, Чыңгыз Айтматовдун окуясында акындын кыялы орундалып калды. Кыргыз адабияты адабий Олимпке тез

көтөрүлө баштады. Чынчыл, ачуу жана ошол эле учурда оптимисттик көркөм сөздөр континенттердин ар кайсы тилдеги окурмандарынын жүрөгүндө жаңырды. Айтматовдой таланттуу инсанды тарбиялап өстүргөн адамдардын бактысы. Мындан улам бул түрк укуктарынын жазуучусу Орто Азияда, алтургай бүткүл дүйнөдө кадыр-баркка ээ болгон түрк укуктарынын сейрек кездешүүчү акыны деп эсептелинет. Мен кошумчалай алам. улуу акындын турмушуна дагы бир нерсе.. Ошол кезде адам баласы коркунучтуу жоготуулардын жана балээлердин куюнуна дуушар болгон. Ошондуктан, белгилүү окумуштуу Николай Анастасев айткандай, Айтматовдун чыгармаларынан тынымсыз ыйдын үнү угулуп турат. Ошондон улам кыраакы жазуучу “Кунданы” “Кыямат” деп атоону туура көрдү. Чыңгыз Айтматовдун чыгармалары тууралуу айтсам, менин эң жакшы көргөн чыгармаларымдын бири “Карыган күн”. согуш жана бул аркылуу окурман чоң сабак алат. Алар легендарлуу Сарыозакты колго алган жоокерлер тарабынан туткунга түшкөн жоокерлерге катаал мамиле кылышкан. Кылымдар эки жол менен жазаланган. Алардын айрымдары кул катары сатылып, Жунжандардын колунда туткунда калган экинчи бөлүгү көзгө көрүнбөгөн жийиркеничтүү жандыктарга айланган, жада калса өз энеси да өлүмгө чыдай албаган. Өткөндү эстей албаган, дүйнөдөн өз ордун жаңыдан табууга соттолгон адам өз элин, тарыхын билбеген байкуш. тем, кто любит и любим. Но есть одна настоящая, большая любовь – настоящая страсть. Все остальное — любовь-дружба, любовь-долг, любовь-уважение — эрзац-любовь. И это не только неосознанно, но и верно осознано ее главными героями, в том числе и Джамилей. После сборника «Сказки степей» (1963). писатель был удостоен Ленинской премии, опубликован. Все эти работы были опубликованы как на русском, так и на кыргызском языках. В 1965 году на киностудии «Мосфильм» режиссер Андрей Кончаловский блестяще экранизировал повесть «Первый учитель». Миллионы кинолюбителей – не только наши.[4. 29]

Он посвящен творчеству Чингиза Айтматова в контексте евразийской культуры. Рассмотрены основные этапы творчества известного писателя и его место на современном евразийском пространстве. Особое внимание уделено философскому осмыслению творчества Ч. Айтматова в рамках духовно-нравственных традиций и национальных обычаев тюркских народов, оказавших особое влияние на весь евразийский этнос. 1952-жылы анын алгачкы аңгемелери жарык көргөн. Алар кыргыз тилинде жазылган. 1956-1958-жылдары Чыңгыз Айтматов Москвадагы жогорку адабий курстарда окуган. 1957-жылы анын «Юзма-юз» аттуу повести «Ала-Тоо» журналына кыргыз тилинде жарыяланган. Ошол эле жылы «Жамиля» повести «Яный Дуня» журналына орус тилинде басылып, анда күйөөсү фронтто фашисттик баскынчыларга каршы күрөшүп жаткан жаш кыздын тагдыры баяндалат. Францияда повесть Луи Арагон тарабынан которулуп басылып чыккан, ал эми немис тилдүү өлкөлөрдө ал бүгүнкү күнгө чейин 37 жолу басылып чыккан. Дал ушул окуя отуз жаштагы жазуучуга дүйнөлүк атак алып келген. Жана кокусунан эмес! Жамийланын образында дүйнө жүзү кыргызстандык Анна Каренинаны көрдү. Ооба, башка пейзажда, башка маданий контекстте, башка коомдук-саясий чөйрөдө, бирок

толугу менен түшүнүктүү гендердик өлчөмдө өткөн (салт) келечекке (модерндүүлүк) орун бошотушу керек. Мындай топологиялык кырдаалда аял өзү жашоо жолун тандайт. Анна Каренина же Жамиля сыяктуу аялдардын өнүгүү диалектикасын экстраполяция кыла турган болсок, 20-кылымдын аялдары өзгөрүлбөгөн мүнөздөрүнүн аркасында жалпы шайлоо укугуна жетишкенин көрөбүз.

Чыңгыз Айтматовдун алгачкы чыгармаларынын дээрлик бардыгында сүйүү камтылган. Анын ою боюнча, сүйүү гана адамды асыл кылып, жашоосун маңыздуу кылат. Жазуучунун айтымында, дүйнө турду жана туратсүйгөн жана сүйгөндөргө. Бирок бир чыныгы, улуу сүйүү бар - чыныгы кумар. Калганынын баары сүйүү-достук, сүйүү-милдет, сүйүү-урмат - эрсаң сүйүү. Ал эми муну аңсезимсиздик гана эмес, анын башкы каармандары, анын ичинде Жамийла да чындап түшүнгөн «Талаа жомоктору» (1963) жыйнагынан кийин. жазуучуга Лениндик сыйлык ыйгарылды, басылып чыкты. Бул эмгектердин баары орус жана кыргыз тилдеринде жарык көргөн. 1965-жылы «Биринчи мугалим» повести «Мосфильм» киностудиясында режиссёр Андрей Кончаловский тарабынан эң сонун тартылган. Миллиондогон кино күйөрмандары биздин гана эмес.

Ал евразиялык маданияттын контекстинде Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгына арналган. Белгилүү жазуучунун чыгармачылыгындагы негизги этаптар жана анын азыркы евразиялык мейкиндиктеги орду каралган. Ч.Айтматовдун чыгармачылыгын бүткүл евразиялык этникалык топко өзгөчө таасир тийгизген түрк элдеринин руханий-адептик салттарынын жана улуттук үрп-адаттарынын алкагында философиялык жактан түшүнүүгө өзгөчө көңүл бурулат. Бүгүнкү күндө постсоветтик аймакта өткөн кылымдын 20-жылдарынын башында Петр Николаевич Савицкий менен Николай Сергеевич Трубецкой тарабынан көтөрүлгөн евразиячылык идеясы барган сайын көбүрөөк колдоочуларды табууда. Евразиялык концепциянын калыптанышынын негизги пункттарынын бири – европалык эмес элдерди жана автохтондук маданияттарды чыгармачылык потенциалынан ажыраткан европалык маданияттын универсалдуулукка болгон дооматтарына каршы чыгуусу.

Конференция 2013-жылдын 22-ноябрында Санкт-Петербург мамлекеттик политехникалык университетинде «Санкт-Петербургдагы философия күндөрү-2013» форумунун алкагында өттү. Билим философиясы жана турмуштун чыгармачылыгы» (илимий жетекчилери: академик Ю.С. Васильев; философия илимдеринин доктору, проф. А.А. Грякалов; философия илимдеринин доктору, проф. Д.И. Кузнецов). Бүгүнкү күндө постсоветтик аймакта өткөн кылымдын 20-жылдарынын башында Петр Николаевич Савицкий менен Николай Сергеевич Трубецкой тарабынан көтөрүлгөн евразиячылык идеясы барган сайын көбүрөөк колдоочуларды табууда. [4. 53 Евразиялык концепциянын калыптанышынын негизги пункттарынын бири – европалык эмес элдерди жана автохтондук маданияттарды чыгармачылык потенциалынан ажыраткан европалык маданияттын универсалдуулукка болгон дооматтарына каршы чыгуусу.

Конференция 2013-жылдын 22-ноябрында Санкт-Петербург мамлекеттик политехникалык университетинде «Санкт-Петербургдагы философия күндөрү-

2013» форумунун алкагында өттү. Билим философиясы жана турмуштун чыгармачылыгы» (илимий жетекчилери: академик Ю.С. Васильев; философия илимдеринин доктору, проф. А.А. Грякалов; философия илимдеринин доктору, проф. Д.И. Кузнецов).

Евразиячылардын пикиринде, ар бир маданият өз алдынча баалуулукту билдирет жана башка маданияттан төмөн же жогору деп эсептелбейт. Демек, маселенин туура коюлушу өнүккөн делген мамлекеттерге умтулууда эмес, өзүн-өзү таанууда. «Өзүндү бил» жана «Өзүң бол» – бул евразиялыктардын изденүүсүн аныктаган постулаттар. Ал эми адабияттагы бул багыттын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн бири жазуучу Чыңгыз Айтматов болгондугу талашсыз. Ал кыргыз жана орус тилдеринде жазган, Кыргызстанда, Орусияда жашап, Казакстанга, Бенилюкске көп барган, кыргыз ата тарабында, татар энеси тараптан чыныгы евразиялык адам болуп каза болгон. Ал эми анын адабий каармандары Кыргызстанда эле эмес, Казакстанда, Өзбекстанда, Россияда, Японияда, бүткүл Евразия мейкиндигинде жашайт.

Тилекке каршы, геосаясий көз караштан алганда, бул азырынча толук аныктала элек. Айрымдар Евразия Чыгыш Европада башталып, Сахалинде бүтөт деп эсептешет. Башкалары Евразия Лиссабондон Токиого чейинки аймак деп эсептешет. Кандай болгон күндө да, бул аймактардын бардыгы бүгүнкү күндө ар кайсы тараптан абдан күчтүү маданий кирүүнү башынан өткөрүп жатат. Албетте, бардык дүйнөлүк маданияттар, өзгөчө, абдан маанилүү англосаксондук таасирге дуушар болушат. Бирок бул башка маданияттар англо-саксондорго таасир этпейт дегенди билдирбейт. 1928-жылы 12-декабрда Кыргызстандын (азыркы Талас району) Шекер айылында туулган Чыңгыз Айтматовду азыркы дүйнөдөгү кыргыз маданиятынын эң көрүнүктүү өкүлү десек болот.

Жыйынтык. Дүйнөгө атагы чыккан Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгы дүйнө жана боордош элдердин адабиятына эбегейсиз салым кошкондугун көрөбүз. Айтматов өз чыгармасында турмуштун маңызын ачкан өтө орчундуу темаларды баса белгилеген.

Шилтемелер:

1. Чыңгыз Айтматов жана өзбек адабияты. Шавкат Гасановдун макаласы.
2. Oyna.uz. 28.12.2021
3. Ой журналы. 2022 жыл
4. Чыңгыз Айтматовдун экспозициясына Алишер Навои атындагы эл аралык сыйлыкты тапшыруу аземинин тексти.

**Байчубакова Д., магистрант
ОшГУ**

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ДОГОВОРА ОБ ИПОТЕКЕ

Аннотация

В статье дано понятие и сущность договора об ипотеке. А так же договор об ипотеке, сущность ипотеки.

Ключевые слова: ипотека, договор, залог, кредитор, заемщик.

Договор об ипотеке представляет собой соглашение между заемщиком и кредитором, по которому заемщик получает финансовые средства, а взамен обеспечивает их погашение путем передачи в залог недвижимости. В соответствии с гражданским законодательством КР, ипотека является залогом недвижимого имущества и устанавливается в письменной форме.

Основной целью договора об ипотеке является обеспечение исполнения обязательств заемщика по возврату кредита, путем передачи в залог недвижимости. При этом, ипотека позволяет кредитору получить гарантии возможности возврата кредита, а заемщику – получить кредит на более выгодных условиях, чем в случае кредитования без залога недвижимости.

Одним из родоначальников института ипотеки (от греко-латинского *hipotheke* — залог, заклад) в наиболее приближенном к современному виде принято считать афинского реформатора и законодателя Солона в начале VI в. до н.э. При ипотеке к залоговому кредитору не переходило право владения заложенным имуществом, оно сохранялось за должником и было связано с обеспечением ответственности должника кредитору определенными земельными владениями.

Для этого для оформления обязательства на пограничной меже принадлежащей заёмщику земельной территории ставился столб с надписью о том, что указанная собственность служит обеспечением претензии кредитора в поименованной сумме. Такой столб и назывался ипотекой (подставкой), и это слово в переносном смысле стало употребляться для обозначения любого залога под кредит. В настоящее время термин «ипотека» используется для обозначения формы залога с оставлением предмета залога у залогодателя независимо от того, движимое или недвижимое имущество является предметом залога, а также для обозначения возникающего при этом у залогодержателя вещного права в отношении объекта ипотеки. Однако во многих правовых системах, включая российскую, это понятие используют исключительно для обозначения залога недвижимого имущества. Залог недвижимости был известен еще в римском праве. Римское право относило залог к разряду прав на чужие вещи. Залог изначально служил способом обеспечения обязательств, предоставляя залогодержателю право при неисполнении их должником получить удовлетворение путем перевода в свою собственность заложенного имущества. На ранних стадиях развития римского права формой залога являлась фидуция (*fiducia*), которая представляла собой не что иное, как продажу закладываемой

вещи с правом ее обратного выкупа. Аналогичные виды сделок имелись и в древнегерманском праве (Kauf auf Wiederkauf), во французском (a remere). Другой, более развитой формой залога был пигнус (pignus — в римском праве, altere Satzung — в германском праве) [6]. В этом случае должник передавал кредитору закладываемую вещь во владение, имея возможность сохранить право пользования вещью с согласия последнего.

Составляя договор ипотеки стороны, предупреждали друг друга о прошлых залогах вещи. Законодательство предусматривало уголовное наказание за несообщение кредитору о прошлых залогах. В качестве предмета залога могла выступать как одна вещь, так и их совокупность. Если вещь каким-либо образом увеличивалась (качественно или количественно), то такое увеличение не имеет значения для залога вещи у кредитора, и последний вправе предъявлять свои требования на всю вещь. Способом реализации прав кредитора было право продать заложенную вещь или оставить вещь у себя. В течение длительного времени существовало право кредитора на предъявление личного иска к должнику. Проанализировав древние источники права, мы пришли к выводу о том, что законы, разработанные еще в древности, не утратили своей актуальности и по сей день. В первую очередь это произошло благодаря умению древнеримских юристов выделить главные особенности, точно сформулировать, ясно изложить правовые нормы. В средние века римское право применялось в развивающихся европейских странах, и именно оно легло в основу кодексов, которые были разработаны в Германии, Франции, России и других странах. Но, несмотря на рецепцию римского права, оно подвергалось изменениям и уточнениям. Здесь мы наблюдаем безусловное правовое развитие, ведь вполне естественным следует считать разделение вещей (как индивидуально-определенных предметов), и самой личности должника (в данном случае собственника вещи). Законодательство европейских стран не восприняло нормы древнеримского права о предъявлении личного иска к должнику. То есть, речь идет о приоритете жизни и здоровья индивида по отношению к собственности. Римское право не предусматривало какой-либо фиксации сделок с залогом в государственных органах. Законодательство европейских стран поставило таковые под контроль государства. Говоря современным языком: право возникало только после его государственной регистрации. Во Франции, хотя и существовало это требование, реестр государственной регистрации прав не обладал достоверностью. Древнерусское залоговое право также прошло длительную эволюцию — от древнерусского залога, во многом сходного с римской фидуцией, до современного залога, доминирующей формой которого является залог с оставлением заложенного имущества во владении залогодателя. Серьезное внимание залому уделялось в XIX века, вплоть до 1917 год [4]

Залоговое законодательство этого периода предполагало относить залог к правам на чужую вещь, то же мы наблюдали в римском праве, и характеризовать таковой как «второстепенное» отношение по поводу «главного» — обязательственного правоотношения. Предметом залога могла быть только материальная вещь. В этот период юристами предлагалось достаточное

количество специальных законопроектов, ни один из которых так и не был принят. Советское гражданское право относило залог к способам обеспечения обязательств, но в ГК правила о залоге были помещены в раздел о вещном праве. Договор о залоге должен был заключаться в письменной форме и нотариально заверяться. Предмет залога, по общему правилу, передавался кредитору. Это касалось любых предметов, за исключением строений. По соглашению сторон имущество могло быть оставлено у должника под замком и печатью кредитора. В случае неисполнения обязательства, кредитор имел право только продать вещь, чтобы получить удовлетворение из вырученной суммы. Правом оставить вещь у себя кредитор не обладал.

Некоторые авторы утверждают, что в советский период ипотека не утратила свое значение в связи с ликвидацией частной собственности на землю и упразднением деления имущества на движимое и недвижимое. Речь идет о применении ее в тех редких случаях, когда смысл ипотеки отвечал требованиям действующего законодательства. Большое значение во всем мире залог приобрел в XX в. в странах с развитой рыночной экономикой. Залог недвижимости всегда был одним из наиболее надежных способов обеспечения надлежащего исполнения обязательств [2].

Сущность ипотеки состоит в том, что кредитор (залогодержатель) вправе в случае неисполнения или ненадлежащего исполнения должником обеспеченного залогом обязательства обратиться с иском на предмет ипотеки и получить из вырученной от продажи суммы причитающийся ему долг. Недвижимость обладает высокой стоимостью и считается одним из наиболее удачных способов вложения капитала, поскольку цена на нее не подвержена значительным и непредсказуемым колебаниям. О начале формирования в нашей стране института ипотеки в его современном виде можно говорить с 1992 года, когда был принят Закон «О залоге», в котором впервые появилось понятие «ипотека».

Дальнейшее развитие эти нормы получили с введением в действие части первой Гражданского кодекса КР, содержащей более широкое определение ипотеки, чем Закон «О залоге». При этом особенно важна была следующая коллизионная норма, содержащаяся в ГК КР: общие правила о залоге, содержащиеся в ГК, применяются к ипотеке в случаях, когда кодексом или законом об ипотеке не установлены иные правила. То есть, по-настоящему детальное и конкретное правовое регулирование связанных с ипотекой отношений было отнесено законодателем на отдельный специальный закон об ипотеке. На протяжении всего существования цивилистики ученые не пришли к единому мнению относительно того, какой юридической природой обладает залог: вещной или обязательственной. Научные споры продолжаются в современной юридической литературе. Сторонники вещной природы залогового правоотношения полагают, что последнему присущи наиболее характерные свойства вещных прав — право следования. Другой характерной чертой является объект залоговых сделок - имущество. Другие характеризуют залог именно как право обязательственное, а не вещное, обосновывая свое мнение тем, что залогодержатель по договору залога получает не право на саму вещь, а право на

взыскание из стоимости заложенного имущества. А некоторые авторы, например Наумов В.М., полагают, что залоговые правоотношения имеют сложную, двойственную природу. Особенно это верно в отношении ипотеки [3].

Гражданский кодекс КР относит залог к институтам обязательственного права, учитывая двойственную природу залога. Мы склонны сделать вывод о том, что залог преимущественно обладает вещно-правовой природой. Это и право следования, право обращения взыскания на предмет залога, независимо от его нахождения. Однако залог обладает акцессорным характером, который проявляется прежде всего в том, что при недействительности основного обязательства, недействительным будет и обязательство о залоге. Существование залоговых правоотношений без правоотношений, обеспеченных этим залогом невозможно. Но недействительность залога не влечет недействительности основного обязательства. В силу акцессорности залога мы можем говорить о его двойственной природе. Кроме того, характеризовать залог только как способ обеспечения обязательства вещью не совсем верно, поскольку его предметом может быть не только вещь, но и право требования. Следовательно, залог — способ обеспечения обязательства посредством вещи, либо права. Легальное определение ипотеки раскрывается лишь через понятие договора об ипотеке, которое содержится в ст. 1 закона «Об ипотеке (залоге) недвижимости»: по договору о залоге недвижимого имущества (договору об ипотеке) одна сторона — залогодержатель, являющийся кредитором по обязательству, обеспеченному ипотекой, имеет право получить удовлетворение своих денежных требований к должнику по этому обязательству из стоимости заложенного недвижимого имущества другой стороны — залогодателя преимущественно перед другими кредиторами залогодателя, за изъятиями, установленным законом. Хотелось бы отметить, что ипотека по своей сути представляет собой одну из разновидностей залога и является дополнительным (акцессорным) обязательством, т.е. ипотечное правоотношение может существовать, только пока существует обеспечиваемое (основное) обязательство. При этом прекращение ипотечного правоотношения не влечет прекращения основного. Ипотека может возникнуть как в силу закона, либо договора.

По договору залогодатель (в том числе и не являющийся должником) добровольно отдает в залог любое принадлежащее ему недвижимое имущество, гарантируя тем самым удовлетворение требований кредитора в случае неисполнения обязательства, обеспеченного залогом. Договор — основная форма возникновения ипотеки. Ипотека может возникнуть и на основании норм закона. Например, если жилой дом или квартира приобретаются за счет кредита банка или иной кредитной организации в собственность заемщика, то приобретенная недвижимость считается находящейся в залоге с момента государственной регистрации договора купли-продажи. Подводя итог хочется сказать, что залог недвижимости (ипотека) представляет собой гражданское правоотношение, в котором одна сторона — залогодержатель, являющийся кредитором по обязательству, обеспеченному ипотекой (основному

обязательству), имеет право в случае неисполнения или ненадлежащего исполнения основного обязательства получить удовлетворение своих денежных требований к должнику по этому обязательству из стоимости заложенного недвижимого имущества другой стороны — залогодателя преимущественно перед другими кредиторами залогодателя, за изъятиями, установленными законом. В этом на наш взгляд и заключается правовое значение ипотеки. Сущность залога недвижимости состоит в предварительном выделении из имущественной сферы залогодателя определенного объекта — недвижимой вещи в качестве обеспечения денежных требований залогодержателя к должнику, при неисправности которого залогодержатель вправе получить денежное удовлетворение из стоимости предмета ипотеки путем обращения на него взыскания и его принудительной продажи.

Список использованной литературы:

- 1.Закон о национальном банке Кыргызской Республики от 29.07.1997
- 2.Закон о банках и банковских деятельности в Кыргызской Республике от 29.07.1997
- 3.О внесении изменений и дополнений в закон Кыргызской Республики «О банках и банковских деятельности в КР» от 26.03.2003// Эркинтоо 1.04.2003
- 4.Бабич А.М., Павлова Л.Н. «Финансы»: Учебник -М.: ИД ФКБ-ПРЕСС, 2000
- 5.Бектенова Д.Ч. «Финансы и кредит». Учебник для студентов экономических факультетов. КРСУ--Бишкек, 2009
- 6.Брук Н. «Банковское дело и финансирование инвестиций». Том 1:Теории и концепции. Материалы Института Экономического Развития Всемирного Банка, WashingtonD.C., 1999
- 7.Брук Н. «Банковское дело и финансирование инвестиций». Том 2:Практика и стратегия. Материалы Института Экономического Развития Всемирного Банка, WashingtonD.C., 1995
- 8.Горемыкин В.А. «Ипотечное кредитование». МГИУ, 2007

**Байчубакова Д., магистрант
ОшГУ**

АНАЛИЗ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Аннотация

В статье дано понятие анализу по ипотечному кредитованию. Самоамортизируемые ипотечные кредиты и кредиты с индексацией долга. Ипотечные кредиты с переменной и фиксированной процентной ставкой. Кредиты, выплачиваемые разовым платежом или периодическими выплатами.

Ключевые слова: ипотека, договор, залог, кредитор, заемщик.

При ипотечном кредитовании значительную роль играет выбор финансовых инструментов и технологий, применяемых на различных этапах финансового процесса. Их выбор определяется общей экономической ситуацией, развитостью ипотечных операций в стране (в частности, объемом ипотечных операций, наличием соответствующей инфраструктуре), финансовыми возможностями и желаниями участников сделок (кредиторов и заемщиков), видом операции (например, продажа жилого дома, отягощенного ипотекой, покупка недвижимости с целью дальнейшей продажи, субсидированные кредиты, а также более сложные схемы). Правильный выбор и применение инструментов ипотечного кредитования в значительной степени определяют эффективность ипотечных операций, снижение рисков, повышение доступности ипотечных кредитов, их ликвидность.

Инструмент ипотечного кредитования представляет собой способ погашения долга (амортизацию кредита). График амортизаций показывает величину регулярных периодических амортизационных платежей и остаток основной суммы долга на каждый период времени. При этом ежемесячный платеж разбивается на две части, одна из которых идет на погашение кредита, а другая - на уплату начисленных процентных ставок.

Амортизация долга играет важную роль в определении степени эффективности ипотечных операций для банков и доступности ипотечных кредитов для заемщика.

В зависимости от способа амортизации ипотечные кредиты могут быть подразделены на:

- Ипотечные кредиты с постоянными и переменными выплатами (последние в свою очередь, делятся на: ипотеку с «шаровым» платежом, ипотеку с фиксированными выплатами основной суммы долга, ипотеку с нарастающими платежами);

Самоамортизируемые ипотечные кредиты и кредиты с индексацией долга;

Ипотечные кредиты с переменной и фиксированной процентной ставкой;

Кредиты, выплачиваемые разовым платежом или периодическими выплатами.

При этом способ амортизации долга может включать в себя несколько ипотечных инструментов. Большинство ипотечных инструментов представлены в нескольких вариантах.

1. стандартный аннуитентный (самоамортизирующийся) ипотечный платеж (fixedrate, level-payment, fully-amortizedmortgage).

Данный вид кредита является исторически первой разновидностью ипотечных займов, самой распространенной в мировой практике до начала 90-х годов. Стандартный аннуитетный платеж предполагает жестко установленный срок кредитования и фиксированную процентную ставку. Заемщик в течении всего срока займа ежемесячно выплачивает равную сумму, которая зависит от срока кредитования, процентной ставки, количество платежных периодов и рассчитывается по следующей формуле:

$$П = Sr \cdot i / 1 - (1 + i)^{-n}.$$

Где П--размер ежемесячного аннуитетного платежа по кредиту, включающего платежи по основному долгу и проценты; Sr--сумма кредита; n--число платежных периодов (месяцев при ежемесячном погашении); i--процентная ставка за соответствующий период (в месяц). Ежемесячный аннуитетный платеж включает в себя: 1/12 фиксированной годовой процентной ставки, умноженной на сумму невыплаченного остатка по кредиту на начало месяца;

С течением времени пропорции между основной суммой долга и суммой процентов меняются. В первые годы наибольшую часть каждой выплаты составляет проценты, поскольку сумма долга еще очень велика. Постепенно доля процентов снижается, так как проценты начисляются на остаток невыплаченной суммы по кредиту. Соотношение платежей в счет основной суммы долга и процентов.

Ипотечные кредиты с постоянными аннуитетными платежами называются стандартными, традиционными, базисными.

Многие ипотечные технологии предусматривают периодические изменения условий кредитования, например перерасчет остатка долга и изменение процентной ставки. Но при этом в течении определенного времени (между изменениями) платежи заемщика рассчитываются в соответствии с базисным типом ипотеки.

2. Ипотечные кредиты с переменными выплатами. Платежи с фиксированными выплатами основной суммы долга (пружинная ипотека). Ежемесячный платеж по данному виду ипотечного кредита также разбивается на две части, одна из которых идет на погашения кредита, а другая - на уплату начисленных за месяц процентов.

При этом часть, идущая на погашение основного долга, остается неизменной, а другая--идущая на уплату процентов с каждым месяцем уменьшается. Соответственно уменьшается и общий ежемесячный платеж по кредиту, что снижает нагрузку на заемщика. Общая сумма выплачиваемых процентов будет меньше, чем при постоянных платежах, а в результате более быстрого уменьшения основной суммы долга. В то же время исходя из

требования банка к определенному максимальному значению доли платежа по кредиту в совокупных ежемесячных доходах заемщика (обычно 30-40%) уменьшается сумма возможного к получению долга кредита, так как она рассчитывается с учетом первых платежей, которые значительно превышают равновеликие аннуитетные платежи.

«Шаровые» платежи (balloonmortgage) — это общее наименование нескольких разновидностей ипотек, которое означает не регулярные амортизационные платежи, а крупный итоговый платеж по долгу. Возможен вариант разбивки разового платежа, когда итоговая выплата осуществляется несколькими крупными платежами, условно попадающими под общий платеж. Ипотечные кредиты с «шаровым» платежом могут быть следующим образом [3].

Постоянная, или отсроченная, ипотека (standingmortgage)--самый распространенный вид шаровой ипотеки. В течении всего кредитного периода предусматривается выплата только процентов, а основная сумма долга выплачивается единой заключительной суммой по окончании срока кредитования.

Ипотека с замораживанием процентных выплат, которые отодвигаются на конец периода вместе с выплатами по основному долгу. В этом случае в конце ипотечного периода осуществляется разовый платеж.

Как и в первом, так и во втором случае остаток долга остается неизменным в течение всего периода кредитования, поэтому процентные платежи вносятся в полном объеме и в итоге составляют крупную сумму, значительно увеличивая задолженность по кредиту.

Ипотечные кредиты с нарастающими платежами. Существует несколько разновидностей ипотечных кредитов с нарастающими платежами, которые можно разбить на две группы в зависимости от задачи которые они выполняют. Первая группа кредитов дает возможность заемщику снизить кредитную нагрузку в первые периоды кредитования, а вторая - более быстро погасить кредит, уменьшив при этом процентные выплаты.

Ипотечные кредиты с постепенным увеличением платежей(graduatedpaymentmortgage, GPM). Ипотека с нарастающими платежами (ИНП) предусматривает переменные выплаты. В течение, например, первых трех лет платежи по ним остаются низкими, однако в течение последующих лет они достигают уровня, позволяющего полностью амортизировать кредит. В первые годы ИНП дает отрицательную амортизацию (ипотечная постоянная ниже процентной ставки). При этом остаток основной суммы долга увеличивается. Для проведения полной амортизации платежи по ИНП последних лет должны превышать уровень выплат по стандартной ипотеке.

Такие схемы могут предусматривать лимиты на увеличения ежемесячных платежей. Например, максимальное увеличение выплат на 7,5% в конце каждого года в течении первых 5 лет либо возрастание максимум на 3% в течении первых 10 лет. Такой заем позволяет покупателям недвижимости сразу приобрести жилье, которое их устраивает, в расчете на будущий рост доходов. Соответственно заемщик должен обосновать свою возможность увеличения

платежей в будущем. Впервые инструмент официально был введен Федеральной жилищной администрацией США в 1977 г. по ряду программ. В том числе программ для молодых семей с постоянно растущими доходами и арендодателей, также постепенно увеличивающиеся в соответствии с инфляцией доходы [5].

Ипотечные кредиты «ярусными платежами» (tiered-payment mortgage). Данный инструмент также дает возможность заемщику осуществлять низкие первоначальные платежи, что повышает покупательную способность по сравнению стандартным аннуитетным кредитом. Данная модель имеет свои особенности. Процент по ипотечному кредиту устанавливается на уровне рыночной процентной ставки на срок в 15 либо 30 лет. Платежи рассчитываются по ставке, которая на 3-5% ниже. В отличие от типовой GPM, отрицательная амортизации долга не предусматривается, и если платежи недостаточны для покрытия процентов по действительной ставке, то разница между платежами заемщика и необходимой суммой погашения процентов выплачивается со специального счета, открытого заемщиком, продавцом, строителем или другой стороной. Платежи пересматриваются ежегодно и не могут увеличиваться более чем на 7,5% в год.

Ипотечный кредит с быстрым погашением (growing equity mortgage). Платежи по данному виду кредита постоянно возрастают так же, как и выше рассмотренных случаях. Отрицательной амортизации не предусматривается. Первоначальный платеж такой же, как и для кредита с равновеликими платежами. Повышение суммы выплат происходит с целью более быстрого погашения долга по заранее согласованной ставке. Например, на 3,5% в год либо на основании определенного изменяющегося индекса.

Ипотечный кредит с погашением каждые две недели (biweekly mortgage). Платежи по займам осуществляются не ежемесячно, а один раз в две недели, всего 26 раз в год. Каждый платеж составляет половину ежемесячного платежа по стандартному 30-летнему кредиту с фиксированной ставкой. Так как 26 платежей по данному виду кредита эквивалентны платежам за 13 месяцев по стандартному, амортизация долга осуществляется быстрее. Все меньшая часть каждого платежа расходуется на погашение процентов, и кредит погашается в среднем за 21 год. В результате сокращения кредитного срока кредитор несет определенные потери.

3. Альтернативные инструменты ипотечного кредитования. Механизм работы многих альтернативных инструментов учитывает постепенный рост инфляции, причем в ее реальном выражении путем применения различных схем, индексов, дополнительных внутренних инструментов.

Альтернативные инструменты ипотечного кредитования представляют собой платежи с индексацией. Индексации может подлежать как основная сумма долга, так и проценты по кредиту. Соответственно выделяют кредиты с индексацией основного долга и кредиты переменной процентной ставкой.

Ипотечные кредиты с индексацией непогашенной суммы долга. Ипотечные кредиты с индексацией непогашенной суммы долга позволяют

производить погашение кредита с одинаковыми платежами в суммах при изменении величин номинальных платежей. непогашенная сумма долга корректируется на основе выбранного индекса: потребительских цен, доллара США, стоимости потребительской корзины, минимальной заработной платы, других финансовых индексов, отражающих динамику инфляции. После чего происходит перерасчет дальнейшего графика платежей. При этом корректировка остатка кредитного долга может проводиться ежемесячно, а корректировка ежемесячного платежа--ежегодно. Возможны иные варианты. Интервал изменений может лежать в границах от 1 года до 5 лет. Капитализация недополученных сумм платежей по кредиту на первоначальном этапе погашения кредита обеспечивает банкам доходность по жилищным кредитам, равную доходам от других кредитных операций. Снижение сумм платежей на первоначальном этапе погашения кредита повышает доступность кредита. В то же время рост платежей в номинальном значении увеличивает риск «платежного шока», который наступает, если темпы роста доходов населения значительно отстают от темпов роста инфляции. Это увеличивает риск неплатежей по ранее предоставленному кредиту.

Для обеспечения доступности кредита и его возвратности используется ипотечный кредит с двойной индексацией, который позволяет более равномерно распределить риски между заемщиком и кредитором.

Так же как и предыдущем случае, непогашенная сумма долга корректируется на основе выбранного индекса, отражающего уровень инфляции, что позволяет защитить реальную стоимость капитала кредитора. Особенностью данного инструмента является то, что ежемесячные платежи заемщика также индексируются по какому-либо показателю дохода, например по средней величине заработной платы, обеспечивая возвратность кредита и его доступность.

Таким образом, в заранее оговоренные моменты времени изменяется номинальная стоимость платежей с учетом изменений в индексе зарплаты и номинальная стоимость непогашенного остатка с учетом динамики индекса цен. Срок кредита становится переменной величиной, зависящей от того, насколько темпы роста доходов соответствует темпам роста инфляции.

Ипотечный кредит с переменной процентной ставкой 27(adjustableratemortgage, ARM, или variableratemortgage, VRM)--кредит с автоматически изменяющейся процентной ставкой, отражающей движение выбранных и зафиксированных в договоре ставок финансового рынка и инфляционных индексов. Впервые данный инструмент был применен в Калифорнии. Затем в 60-х гг. он стал применяться и в других штатах в США. Однако законодательно они были разрешены по всей территории США только в 80-х гг. в результате краха многих кредитно-финансовых учреждений, который показал несоответствие применяемых ипотечных технологий изменяющимся экономическим условиям [4].

Список использованной литературы:

1. Закон о национальном банке Кыргызской Республики от 29.07.1997

2.Закон о банках и банковских деятельности в Кыргызской Республике от 29.07.1997

3.О внесении изменений и дополнений в закон Кыргызской Республики «О банках и банковских деятельности в КР» от 26.03.2003// Эркинтоо 1.04.2003

4.Бабич А.М., Павлова Л.Н. «Финансы»: Учебник.--М.: ИД ФКБ-ПРЕСС, 2000

5.Бектенова Д.Ч. «Финансы и кредит». Учебник для студентов экономических факультетов. КРСУ--Бишкек, 2009

6.Брук Н. «Банковское дело и финансирование инвестиций». Том 1:Теории и концепции. Материалы Института Экономического Развития Всемирного Банка, WashingtonD.C., 1999

7.Брук Н. «Банковское дело и финансирование инвестиций». Том 2:Практика и стратегия. Материалы Института Экономического Развития Всемирного Банка, WashingtonD.C., 1995

8.Горемыкин В.А. « Ипотечное кредитование». МГИУ, 2007

**Бакирова А., магистрант
ОшГУ**

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА КР

Аннотация

В статье рассмотрена история развития прокурорского надзора КР. А также История развития современной прокуратуры в Кыргызской Республике.

Ключевые слова: прокурорский надзор, история, развития, прокуратура.

Одним из первых государственных институтов, осуществлявшим функции надзора за исполнением поручений верховного органа государственного управления, можно считать сайонат. В V веке сайоны, являясь посланцами короля, осуществляли надзорные функции по исполнению поручений на территории королевства остготов. Им поручались самые разные дела, в основном по контролю за местными управителями и чиновниками, без присвоения функций последних.

Впервые прокуратура была создана во Франции в 1302 году именно как орган, представляющий интересы монарх. Прокурор был «глазами» короля, при помощи которых он мог контролировать функционирование всего механизма государства.

История развития современной прокуратуры в Кыргызской Республики берет свое начало со дня учреждения Кара-Кыргызской автономной области в составе РСФСР, именно после образования области постановлением №6 Президиума Революционного комитета Кара-Кыргызской автономной области 22 ноября 1924года была создана первая национальная прокуратура, численностью в 15 человек. В то время прокуратура входила в систему Народного Комиссариата юстиции, а должность прокурора области входила в структуру облисполкома.

М.П.Безносиков был назначен первым прокурором Кара-Кыргызской автономной области 29 ноября 1924 года. Прокурорами области также до 1927 года были: Дорогов А.А (1925г), Ян Тенрихович Вельт (1925-1927гг). Кара-Кыргызская автономная область просуществовала около 2 лет и за этот период была проделана большая работа по созданию системы прокуратуры. В сентябре 1925 года в прокуратуре появилась должность – прокурора по трудовым делам.

В целом прокурорский надзор в Киргизской автономной области осуществлялся в виде надзора за законностью актов местных органов власти и управления, судебного надзора, надзора за следствием и дознанием, за содержанием лиц в местах отбывания наказания. То есть, если проанализировать, то уже становится понятно, что даже в то время основной целью прокурорского надзора была защита прав и свобод человека и гражданина.

Кара-Кыргызская автономная область была преобразована в Киргизскую Автономную Советскую Социалистическую Республику. На первой сессии ЦИК Киргизской АССР 12 марта 1927 года был образован Народный Комиссариат

юстиции, первым народным комиссаром юстиции, одновременно являющимся прокурором Киргизской АССР стал Таш Худайбергенов.

Был закреплён принцип единства и централизации прокурорского надзора с учреждением в 1933 году прокуратуры Союза ССР. При прокуратуре КАССР состояли старшие помощники, помощники прокурора республики и прокуроры. В округах районах функционировали окружные, кантонные, районные прокуроры. В 1934 году на территории Киргизской АССР действовали 27 районных прокуроров.

В 1936 году прокуратура, в связи с образованием союзной республики, выделилась из системы в самостоятельную структуру, и прокуратура Киргизской АССР была преобразована в прокуратуру Киргизской ССР. Прокурор Киргизской ССР назначался прокурором СССР, а районные, городские прокуроры – прокурором Киргизской ССР с утверждением прокурором СССР. В 1929 году были открыты шестилетние юридические курсы, а в 1930 году выпускники уже были направлены на работу в прокуратуру и следственные органы. С началом ВОВ в 1941 году деятельность всех без исключения, в том числе и территориальных прокуратур была перестроена на военный лад.

Указом ПВС СССР в 1943 году 16 сентября были введены классные чины для всех прокурорско-следственных работников с выдачей форменного обмундирования. Впервые после военные годы самые квалифицированные прокуроры приняли активное участие в Нюрнберском процессе (1945-1946гг) над главными военными преступниками. Главным обвинителем от СССР выступил Р.А.Руденко, в то время прокурор Украины, а в последующем долгое время возглавлявший прокуратуры СССР.

19 марта 1946 года Верховным Советом СССР был принят Закон О присвоении Прокурору СССР наименования Генеральный Прокурор СССР. 24 мая 1955 года Указом ПВС СССР утверждено «Положение о прокурорском надзоре в СССР». В конце 50-х начале 60-х годов проведена реформа уголовного и уголовно-процессуального законодательства, которая в значительной степени приблизила эти нормы права к признанным в демократических государствах правилам реагирования на различного рода преступления.

Важным в историческом плане для органов прокуратуры являются принятия в 1977 году четвертой Конституции СССР и в 1979 году – Закона «О Прокуратуре СССР». В частности, согласно главе 21 (состоящей из 5 статей) Конституции, на прокуратуру была возложена обязанность осуществления надзора не только за точным, но и единообразным исполнением законов. Что в свою очередь говорит о равенстве всех перед законом. Причем осуществление высшего надзора возлагалось не только на Генерального прокурора, но и на всех подчиненных ему прокуроров в пределах их компетенции. Всего этого в Конституции 1936 года не было.

В 1987 году в Закон «О прокуратуре СССР» были внесены изменения. В практике прокурорского надзора появились новые средства реагирования, как предписание и предостережение.

С 1939 по 1940 годы прокуратуру Киргизской ССР возглавлял Аким Миронович Присяжный. В годы ВОВ (1940 по 1943) прокурором Кыргызстана был Илья Иванович Кошенов, его труд отмечен Почетной Грамотой Киргизской ССР. С 1943 по 1948 кыргызскую прокуратуру возглавлял Федор Иванович Шевельков. Более десяти лет, с 1948 по 1959 года прокурором Киргизской ССР был Алексей Иванович Романов, который награжден двумя орденами, медалями, Почетной грамотой Верховного Совета Киргизской ССР.

В кыргызской прокуратуре с первых лет существования стало традицией, что сюда шли работать не просто люди способные и образованные, но прежде всего честные, принципиальные, преданные работе. Это относится как к тем, кто возглавлял прокуратуру, так и к тем кто работал на местах.

Частью истории кыргызской прокуратуры можно назвать Александра Михайловича Сатарова, который руководил прокуратурой республики в течении трех конституционных сроков, с 1961 по 1976 годы. Именно тогда кыргызская прокуратура, одна из первых среди республиканских прокуратур СССР, взяла на себя роль организатора координации деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью. В 1961 году был создан Совет координации, и с тех пор тесное взаимодействие в борьбе с преступностью стало повседневной практикой правоохранительных органов. Первым генпрокурором был в течении семи лет с 1993 по 2000 годы Асанбек Шаршеналиевич Шаршеналиев. Именно в эти годы был принят закон «О прокуратуре Кыргызской Республики», в котором закреплены основные принципы деятельности прокуратуры в процессе реализации правовой политики суверенного кыргызского государства.

Литература:

- 1.Права человека Учебник. 3-е издание, под редакцией Е. Лукашева [3].
- 2.Прокурорский надзор учебник. Винокуров А.Ю, Винокуров К.Ю [4].
- 3.Прокурорский надзор учебник 6-е издание Ю.Е.Винокуров [5],[24]
- 4.Ергашев Е.Р. Законы России опыт, анализ, практика 2015 год [9].
- 5.Капинус О.С Прокурорский надзор в 2 томах, 4 изд.Учебник для вузов [10].
- 6.Конституционное право КР учебник Шерипов Н.Т.изд.Нур-ас 2013 [12].
- 7.Г.М.Мусаева Роль прокуратуры РФ в механизме защиты прав исвобод человека и гражданина в России 2015 г. [13].
- 8.А.Ю.Винокуров, К.Ю.Винокуров Прокурорский надзор учебник,2 изд,2015г [15].
- 9.О.В.Воронин Прокурорский надзор в РФ:Вопросы общей части,учебное пособие для студентов" [16].
- 10.Прокурорский надзор РФ под ред.А.А.Чувилева М,2008г [22]
- 11.Прокурорский надзор учебник В.Ю.Винокуров 6-е изд. [35]

**Бакирова А., магистрант
ОшГУ**

ПОЛНОМОЧИЯ ПРОКУРОРА ПО НАДЗОРУ ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы полномочия прокурора, курируемым необходимые соблюдением для прокуратуры реализации структурных функций прокурорского надзора.

Ключевые слова: прокурорский надзор, прокуратура, полномочия.

Полномочия прокурора – это права и обязанности прокурора, необходимые для реализации им предписанных ему надзорных функций; основной ряд прокурорских полномочий регламентирован Законом «О прокуратуре КР». Разные направления надзора требуют различных по содержанию и объему прокурорских полномочий.

Например: Прокурор, осуществляющий *надзор за исполнением законов и законностью издаваемых актов*, уполномочен законом требовать от должностных лиц предоставления необходимых ему для проверки материалов, документов, данных статистики и т. п. Прокурор, надзирающий *за законностью деятельности следственного аппарата и органов, производящих дознание, органов, ведущих оперативно-розыскную деятельность*, имеет полномочие отменять незаконные решения данных органов, и т.д.[17,с.244].

Прокурорские полномочия регламентируются не только Закон «О прокуратуре КР»; ряд полномочий определен в гражданском и уголовном процессуальном законодательстве КР, а также в некоторых иных законах.

Осуществляя прокурорский надзор, прокурор реализует различные действия – как регламентированные законом, так и не регулируемые им (например: анализ данных, беседы, получение различного рода информации из СМИ, проведение каких-то организационных мероприятий и т. п.). Помимо непосредственно осуществления надзора прокурор исполняет и другие функции.

При осуществлении надзора за соблюдением прав и свобод человека и гражданина прокурор в полной мере использует полномочия, применяемые им при осуществлении надзора за исполнением законов, которые закреплены в ст. 34 Закона о прокуратуре КР. При этом основным правовым средством выявления нарушений прав и свобод граждан также является прокурорская проверка, проводимая при наличии сведений о нарушении законов.

В соответствии со ст. 34 указанного Закона прокурор при осуществлении возложенных на него функций по защите, прав и свобод человека и гражданина:

рассматривает и проверяет заявления, жалобы и иные сообщения о нарушении прав и свобод граждан. Работа с обращениями граждан занимает большое место в деятельности прокуроров. Она подчинена исключительно решению задачи охраны прав и свобод человека и гражданина. Рассматривая и разрешая обращения, прокурор получает информацию о состоянии соблюдения прав и свобод человека и гражданина и принимает предусмотренные законом

меры к восстановлению нарушенных прав и свобод. Рассмотрение жалобы прокурором не препятствует обращению гражданина в суд по тому же вопросу;

-разъясняет пострадавшим порядок защиты их прав и свобод. В связи с тем что многие граждане имеют слабое представление о порядке защиты своих прав и свобод, прокуроры на личном приеме граждан, во время иных встреч с трудящимися, через средства массовой информации разъясняют им, какими правами и свободами они обладают и как их следует защищать, если они нарушаются. Прокуроры знакомят граждан, в частности, с процедурой судебной защиты их прав и свобод, с основаниями обращения в другие органы по защите прав и свобод, при необходимости оказывают помощь инвалидам, престарелым и некоторым другим категориям граждан в составлении исковых заявлений и иных документов, представляемых в суды. Разъяснительная деятельность прокуроров пострадавшим весьма разнообразна;

-принимает меры по предупреждению и пресечению нарушений прав и свобод человека и гражданина, привлечению к ответственности лиц, нарушивших закон, и возмещению причиненного ущерба слабо защищенным в социальном отношении категориям граждан (при их согласии), в том числе путем обращения с исками в суды.

Предупреждению нарушений прав и свобод человека и гражданина служит вся надзорная и иная деятельность прокурора, а также проводимая им предупредительно-профилактическая работа, выражающаяся в чтении лекций и проведении бесед на правовые темы, в выступлениях в средствах массовой информации, консультировании граждан и должностных лиц и в иных формах доведения до масс требований законов. Своевременное выявление прокурором нарушений законов и принятие им мер к их устранению пресекают противоправные действия, препятствуют их распространению. Большую роль в предупреждении нарушений прав и свобод граждан играет объявление должностным лицам предостережения о недопустимости нарушения закона, если прокурор обладал достоверными сведениями о готовящихся нарушениях.

В случаях причинения гражданам ущерба прокурор ставит вопрос перед виновными должностными лицами и иными лицами или органами о возмещении, ущерба при необходимости обращается в суд с исками.

В тех случаях, когда нарушение прав и свобод человека и гражданина носит характер административного правонарушения, прокурор *возбуждает дело об административном правонарушении* или незамедлительно передает сообщение о правонарушении и материалы проверки в орган или должностному лицу, которые правомочны рассматривать дела об административных правонарушениях соответствующих составов. Как видно, закон предоставляет прокурору право выбора. Однако во всех случаях он должен проконтролировать, вынесено ли постановление о привлечении виновных лиц к административной ответственности и исполнено ли оно.

В случаях нарушения прав и свобод человека и гражданина, защищаемых в порядке гражданского судопроизводства, прокурор предъявляет и

поддерживает в судах общей юрисдикции и судах по экономическим делам иски в интересах пострадавших.

В соответствии со ст. 48 ГПК КР прокурор обращается с исковыми заявлениями в суды в защиту прав, свобод и законных интересов граждан, когда они по состоянию здоровья, возрасту, недееспособности и другим уважительным причинам не могут сами обратиться в суд, а также когда граждане обращаются к прокурору с просьбой о защите нарушенных или оспариваемых социальных прав, свобод и законных интересов в сфере трудовых (служебных) отношений и иных непосредственно связанных с ними отношений; защиты семьи, материнства, отцовства и детства; социальной защиты, включая социальное обеспечение; обеспечения права на жилище в государственном и муниципальном жилищных фондах; охраны здоровья, включая медицинскую помощь; обеспечения права на благоприятную окружающую среду; образования. Прокурор предъявляет и поддерживает также иски в судах в тех случаях, когда нарушены права и свободы значительного числа граждан, т.е. неопределенного круга лиц[18,с.89].

При наличии оснований полагать, что нарушение прав и свобод человека и гражданина носит характер преступления, прокурор инициирует перед следственными органами вопрос о возбуждении уголовного дела.

Таким образом, прокуроры наделены необходимыми полномочиями, позволяющими им надежно отстаивать права и свободы человека и гражданина. Эти полномочия рассчитаны на активное их применение прокурорами.

Нередко прокуроры сталкиваются с однобоким освещением работы правоохранительных органов, а порой и просто с воинствующим дилетантизмом, ничего общего не имеющим с конструктивной критикой. Все это требует от органов прокуратуры кардинально новых подходов к организации взаимодействия со средствами массовой информации и совершенствованию общественных связей. Многие прокуроры в соответствии с рекомендациями Генеральной прокуратуры провели необходимые кадровые преобразования и организационно укрепили этот участок работы, что не замедлило сказаться на положении дел. Активизировалась связь с прессой и электронными средствами массовой информации, творческими союзами и другими общественными объединениями граждан. Это укрепило авторитет прокуратуры, повысило степень доверия к ней. Такой диалог позволил не только более предметно показывать общественности роль прокуратуры в обеспечении защиты интересов человека и государства, укреплении режима законности и правопорядка, но и реально влиять на формирование общественного мнения о ее деятельности, способствовать воспитанию уважительного отношения к закону и предупреждению правонарушений. В то же время прокуроры ряда регионов явно недооценивают это направление деятельности, в котором заложен мощный профилактический потенциал. Еще не везде налажено взаимодействие со средствами массовой информации, творческими союзами и другими общественными объединениями. Кое-где не преодолен синдром боязни общения с журналистами и представителями общественности, а также не установлены

необходимые контакты с издательствами, творческими союзами, культурными центрами, фондами и другими общественными объединениями и организациями, деятельность которых направлена на формирование правосознания граждан, воспитание активной жизненной позиции. Не оперативность в предоставлении сведений, имеющих социальный интерес, а нередко и искусственная закрытость деятельности прокуратуры для прессы и общественности приводят к тому, что население зачастую получает искаженную или недостаточно квалифицированную информацию об общественно значимых фактах правонарушений и реагировании на них органов прокуратуры. Порой сами сотрудники прокуратуры проявляют излишнюю суетливость в вопросах предания гласности данных прокурорско-следственной практики. Отмечены случаи, когда вопреки интересам службы допускалось преждевременное и ничем не оправданное разглашение материалов предварительного следствия и надзорной деятельности. Большую роль в предупреждении нарушений прав и свобод граждан играет объявление должностным лицам предостережения о недопустимости нарушения закона, если прокурор обладал достоверными сведениями о готовящихся нарушениях.

Литература:

- 1.Права человека Учебник. 3-е издание, под редакцией Е. Лукашева [3].
- 2.Прокурорский надзор учебник. Винокуров А.Ю, Винокуров К.Ю [4].
- 3.Прокурорский надзор учебник 6-е издание Ю.Е.Винокуров [5],[24]
- 4.Ергашев Е.Р. Законы России опыт , анализ , практика 2015 год [9].
- 5.Капинус О.С Прокурорский надзор в 2 томах, 4 изд.Учебник для вузов [10].
- 6.Конституционное право КР учебник Шерипов Н.Т.изд.Нур-ас 2013 [12].
- 7.Г.М.Мусаева Роль прокуратуры РФ в механизме защиты прав и свобод человека и гражданина в России 2015г [13].
- 8.А.Ю.Винокуров, К.Ю.Винокуров Прокурорский надзор учебник,2 изд,2015г [15].
- 9.О.В.Воронин Прокурорский надзор в РФ:Вопросы общей части,учебное пособие для студентов" [16].
- 10.Прокурорский надзор РФ под ред.А.А.Чувилева М,2008г [22]
- 11.Прокурорский надзор учебник В.Ю.Винокуров 6-е изд. [35]

Нурдинова С., магистрант
ОшГУ

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ КАДАСТРОВОЙ СТОИМОСТИ ЗЕМЛИ

Аннотация

В статье дана понятие и особенности кадастровой стоимости земли. А так же правовые вопросы, связанные с проведением оценки земельной собственности. Определение кадастровой стоимости земли в Кыргызстане.

Ключевые слова: земля, кадастр, оценка, рынок, плодородие почвы.

Кадастровая стоимость земли в Кыргызстане — это официально установленная стоимость земельного участка, определенная на основе кадастровой оценки. Кадастровая стоимость используется для целей учета и налогообложения земельных участков.

Определение кадастровой стоимости земли в Кыргызстане осуществляется государственным органом по земельным ресурсам или специализированными кадастровыми учреждениями. Они применяют определенную методику и критерии для оценки земельных участков.

Кадастровая стоимость земли учитывает различные факторы, такие как местоположение, категория земли, плодородие почвы, доступность инфраструктуры и другие характеристики участка. Эти факторы помогают определить рыночную стоимость земельного участка в конкретном районе.

Кадастровая стоимость земли периодически обновляется в соответствии с изменениями рыночных условий и развитием инфраструктуры. Обновление может включать переоценку земельных участков и пересмотр кадастровой стоимости.

Кадастровая стоимость земли является основой для расчета налогов и сборов, связанных с землей. Она также используется при сделках купли-продажи земельных участков, аренде или использовании земли в коммерческих целях.

Важно отметить, что точные процедуры и методология определения кадастровой стоимости земли в Кыргызстане могут быть уточнены у государственного органа по земельным ресурсам или в кадастровых учреждениях.

Определение стоимости земли или ее полезности является базисной основой формирования и развития рыночных отношений. Вовлечение в рыночный оборот такого важного компонента как земля, являющейся национальным богатством, позволит создать целый ряд преимуществ и выгод. Однако, понимания этого фактора недостаточно. Необходимо знать реальную ценность земли. При этом она, должна рационально определяться, быть мерной величиной, которую можно сравнивать со стоимостью других товаров, и, как следствие, - максимально приближаться к цене, которую, скорее всего, могут уплатить за конкретный земельный участок на локальном рынке.

Правовые вопросы, связанные с проведением оценки земельной собственности можно условно разделить на две категории предметную (вопросы

связанные с предметом оценки - землей) и функциональную(вопросы, связанные непосредственно с выполнением функции -оценки земли). Предметная категория - к этой категории относятся вопросы, связанные с предметом оценки -землей. Ст.4 Конституции, ст.4 Земельного кодекса - устанавливает, что земля может находиться в государственной, коммунальной и частной собственности. Конституция гарантирует защиту этих прав собственности и прочих прав на землю, предоставленных законом.

Ст.6 Земельного кодекса - право на земельный участок является особым объектом гражданских прав и может быть предметом купли продажи, дарения, мены, ипотеки и других сделок, а также переходить в порядке универсального правопреемства с ограничениями, установленными Земельным кодексом. Право на земельный участок может быть приобретаемым возмездно и безвозмездно. Ст. 7 Земельного кодекса - пользование земельным участком может быть бессрочным (без указания срока) или срочным (до 50 лет, с/х земли из фонда перераспределения -не менее 5 лет). Ст.35 пункт 2 - Собственник или землепользователь вправе передавать принадлежащее ему право на земельный участок полностью или в части другому физическому или юридическому лицу без какого-либо разрешения государственных органов с ограничениями, установленными Земельным кодексом. Размер платы за передачу прав устанавливается соглашением сторон. Функциональная категория - к этой категории относятся вопросы, связанные непосредственно с выполнением функции - оценки земли.

Почвенные ресурсы страны представляют собой огромное народное богатство. Правильное их использование немыслимо без строго научного количественного и качественного учета почв. Этой задаче служит составление и ведение земельного кадастра.

По “Почвоведению” под редакцией профессора И.С. Кауричева название кадастр происходит от французского *cadastre* - регистрация. А по Т.П. Магазинчикову - от латинского *capitastrum*, означающем опись податных предметов.

Являясь инструментом государственного управления землями, государственный земельный кадастр обеспечивает принятие научно-обоснованных решений в области организации рационального использования и охраны земель. Роль земельного кадастра как инструмента государственного управления особенно возросла в условиях земельной реформы, введения платы на землю, включения земли в систему рыночного оборота[1].

Государственный земельный кадастр является составной частью единой системы государственных кадастров и представляет собой систематизированный сбор сведений и документов о природных, хозяйственных характеристиках и правовом режиме земель в Кыргызской Республике, их категориях, который в форме кадастровых карт и планов включает в себя графическую информацию о местоположении, размерах, границах земельных участков, текстовое описание состава земельных угодий, количества, качества земель и их оценку.

Государственный земельный кадастр обеспечивает приоритетность земель сельскохозяйственного назначения среди других категорий земельного фонда Кыргызской Республики, показатели пригодности земли к возделыванию сельскохозяйственных культур, продуктивность сельскохозяйственных угодий и их ценность.

Данные государственного земельного кадастра являются основой при планировании использования и охраны земель, оценке хозяйственной деятельности и осуществлении мероприятий, связанных с использованием и охраной земель, при проведении землеустройства[2].

Земельный кадастр - это совокупность достоверных и необходимых сведений о природном, хозяйственном и правовом положении земель. Государственный земельный кадастр КР включает данные регистрации землепользователей, учета количества и качества земель, бонитировки почв и экономической оценки земель.

Представляя собой свод систематизированных, научно-обоснованных и достоверных сведений о землях всех категорий, государственный земельный кадастр состоит из разделов. Содержащих данные о правовом положении земель, их распределении, качественной характеристике и оценке.

К ведению государственного земельного кадастра и его данных предъявляются определенные требования. Для того чтобы кадастр выполнял возлагаемые на него задачи, сведения всех разделов кадастра должны быть объективными и достоверными, соответствовать фактическому состоянию земель и их использованию. Объективность и достоверность кадастра, поддержание его данных на уровне современности обеспечивается непрерывностью кадастровых работ. Исходная информация для получения кадастровых сведений обеспечивается и проведением космоаэрофотосъемочных, топографо-геодезических, почвенных, геоботанических и других обследований и изысканий. Для оперативного обновления земельно-кадастровых сведений используются материалы текущих обследований. Съемок и мониторинга земель.

Система кадастра. Программа создания рынка недвижимости ставит проблему срочной организации надежной, открытой, общественной системы кадастра, которая будет заниматься сделками с недвижимостью, четко определяя тип сделки, стороны сделки, права на недвижимость. Для работы земельного рынка требуется четкая идентификация прав собственности и границ участков. Оценка участка требует ясности по идентификации участков и полных карт с указанием границ, площадей и наложенных ограничений. Четкая формулировка прав собственности является непременным условием при залоге земли.

Необходимо сделать следующее замечание. Во всем мире системы земельного кадастра открытые системы. Это принципиально важно для контроля с стороны общественности за рынком недвижимости.

Типы кадастров (правовой, фискальный, многоцелевой).

Существует три основных типа кадастров:

-правовой - запись прав на недвижимость;

-фискальный - запись стоимости недвижимости и информации, необходимой для налогообложения;

-многоцелевой - объединение правовой и фискальной систем с другой информацией, такой как планирование и землепользование.

Выделяются следующие этапы создания фискального кадастра:

-идентификация и картографирование всех объектов недвижимости;

-классификация каждого объекта недвижимости;

-анализ рыночных данных;

-оценка каждого объекта недвижимости;

-определение собственников и налогоплательщиков;

-подготовка оценочных ведомостей;

-рассылка деклараций и сбор налогов;

-установление процедур обжалования.

Создание многоцелевого кадастра связано с многими трудностями, поскольку сложившиеся системы информации уже сложились и находятся в ведении разных государственных структур.

Потребность в развитии земельно-имущественного кадастра была вызвана революционными изменениями в вопросах о правах собственности и необходимости ускорения и упрощения процедуры регистрации этих прав.

Сразу создавать полноценный земельно-имущественный кадастр практически невозможно из-за больших затрат и отсутствия разработанных необходимых научных дисциплин. Поэтому рекомендуется разрабатывать стратегию развития "реальной в существующих условиях и открытой для будущего прогресса"[3].

Земельно-имущественный кадастр создается в очень динамичной среде (изменяющееся законодательство и структура участвующие в земельной администрации).

Централизованно принимаемые решения должны быть заменены системами, которые получают поддержку местных органов власти.

Даже в развитых странах большинство организаций придерживаются постепенных нововведений, планируя на несколько лет программы приобретения оборудования, сбора информации, обучения персонала и т.д.

Программно-техническое обеспечение должно основываться на глубоком анализе действительных нужд с точки зрения функциональности, ресурсов и затрат, необходимых для создания и обслуживания новых систем.

Целью первой стадии развития должно стать установление стандартов, установлением терминологии, форматов и структуры данных, классификаторов, кодов, точностных характеристик и т.д.

Обеспечение прав собственности имеет два взаимосвязанных аспекта: юридический и технический. Юридическая защита обеспечивается законодательством, принципами и функционированием системы регистрации и в судах. Кадастр работает в рамках законности и обеспечивает технический уровень защищенности прав. По этим причинам можно определить земельно-

имущественный кадастр как техническая инфраструктура института прав собственности.

Список использованной литературы:

- 1.Пылаева А. В. Институциональные особенности налогообложения и кадастровой оценки недвижимости// Журнал Имущественные отношения в Российской Федерации, – 2014 –№3 – С. 83-89.
- 2.Ходов Л. Функции налогов. В кн. "Экономика. Учебник". Под ред. А.Булатова - М.: Издательство БЕК, 1994.-С.309.
- 3.Безруков, В. Б. Налогообложение и кадастровая оценка недвижимости: монография / В. Б. Безруков, М. Н. Дмитриев, А. В. Пылаева ; Нижегор. гос. архитектур.-строит. ун-т. – Н. Новгород : ННГАСУ, 2011. – С.153.
- 4.Задорин В.И. Оценка и реструктуризация финансовых институтов: учебное пособие. - Магадан: Магаданский институт экономики Санкт-Петербургской академии управления и экономики. – 2006. – С.105.
- 5.Вессели, Р. Государственная кадастровая (массовая) оценка для целей налогообложения – российский и зарубежный опыт / Р. Вессели, А. Ланкин // Экономические стратегии. – 2008. – № 2. – С. 124– 131.
- 6.Безруков В.Б. Дмитриев М.Н., Пылаева А.В. Налогообложение и кадастровая оценка недвижимости: монография. Н. Новгород: ННГАСУ, 2011.
- 7.Теория государства и права: учебник/ отв. Ред. В.Д.Перевалов. — 4-е изд., перераб. И доп. — М. : Норма: ИНФА-М, 2013—С.496.
- 8.Безруков, В. Б. Налогообложение и кадастровая оценка недвижимости: монография / В. Б. Безруков, М. Н. Дмитриев, А. В. Пылаева ; Нижегор. гос. архитектур. –строит. ун-т. – Н. Новгород : ННГАСУ, 2011. – С.153.

Нурдинова С., магистрант
ОшГУ

ПРИЧИНЫ ОСПАРИВАНИЯ КАДАСТРОВОЙ СТОИМОСТИ ЗЕМЕЛЬНОГО УЧАСТКА

Аннотация

В статье даны причины оспаривания кадастровой стоимости земельного участка. Дополнительные аспекты, связанные с оспариванием кадастровой стоимости земли в Кыргызстане

Ключевые слова: земля, кадастр, оценка, рынок, плодородие почвы.

Кадастровая стоимость земельного участка — это оценочная стоимость, устанавливаемая органами государственной власти для целей налогообложения и учета земельных участков. Однако, иногда владельцы земельных участков могут оспаривать кадастровую стоимость, которая была установлена для их участков.

Причины оспаривания кадастровой стоимости земельного участка могут быть различными, и вот некоторые из них:

Недостаточность и/или неточность информации в базе данных кадастра недвижимости. Кадастровая стоимость земельного участка зависит от различных параметров, таких как местоположение участка, его площадь, геологические особенности и т.д. Если в базе данных кадастра недвижимости есть неточности или неполные данные, то это может привести к ошибочной оценке кадастровой стоимости участка.

Неудовлетворительное качество оценки. Кадастровая стоимость устанавливается на основе оценки, которая может быть произведена как органами государственной власти, так и оценочными организациями. Если качество оценки было неудовлетворительным, то это может привести к завышенной или заниженной кадастровой стоимости участка.

Неправильное определение категории земельного участка. Категория земельного участка имеет прямое влияние на кадастровую стоимость. Например, кадастровая стоимость земельного участка, который отнесен к землям сельскохозяйственного назначения, будет отличаться от кадастровой стоимости земельного участка, который отнесен к землям населенных пунктов. Если была допущена ошибка при определении категории земельного участка, то это может привести к неправильной оценке кадастровой стоимости.

В Кыргызстане возможны различные причины оспаривания кадастровой стоимости земли. Некоторые из них включают:

Несправедливая оценка: Собственник земельного участка может считать, что кадастровая стоимость, установленная оценочными органами, не соответствует реальной рыночной стоимости участка или справедливой стоимости с учетом его характеристик и особенностей.

Ошибки в оценке: В процессе оценки могут возникать ошибки или неправильное применение методологии. Это может привести к завышению или занижению кадастровой стоимости земли.

Несоответствие критериям: Собственник может утверждать, что кадастровая стоимость не учитывает все релевантные факторы, такие как расположение, доступность инфраструктуры, природные ресурсы или другие особенности, которые должны влиять на стоимость участка.

Изменение характеристик участка: если существенные изменения произошли на земельном участке после проведения оценки, собственник может оспаривать кадастровую стоимость, указывая на новые факторы или изменения, которые должны быть учтены.

Ошибки в документации: Некорректная или неполная документация, используемая при определении кадастровой стоимости, может стать основанием для оспаривания стоимости земли.

Несогласие с налоговыми обязательствами: В случае, когда кадастровая стоимость используется для расчета налогов и сборов, собственник может оспаривать стоимость, если он считает, что налоговые обязательства превышают разумные пределы или неправильно рассчитаны.

В случае оспаривания кадастровой стоимости земли в Кыргызстане, собственнику участка следует обратиться к соответствующим кадастровым органам или специалистам по земельным вопросам, чтобы представить свои аргументы и доказательства в пользу пересмотра оценки.

Изменение условий использования земельного участка. Если владелец земельного участка изменил условия использования участка, то это может повлиять на его кадастровую стоимость. Например, если ранее земельный участок использовался для сельскохозяйственных целей, а потом владелец начал строить на участке коттеджный поселок, то кадастровая стоимость участка может значительно возрасти. В этом случае владелец может оспорить кадастровую стоимость, если считает, что она завышена.

Кроме особенностей, которые я уже упомянул, есть еще несколько важных аспектов кадастровой стоимости земли в Кыргызстане:

Учет права собственности: Кадастровая стоимость земли может зависеть от правового статуса участка и права собственности на него. Например, земельные участки с гарантированным правом собственности и четкими правовыми документами могут иметь более высокую стоимость.

Инфраструктура и сервисы: Доступность и качество инфраструктуры, таких как дороги, электроснабжение, водоснабжение и канализация, также могут влиять на кадастровую стоимость земли. Участки, расположенные рядом с развитой инфраструктурой и сервисами, могут быть более ценными.

Социально-экономические факторы: Кадастровая стоимость земли может быть подвержена влиянию социально-экономических факторов, таких как уровень безработицы, доходы населения, спрос на недвижимость и другие факторы, которые могут варьироваться от региона к региону.

Рыночная стоимость: Кадастровая стоимость земли в значительной степени основывается на рыночных условиях и спросе. Рыночная динамика и цены на недвижимость могут влиять на кадастровую стоимость земли в конкретном районе.

Важно учесть, что эти особенности и факторы могут быть подвержены изменениям в течение времени, поэтому рекомендуется обращаться к актуальным источникам информации, таким как государственные органы по земельным ресурсам или органы местного самоуправления, чтобы получить наиболее точные и актуальные сведения о кадастровой стоимости земли в Кыргызстане.

Дополнительные аспекты, связанные с оспариванием кадастровой стоимости земли в Кыргызстане:

Неправильная классификация земли: Собственник может оспаривать кадастровую стоимость, указывая на неправильную классификацию земельного участка. Например, если участок неправильно отнесен к определенной категории, это может повлиять на его стоимость.

Отсутствие прозрачности в процессе оценки: если собственник считает, что процесс определения кадастровой стоимости был непрозрачным или неправильно проведен, он может оспаривать стоимость и требовать пересмотра оценки с участием независимых экспертов.

Завышение или занижение стоимости: Собственник может утверждать, что кадастровая стоимость была завышена или занижена по сравнению с реальной рыночной стоимостью земли. Это может быть основанием для оспаривания и пересмотра стоимости.

Нарушение процедур: если в процессе определения кадастровой стоимости были нарушены установленные процедуры или не соблюдены необходимые требования, собственник может оспорить стоимость на основе таких нарушений.

Объективные изменения в окружающей среде: если появились объективные изменения в окружающей среде, которые привели к значительному снижению стоимости участка (например, изменение инфраструктуры, появление промышленных объектов или других факторов), собственник может оспаривать стоимость, ссылаясь на такие изменения.

Повышение кадастровой стоимости при отсутствии улучшений: Если кадастровая стоимость земли была повышена без проведения соответствующих улучшений на участке (например, без строительства новых объектов или улучшения инфраструктуры), собственник может оспорить такое повышение стоимости.

При оспаривании кадастровой стоимости земли в Кыргызстане, следующие шаги могут быть предприняты:

Подача жалобы: Собственник земельного участка может подать жалобу в соответствующий кадастровый орган или управление. Жалоба должна содержать аргументы и доказательства, почему собственник считает, что кадастровая стоимость неправильно определена.

Пересмотр оценки: Кадастровый орган может провести пересмотр оценки на основе представленных документов и аргументов собственника. В процессе пересмотра могут быть привлечены независимые эксперты или проведены дополнительные оценки для определения более справедливой стоимости.

Апелляционная инстанция: Если решение кадастрового органа не удовлетворяет собственника, он может обратиться в апелляционную инстанцию, такую как суд или административный орган, чтобы оспорить решение и требовать пересмотра кадастровой стоимости.

Предоставление доказательств: В процессе оспаривания кадастровой стоимости собственнику может потребоваться предоставить доказательства, подтверждающие его аргументы. Это могут быть оценки независимых экспертов, сведения о рыночных сделках с аналогичными участками или другие соответствующие документы.

Юридическое сопровождение: важно иметь юридическое сопровождение при оспаривании кадастровой стоимости земли. Юрист или специалист по земельным вопросам может помочь в составлении жалобы, представлении аргументов и представлении интересов собственника перед кадастровыми органами или судом.

Оспаривание кадастровой стоимости земли может быть сложным процессом, требующим знания законодательства и процедур. Рекомендуется обратиться к опытным специалистам или юристам, чтобы получить правовую помощь и рекомендации, соответствующие конкретной ситуации.

Рост цен на недвижимость. Рост цен на недвижимость может повлиять на кадастровую стоимость земельного участка. Если цены на недвижимость растут быстрее, чем кадастровая стоимость земельного участка, то владелец может оспорить кадастровую стоимость как завышенную.

Несогласие с решением органа, установившего кадастровую стоимость. Владелец земельного участка может не согласиться с решением органа, который установил кадастровую стоимость участка. В этом случае владелец может оспорить кадастровую стоимость в суде или обратиться к другому органу государственной власти для пересмотра решения.

Оспаривание кадастровой стоимости земельного участка может быть длительным и сложным процессом. Владелец земельного участка должен иметь достаточные основания для оспаривания кадастровой стоимости, иначе это может привести к дополнительным затратам на юридические услуги и терять время.

Некорректный расчет кадастровой стоимости. Кадастровая стоимость земельного участка определяется на основе рыночных цен на аналогичные земельные участки в данной местности. Однако, в процессе определения кадастровой стоимости могут возникнуть ошибки в расчетах, например, при неправильном определении площади участка или неверном использовании данных о средней рыночной стоимости в местности. Владелец земельного участка может оспорить кадастровую стоимость, если считает, что она была определена неправильно.

Ошибки в землеустроительной документации. Землеустроительные документы включают в себя сведения о кадастровой стоимости земельного участка. Ошибки в землеустроительной документации могут привести к завышению или занижению кадастровой стоимости участка. Владелец

земельного участка может оспорить кадастровую стоимость, если обнаружит ошибки в землеустроительной документации.

Изменения в окружающей застройке. Окружающая застройка может изменяться, что может повлиять на кадастровую стоимость земельного участка. Например, если в окрестностях появляется новый объект инфраструктуры, это может увеличить стоимость земельного участка. С другой стороны, если в окрестностях появляются нежилые объекты, это может уменьшить стоимость земельного участка. Владелец земельного участка может оспорить кадастровую стоимость, если считает, что она не соответствует текущей ситуации в окружающей застройке.

Строительство на земельном участке. Если владелец земельного участка проводил работы по благоустройству участка, например, выровнял территорию или привел в порядок ландшафт, то кадастровая стоимость участка может увеличиться. С другой стороны, если владелец земельного участка начинает строительство на участке, кадастровая стоимость может значительно возрасти. В этом случае владелец земельного участка может оспорить кадастровую стоимость, если считает, что она была завышена.

Несоответствие кадастровой стоимости рыночной. Кадастровая стоимость определяется на основе анализа рыночных цен на аналогичные земельные участки в данной местности. Однако, иногда кадастровая стоимость может не соответствовать реальной рыночной стоимости участка. Это может быть связано с тем, что анализ рыночных цен проводился на основе недостаточного количества сделок или участок имеет уникальные характеристики, которые не были учтены при расчете кадастровой стоимости. Владелец земельного участка может оспорить кадастровую стоимость, если считает, что она не соответствует реальной рыночной стоимости участка.

Список использованной литературы:

1. Пылаева А. В. Институциональные особенности налогообложения и кадастровой оценки недвижимости// Журнал Имущественные отношения в Российской Федерации, – 2014 –№3 – С. 83-89.
2. Ходов Л. Функции налогов. В кн. "Экономика. Учебник". Под ред. А.Булатова - М.: Издательство БЕК, 1994.-С.309.
3. Безруков, В. Б. Налогообложение и кадастровая оценка недвижимости: монография / В. Б. Безруков, М. Н. Дмитриев, А. В. Пылаева ; Нижегород. гос. архитектур.-строит. ун-т. – Н. Новгород : ННГАСУ, 2011. – С.153.
4. Задорин В.И. Оценка и реструктуризация финансовых институтов: учебное пособие. - Магадан: Магаданский институт экономики Санкт-Петербургской академии управления и экономики. – 2006. – С.105.
5. Вессели, Р. Государственная кадастровая (массовая) оценка для целей налогообложения – российский и зарубежный опыт / Р. Вессели, А. Ланкин // Экономические стратегии. – 2008. – № 2. – С. 124– 131.
6. Безруков В.Б. Дмитриев М.Н., Пылаева А.В. Налогообложение и кадастровая оценка недвижимости: монография. Н. Новгород: ННГАСУ, 2011.

7. Теория государства и права: учебник/ отв. Ред. В.Д.Перевалов. — 4-е изд., перераб. И доп. — М. : Норма: ИНФА-М, 2013—С.496.

8. Безруков, В. Б. Налогообложение и кадастровая оценка недвижимости: монография / В. Б. Безруков, М. Н. Дмитриев, А. В. Пылаева ; Нижегород. гос. архитектур. –строит. ун-т. – Н. Новгород : ННГАСУ, 2011. – С.153.

*Джоробаева А., магистрант
Омурбекова Ж., магистрант
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ*

СОТ ПРИСТАВДАРЫ КЫЗМАТЫНЫН ИШИН УЮШТУРУУ ЖАНА УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ

Аннотация

Сот приставдардын кызматы аткаруу бийлигинин мамлекеттик органы болуп саналат жана соттордун ишинин белгиленген тартибин камсыз кылуу, сот актыларын, башка органдардын жана кызмат адамдарынын актыларын аткарууга көмөк көрсөтүү боюнча функцияларды аткарат. Сот приставы мыйзамда каралган учурларда ок атуучу куралды алып жүрүүгө жана аны колдонууга укуктуу.

Ачкыч сөздөр: сот приставы, мыйзам, сот приставдары кызматы, курал-жарак жана атайын каражаттарды колдонуу, коргоо жана коргоо

Аннотация

Служба судебных приставов является государственным органом исполнительной власти и осуществляет функции по обеспечению установленного порядка деятельности судов, оказанию содействия исполнению судебных актов, актов других органов и должностных лиц. Судебный пристав — должностное лицо, обеспечивающее безопасность и общественный порядок во время судебного процесса, охрану зданий и помещений суда, защиту судей и других участников процесса в помещении суда. Судебный пристав имеет право на ношение огнестрельного оружия и применения его в случаях, предусмотренных законом.

Ключевые слова: судебный пристав, закон, служба судебных приставов, применение оружие и специальных средств, охрана и защита.

Дүйнөлүк жана ата мекендик мамлекеттүүлүктүн өнүгүү тарыхы мамлекетке болгон сый-урматтын эң маанилүү белгиси-бул мамлекеттин сот чечимдерин жана буйруктарын аткаруу экендигин айкын көрсөтүп турат. Илгертен бери биздин өлкөдө соттордун чечимдерин аткаруу, сот залында укуктук тартипти камсыздоо менен алектенген айрым кызматтар бар.

Ушул тарыхый мезгилде каралып жаткан институттун укуктук жөнгө салуу базасы болуп 2016-жылдын 5-августунда кабыл адынган № 164 "Сот приставдары жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы саналат. Бул мыйзам сот приставдары кызматынын ишин жөнгө салууну аныктайт.

Мындан тышкары, аталган ченемдик акт өзүнүн иш процессинде сот отуруму убагында залда коомдук тартипти сактаган жана сот имараттарын кайтарууну, судьяларды жана процесстин башка катышуучуларын кайтарууну камсыз кылган ыйгарым укуктуу органдар катары приставдар кызматынын аймактык органдары жөнүндө түшүнүк берет [3].

Азыркы учурда атамекендик приставдар кызматы КР Жогорку сотунун Сот департаментинин курамына караштуу.[2]. Бул кызматка жалпы жетекчиликти КР Жогорку Сотунун Төрагасы аткарат. Сот департаментинин директору ага баш ийген Сот приставдары кызматынын ишин жалпы түрдө контролдоону жана жалпысынан координациялоону жүзөгө ашырат. Жогоруда белгиленген функциялардан тышкары Жогорку Сот жана Сот департаменти Сот

приставдары кызматынын ведомствосунун иштөө тартибин аныктаган ченемдик укуктук актыларды кабыл алат.

Кызматтык милдеттерин аткарууда Кыргыз Республикасынын Жогорку сотуна караштуу Сот департаментинин сот приставдар кызматкерлерине ак ниеттүүлүк, жоопкерчилик жана кесипкөйлүк талаптары коюлат.

Мындан тышкары, "Сот приставдары жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын талаптарына ылайык Сот приставдары өздөрүнө жүктөлгөн милдеттерди өзүнүн кызматтык жана жеке сапаттары, ошондой эле ден соолугунун абалы боюнча аткарууга жөндөмдүү болууга тийиш.

Сот приставдары кызматынын өздүк курамын кесиптик даярдоо жаатындагы артыкчылыктуу милдеттердин ичинен биринчи кезектеги милдет болуп үзгүлтүксүз кесиптик билимин жогоруулатуу саналат.

"Сот приставдары жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 1 - беренесинин 1-бөлүгүнө ылайык, сот приставы-мамлекеттик кызматта турган жана мыйзам менен жүктөлгөн милдеттерди аткаруучу кызмат адамы.

Курагы жыйырма бир жашка толгон, жогорку билими бар, өзүнүн ишкердик жана жеке сапаттары боюнча, ошондой эле ден соолугунун абалы боюнча өзүнө жүктөлгөн милдеттерди аткарууга жөндөмдүү жана атайын текшерүүдөн өткөн Кыргыз Республикасынын жараны болуп саналган адам сот приставы болуп дайындалышы мүмкүн.

"Сот приставдары жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 2-беренесине ылайык сот приставынын милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

1) сот заседаниесинин убагында, ошондой эле соттук аткаруучулар тарабынан аткаруу иш-аракеттери жасалган учурда залда коомдук тартипти сактоо;

2) процесстик аракеттерди аткарууда сотко көмөк көрсөтүү;

3) сот имараттарын кайтарууну камсыз кылуу, судьяларды жана процесстин башка катышуучуларын кайтаруу, ошондой эле сот аткаруучуларын жана аткаруу иш-аракеттерине катышкан адамдарды ал аракеттерди жасоо убагында кайтаруу;

4) соттордун жана башка органдардын аткаруу документтерин мажбурлап аткартууда соттук аткаруучуларга көмөк көрсөтүү.

Сот приставынын милдеттерине судьяларды жана сот процессине катышкан башка адамдарды, ошондой эле аткаруу иш-аракеттерине катышкан адамдарды ушундай аракеттерди жасоо учурунда кайтаруу; кеңешме бөлмөлөрүн, башка соттук жайларды жана имараттарды кайтарууну камсыз кылуу; сот заседаниесинин залында жана сот имаратында, ошондой эле аткаруу иш-аракеттерин жасоо учурунда укук бузуулардын алдын алуу жана бөгөт коюу; судьянын тапшырмасы боюнча кылмыш ишин жана буюм далилдерин сот туруктуу турган жерден тышкары жерде жеткирүүсүн жана соттук териштирүүнү өткөрүүдө алардын сакталышын камсыз кылуу; соттук териштирүүнү жүргүзүү тартибин сактоо менен байланышкан судьянын буйруктарын аткарууга милдеттүү.

Эгерде башка чараларды колдонуу алардын кызматтык милдеттерин аткаруу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылбаса, Сот приставдары күч, атайын каражаттарды жана ок атуучу куралды колдонууга укуктуу.

Сот приставдары соттордун ишинин белгиленген тартибин камсыз кылуу үчүн ок атуучу куралды:

- судьяларга, сот процессинин катышуучуларына жана күбөлөргө, ошондой эле жарандарга жана сот приставдарына алардын өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч туулганда кол салуунун мизин кайтаруу;

- куралды же атайын каражаттарды ээлеп алуу аракетине бөгөт коюу;

- сотко жана сот имараттарына, ошондой эле мажбурлап аткартуу органдарынын имараттарына, жайларына топтошуп же куралдуу кол салуунун мизин кайтаруу;

- камактан качууга бөгөт коюу, ошондой эле камакка алынган адамдарды күч менен бошотуу аракеттерине бөгөт коюу.

Ок атуучу курал жеңилүүгө колдонулганга чейин ал эскертүүчү ок атуу үчүн колдонулушу мүмкүн.

Аялдарга, майыптыктын ачык белгилери бар адамдарга жана жашы жете электерге, алар тарабынан куралдуу каршылык көрсөтүү, жарандардын өмүрүнө коркунуч туудурган топтук же куралдуу кол салуу жасоо учурларын кошпогондо, алардын жаш курагы сот приставына айкын же белгилүү болгондо ок атуучу куралды колдонууга тыюу салынат.

Сот приставдарын ок атуучу курал менен камсыз кылуунун тартиби, сот приставдарынын куралдануусунда турган ок атуучу куралдардын түрлөрүнүн, аларга ок-дарылардын жана атайын каражаттардын тизмеси Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан аныкталат.

Жогоруда белгиленген милдеттердин биринчиси Сот департаменти тарабынан бекитилген соттордун иштөө режиминин жардамы менен приставдар кызматы тарабынан аткарылат. Бул режимдер кемелердин бардык категорияларынын коопсуз иштешин уюштурат.

Сот приставынын кызмат ордуна мурда кылмыш үчүн соттолгон (соттуулугу жоюлганына же алып салынганына карабастан), ошондой эле мамлекеттик же муниципалдык кызматтагы кызмат ордунан жана укук коргоо органдарынан терс жүйөлөр боюнча бошотулган же бошотулган адам дайындалышы мүмкүн эмес.

Сот приставдары кызматы сот аткаруучулар менен биргеликте иштейт. Бирок, сот аткаруучулардын иш-аракеттери жана укуктук статусу башка ченемдик укуктук актылар менен аныкталат.[Мыйзам сот. атк] Ар бир өлкө судьялардын коопсуздугун камсыз кылуу жана алардын сот адилеттигин жүзөгө ашыруусу үчүн тиешелүү шарттарды түзүү боюнча чараларды көрөт.

Кээ бир өлкөлөрдө, мисалы, Казакстанда, мамлекеттик иш-чаралар менен бирге, ошондой эле жеке сот аткаруучулар менен жүзөгө ашырылат, уруксат берүүчү жана жеке сот аткаруучулардын республикалык жана аймактык палатасынын мүчөсү болууга милдеттүү болушу керек.

Ошентип, рыноктун учурдагы иштөө шарттары мамлекеттик башкаруу аппаратынын органдарынын, анын ичинде сот приставдары кызматынын зарыл болгон сапатына жогорку талаптарды коюуда. Бул кызматты колдонуудагы мыйзамдык жөнгө салуу Сот приставдары кызматынын сапаттуу жана натыйжалуу ишин жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берет.

Адабият тизмеси:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы (2021-жылдын 11-апрелинде жалпы элдик добуш берүү менен кабыл алынган) Б. 2021-жылдын 5-майы.
2. 2017-жылдын 28-январы № 15 “Сот аткаруучулардын статусу жөнүндө жана аткаруу өндүрүшү тууралуу” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы (КР 2021-жылдын 28-октябрындагы № 126 Мыйзамынын редакциясына ылайык).
3. Закон Республики Казахстан от 7 июля 1997 года N 150 “О судебных приставах” Режим доступа /<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000150/>
4. Мартынюк Р. Задачи службы судебных приставов// STUDNET. 2021. №2.
5. Парфирьев Д.Н. Правовые основы организации деятельности судебных приставов // Курс лекций. - М.: РАП, 2014. - 300 с.
6. Судебные уставы (в сфере гражданской юрисдикции): Устав гражданского судопроизводства; Учреждение коммерческих судов и Устав их судопроизводства и др. / Валеев Д.Х. -М.:Статут, 2018. - 512 с.

*Джоробаева А., магистрант
Омурбекова Ж., магистрант
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ*

СОТ ПРИСТАВДАРДЫН УКУКТУК МАКАМЫНЫН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация

Макалада сот приставдарынын ишмердүүлүгүнүн азыркы этабындагы ыйгарым укуктарынын өзгөчөлүктөрү, ошондой эле сот тутумундагы алардын укуктук абалы талкууланат. Каралып жаткан кызматка тиешелүү мыйзамдардын негизги жоболору талдоого алынып, ченемдик укуктук актыларга алардын укуктук статусун жогорулаткан айрым ченемдер киргизилген. Сот приставдары сот тутумунун сотторунун ишин камсыз кылууга катышкандыгы каралган. Макала соттук аткаруучулар кызматынын практикалык кызматкерлерине жана бул көйгөй менен алектенген юристтерге арналган.

Негизги сөздөр: укуктук статус, сот приставдары кызматы, сот бийлиги, сот органы, сот департаменти, функциялар жана ыйгарым укуктар, коргоо, коопсуздук.

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСА СУДЕБНЫХ ПРИСТАВОВ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности полномочий судебных приставов на современном этапе их деятельности, а также их правового статуса в системе судебных органов. Проанализированы основные положения законодательства, которые касаются данной службы, дана оценка внесенным в нормативно-правовые акты отдельным положениям, повысившим их правовой статус. Судебные приставы принимают участие в обеспечении деятельности судов судебной системы. Статья адресована практическим работникам службы судебных приставов и юристам, занимающимся данной проблемой.

Ключевые слова: правовой статус, служба судебных приставов, судебная власть, судебный орган, судебный департамент, функции и полномочия, охрана, безопасность.

THE FEATURES OF COURT BAILIFF POWERS

Abstract

The article discusses the features of the powers of bailiffs at the present stage of their activities, as well as their legal status in the judicial system. The main provisions of the legislation that relate to this service are analyzed, and individual provisions introduced into regulatory legal acts that have increased their legal status are assessed. Bailiffs take part in ensuring the activities of the courts of the judicial system. The article is addressed to practical employees of the bailiff service and lawyers dealing with this problem.

Key words: legal status, bailiff service, judicial power, judicial body, judicial department, functions and powers, security, safety.

Соттор өз милдеттерин натыйжалуу аткарышын камсыз кылуу боюнча ишти уюштуруу маселелери Кыргыз Республикасында укуктук коргоонун өз алдынча чөйрөсү болуп саналат. Бул багытта коюлган милдеттерди чечүү менен Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотуна караштуу Сот департаментинин курамына кирген сот приставдарынын мамлекеттик кызматы алектенет.

Мыйзамдарга ылайык бул кызмат "соттордун иш тартибин камсыз кылуу боюнча функцияларды, ошондой эле укук колдонуу функцияларын жана иштин белгиленген чөйрөсүндө контролдоо жана көзөмөлдөө боюнча функцияларды жүзөгө ашыруучу аткаруу бийлигинин органы" деп аныкталган.

Сот приставдары кызматынын иши сот заседаниесинин залында коомдук тартипти жана судьялардын жана сот аткаруучулардын коопсуздугун камсыз кылуу менен тыгыз байланышта болгондугуна байланыштуу, бул кызмат жөнүндө сот бийлигинин органы катары жаңылыш түшүнүк пайда болушу мүмкүн, бирок бул реалдуу чындыкка дал келбейт.

Сот приставдары КР сот тутумунун сотторунун ишин камсыз кылуу катары катышат, ошондуктан "сот приставдары жөнүндө "мыйзамда каралган ыйгарым укуктар жана талаптар айрым өзгөчөлүктөргө ээ [1].

Сот приставдары институту 2016-жылы сот отуруму учурунда имараттагы, залдардагы жана жайлардагы коомдук тартипти камсыз кылуу жана коргоо максатында КР мыйзамынын негизинде түзүлгөн.

Практика көрсөткөндөй, Сот приставдары кызматынын ишинин негизги жүгү сотко көмөк көрсөтүүгө жана процесстик аракеттерди аткарууга, ошондой эле аткаруу иш-аракеттерин жүргүзүү учурунда соттук аткаруучуларга көмөк көрсөтүүгө багытталган.

Ошону менен сотторго өз чечимдерин аткаруу боюнча аларга тиешеси жок тескөөчү функцияларды жүзөгө ашыруудан эркиндик берилет. Ошентип, биринчиден, соттун чечим чыгаруу функциясы сот залындагы тартипти камсыз кылуу функциясынан бөлүнөт, экинчиден, сотко караштуу имараттарын жана жайларын коргоо камсыз кылынат, соттордун жана процесстин башка катышуучуларынын коопсуздугу камсыз кылынат.

Бүгүнкү күндө сот аткаруучулар кызматы мамлекеттик укук коргоо кызматынын бир түрү болуп саналат. Мында тышкы жактан ал борборлоштурулган түзүмү, баш ийүүнүн вертикалдуу системасы, процесстик өз алдынчалуулугу, ошондой эле укуктары менен милдеттеринин зарыл көлөмү менен аткаруу бийлигинин мамлекеттик органынын макамына ээ болду, алардын мазмуну сот адилеттигин камсыз кылууну тоскоолдуксуз жүзөгө ашырууну камсыз кылууга жана сот чечимдерин жана анын компетенциясына кирген башка укук коргоо функцияларын натыйжалуу аткарууга көмөк көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.[1]

Бул кызматтын алдында турган милдеттерди чечүү үчүн сот приставдарына коюлган милдеттерди ийгиликтүү аткаруу үчүн зарыл болгон тиешелүү функциялар жана ыйгарым укуктар жана милдеттер берилет.

Мамлекеттик кызмат адамы болуп саналуу менен, сот приставы, Т.А. Васильевдин пикири боюнча, "жарандардын жана уюмдардын мыйзамдуу укуктарын жана кызыкчылыктарын калыбына келтирүү боюнча акыркы инстанция катары чыгат, б. а. сот өндүрүшүнүн процессинде укук коргоо функцияларын жүзөгө ашырат" [3]. Ал эми соттун чечими адилеттүүлүктүн салтанатынын маанилүү бөлүгү болгондуктан, соттор тарабынан жүзөгө

ашырылып жаткан сот адилеттигинин сапаты сот аткаруучулардын ишмердүүлүгүнө да көз каранды.

Сот приставдарынын компетенциясына аймактуулук принциби жайылтылат, анткени колдонуудагы мыйзамдарга ылайык "милдеттерди аткаруу сот приставдарынын белгилүү бир бөлүмүнө бекитилген аймакта жүзөгө ашырылат" [6].

Жогоруда айтылгандай, сот приставдары кызматынын укуктук статусу өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ. Сот приставы сот процессинде коомдук тартипти жана судьялардын жана процесстин башка катышуучуларынын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча чаралардын комплексин көрөт. Бирок, Кыргыз Республикасында сот приставы сот чечимдерин аткаруу маселелери менен алектенбейт. Бул соттук аткаруучулар кызматынын функционалдык милдеттерин камтыйт.

Сот приставдары жарандардын жана уюмдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоону күчөтүү бөлүгүндө сот адилеттигинин милдеттерин аткаруу үчүн күч түзүмдөрүнө гана мүнөздүү ыйгарым укуктарга ээ. Алар өткөрүү режимин өз алдынча аныктоого, мажбурлоо мүнөзүндөгү зарыл чараларды пайдаланууга, күч, атайын каражаттарды жана зарыл болгон учурда табелдик ок атуучу куралды колдонууга укуктуу.

Сот приставдары кызматына талапкерлер жогорку юридикалык билимге, ошондой эле мамлекеттик кызматта бир жылдык же тиешелүү чөйрөдө үч жылдан кем эмес стажы болууга тийиш. Кесиптик талаптар: ишкердик сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү, маалыматты чогултуу, талдоо жана жалпылоо, ок атуучу куралдар жана атайын каражаттар менен иштөө.

Сот приставдарынын жекече сапаттарына талаптар дайыма жогорулатылып турат. Учурда талапкерлердин билим берүү талаптарын күчөтүү идеясы - жогорку юридикалык билими бар адистер гана жумушка алынсын деген сугуштар талкууланууда. Кызматкерлердин жогорку чеберчилик деңгээли алардын функционалдык милдеттерин жакшыраак аткарууга жардам берет деп болжолдонууда.

Кызматтык милдеттерин ак ниет аткаргандыгы үчүн сот приставына акчалай сый акы төлөө маселеси боюнча Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын өркүндөтүү боюнча ишмердүүлүк белгилүү кызыгууну туудурат. Колдонуудагы мыйзамдарда эч кандай сыйлыктар каралган эмес. Бирок Европа өлкөлөрүнүн көпчүлүгү жана КМШнын айрым өлкөлөрү бул маселени оң жагына чечишти. Ошону менен бирге бүгүнкү күндө аталган институтту кайра жандандыруу маселеси абдан талап кылынган маселе болуп саналат.

Заманбап маалыматтык системалардын өнүгүшү менен кызматтын ишинде алардын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу маселеси келип чыгат. Бүгүнкү күндө сот приставдары кызматында Кыргыз Республикасынын Сот приставдары мамлекеттик кызматынын автоматташтырылган маалыматтык системасы иштеп жатат, ал ар кандай каттоочу органдарга суроо-талаптарды электрондук түрдө жөнөтүүгө, ошондой эле процессуалдык документтерди электрондук формада түзүүгө мүмкүндүк берет. Бул система ошондой эле сот приставдары

кызматынын ишине тиешелүү бардык документтер катталган маалыматтар базасы болуп саналат.

Тажрыйба көрсөткөндөй, электрондук документ жүгүртүү Сот приставдары иштей турган документтердин көлөмүн азайтпайт, бирок документтерди жеткирүүнү тездетип, аларды иштеп чыгуу процессин жеңилдетет [3]. Сот приставдарынын кыйла натыйжалуу иштеши үчүн "өзүнө соттордун системасын жана сот приставдарынын кызматтарын бириктирген бирдиктүү маалыматтык структураны түзүү зарыл" [2].

Жеке жана юридикалык жактардын эркиндиктери жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо, бузулган укуктарын реалдуу калыбына келтирүү сот приставдар кызматы өз милдеттерин канчалык натыйжалуу аткара тургандыгына көз каранды" [5]. Өз кезегинде, сот приставдары кызматынын ишинин натыйжалуулугу аткаруу бийлигинин башка органдары, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, коомдук бирикмелер жана уюмдар менен тыгыз өз ара аракеттенүүнү жүзөгө ашырууга да көз каранды.

Азыркы учурда сот приставдары кызматынын укук коргоо органдары менен өз ара аракеттешүү маселелери өзгөчө көңүл бурууга татыктуу. Демек, өзүнүн кызматтык милдеттерин аткарууда сот приставы көмөк көрсөтүү үчүн ички иштер органдарынын, УКМКнын, ӨКМдын калкты жана аймактарды өзгөчө кырдаалдардан коргоо жаатындагы ыйгарым укуктуу жана башка органдардын кызматкерлерине кайрылууга укуктуу.

Бул чөйрөдөгү кызматташтык татаал, үзгүлтүксүз, өз ара байланышкан жана макулдашылган иш болуп саналат, ал жалпы милдетти-мыйзамдуулукту, укук тартибин жана кылмыштуулукка каршы күрөшүүнү чындоого багытталган

Колдонулган адабияттар тизмеси:

1.Сот приставдары жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамы. 2016 жылдын 5-августу № 164 /<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111443/>

2.Арзамасцев Н. И. Особенности полномочий судебных приставов-исполнителей // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция. 2019. № 2. С. 106 - 114. БОТ: 10.18384/2310-6794-2019-2-106-114

3.Васильева Т. А. Институт службы судебных приставов и использование в информации ресурсов сети «Интернет» в их работе // Молодой ученый. 2016. № 23-1. С. 15-18.

4.Карпов О. В., Бережная Т. А. К вопросу о правовом статусе судебных приставов // Аллея науки. 2017. Т. 2. № 16. С. 152-156.

5.Копытов Ю. А. Административное право: учеб. М.: Юрайт, 2016 649 с.

6.Корицкая В. В., Рекун А. А. Правовой статус судебных приставов-исполнителей // Ученые заметки ТОГУ. 2014. Т. 5. № 4. С. 848-858.

Саланова А.Р., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫН ТАРБИЯЛООДО ОЮНДУН ПАЙДАЛАРЫ

Аннотация

Бул макалада оюнун түрлөрү, оюн ыкмаларынын мааниси, артыкчылыктары жана колдонуу жолдору каралат. Ошондой эле оюн ыкмаларынын пайдалары, оюн ыкмаларын колдонуу усулдары берилет. Оюндардын түрлөрү жана максаттарга ылайыкталып бөлүнүшү да каралган. Оюндун түрлөрүнө мисалдар келтирилген.

Түйүндүү сөздөр: оюн, ыкма, усул, инновация, технология, билим берүү, тарбиялоо, өнүктүрүү.

ПРЕИМУЩЕСТВА ИГР В ОБУЧЕНИИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В данной статье рассматриваются виды игр, их значение, преимущества и способы использования игровых методов. Также приведены преимущества игровых методов, способы использования игровых методов. Также рассмотрено разделение игр по типам и целям. Приведены примеры видов игр.

Ключевые слова: игра, метод, метод, инновация, технология, образование, воспитание, развитие.

BENEFITS OF GAMES IN TEACHING PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Annotation

This article discusses the types of games, their meaning, advantages and ways to use gaming methods. The advantages of gaming methods and ways to use gaming methods are also given. The division of games by type and purpose is also considered. Examples of types of games are given.

Key words: game, method, method, innovation, technology, education, upbringing, development.

Киришүү

Билим берүү процесси ар дайым өнүгүп, өзгөрүп турат. Балдардын табигый өнүгүү мыйзамченемдүүлүктөрүн эске алуу менен жаңы методдор, ыкмалар иштелип чыгууда. Алардын ичинен өзгөчө орунду — оюн ыкмалары ээлейт. Анткени оюн – баланын жашоосунун маанилүү бөлүгү. Анын жардамы менен бала дүйнөнү таанып-билет, өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн ачат, коомдук мамилелерге аралашат.

Башталгыч класстагы балдардын окуу жана тарбия процесси – бул алардын мындан аркы бүткүл жашоосу үчүн негиз түптөлүүчү мезгил. Бул курактагы балдардын психологиялык, эмоционалдык, интеллектуалдык өнүгүүсүндө эң маанилүү орунду оюн ээлейт. Оюн аркылуу бала жаңы билимдерди, көндүмдөрдү, жүрүм-турум нормаларын өздөштүрөт, мамиле түзүүнүн, эрежелерди кармоонун негиздерин үйрөнөт.

Оюн – бул жөн гана көңүл ачуу эмес, бул – тарбия берүүчү күчтүү курал. Ошондуктан мугалим башталгыч класстын окуучуларын тарбиялоодо оюн ыкмаларын туура колдонууга тийиш.

Билим берүү процессинде оюн ыкмаларын колдонуу — бул жөн гана көңүл ачуу эмес, бул атайын методикалык негизделген ишмердүүлүк. Бул ыкмалар окуучуларды активдүү ишке тартууга, кызыгуусун арттырууга, билимди бекемдөөгө багытталган.

Оюн ыкмаларынын түрлөрү

Оюн ыкмалары ар кандай багытта колдонулушу мүмкүн:

Ролдук (драмалаштыруу) оюндар – балдар ар кандай ролдорду аткарып, окуяларды сахналаштырышат. Мисалы: «Дүкөн», «Сабак», «Дарыгер жана оорулуу» ж.б.

Кыймылдуу оюндар – дене тарбия элементтери менен коштолгон оюндар. Мисалы: «Ким ылдамыраак», «Капчык таштоо» ж.б.

Интеллектуалдык оюндар – логикалык, ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган. Мисалы: «Сөз тап», «Ким көп билет?» ж.б.

Имитативдик оюндар – реалдуу жашоо кырдаалдарын окшоштурган оюндар. Мисалы: «Банкта», «Аэропортто» ж.б.

Креативдик оюндар – фантазияны, чыгармачылыкты өнүктүрүүчү оюндар: «Жомок чыгар», «Кыялымдагы шаар» ж.б.

Оюн ыкмаларынын билим берүүдөгү ролу

1. Билим берүү функциясы

Оюндар аркылуу балдар жаңы билимдерди, түшүнүктөрдү, эрежелерди, терминдерди өздөштүрүшөт. Айрыкча башталгыч класстарда оюн ыкмасы окуу материалын жеңилдетип, балдардын эсте сактоосун бекемдейт.

2. Өнүктүрүүчү функциясы

Оюндар баланын аң-сезимин, логикасын, байкоочулугун, ой жүгүртүүсүн, фантазиясын өнүктүрөт. Кыймылдуу оюндар аркылуу дене тарбия көндүмдөрү да калыптанат.

3. Тарбия берүү функциясы

Оюн учурунда балдар тартипти сактоого, эрежелерге баш ийүүгө, башкаларды угууга, жардам берүүгө, биргелешип иштөөгө үйрөнүшөт.

4. Социалдаштыруу функциясы

Балдар оюн процессинде бири-бири менен мамиле түзүшөт, лидерликке умтулушат, башкалар менен тил табышууну үйрөнүшөт.

Оюн ыкмаларынын практикалык пайдалары

Билимдин сапатын жогорулатуу:

Оюн ыкмалары аркылуу алынган билим туруктуу, жандуу жана иш жүзүндө колдонууга ыңгайлуу болот.

Жеке өзгөчөлүктөрдү эске алуу:

Ар бир бала ар түрдүү: бирөөгө кыймылдуу оюндар жакса, экинчисине интеллектуалдык оюндар ылайыктуу. Мугалим ушул өзгөчөлүктөрдү эске алып иш алып бара алат.

Окутуудагы тоскоолдуктарды жеңүү:

Кээ бир татаал темаларды оюн формасында берүү алардын жеңил кабыл алынышын шарттайт.

Ишенимдүүлүктү жана демилгелүүлүктү калыптандыруу:

Балдар оюнда өзүн эркин сезип, жаңы демилгелерди көтөрүп чыгышат, чыгармачылык менен мамиле кылышат.

Илимий негиз

Оюн — бул педагогикалык ишмердүүлүктүн илимий негизделген методу. В.А. Сухомлинский «Балалык — бул оюн, жана ал аркылуу дүйнөнү таануу» деп белгилеген. Л.С. Выготский болсо оюнду социалдык өнүгүүнүн өзөгү деп атаган.

Психологиялык изилдөөлөр көрсөткөндөй, оюн баланын интеллектуалдык, эмоционалдык жана социалдык компетенциясын калыптандыруучу эң натыйжалуу каражат болуп саналат.

Сабакта колдонуу мисалдары

Математика сабагында:

"Сан табуу", "Канча болот?" сыяктуу оюндар балдардын эсептөө жөндөмүн өнүктүрөт.

Кыргыз тили сабагында:

"Сөз кошуу", "Жомок улантуу" оюндары балдардын тил байлыгын кеңейтет.

Дене тарбия сабагында:

"Кыймылдуу эстафеталар", "Капчык таштоо" оюндарынан балдардын кыймыл активдүүлүгү жогорулайт.

Жаратылыш таануу сабагында:

"Жаныбарлардын добушу", "Ким көбүрөөк өсүмдүк билет?" оюндарында табият жөнүндөгү түшүнүктөр бекемделет.

Оюн ыкмалары менен окуу процессин уюштуруунун шарттары

Мугалим оюн формасын окуу максатына ылайык тандашы керек;

Балдарга оюн эрежелерин так түшүндүрүү зарыл;

Оюндун жүрүшү кызыктуу жана активдүү болушу шарт;

Ар бир бала катышуучу болушу керек;

Жыйынтыктоо баскычы болууга тийиш (суроо-жооп, баалоо ж.б.).

Оюн аркылуу тарбиялоонун негизги багыттары

1. Акыл-эс өнүгүүсүн тарбиялоо

Оюндар баланын логикалык ой жүгүртүүсүн, зейинин, эске тутуусун, акыл-эс жөндөмүн өнүктүрөт. Мисалы, ребус, кроссворд, логикалык маселелер, кубик Рубик, «Эмне өзгөрдү?» сыяктуу оюндар акыл-эс тарбиясынын күчтүү каражаты болуп эсептелет.

2. Этикалык жана моралдык тарбия

Оюндун жардамы менен балдар чынчылдыкты, достукту, адилеттүүлүктү, жардам берүүнү, чоңдорго жана тентуштарына сый мамиле кылууну үйрөнүшөт. Ролдук оюндарда, маселен, "Дүкөндө", "Мектепте" ж.б. окуучулар чын ыкластан сүйлөшүүнү, сылыктыкты, боорукерликти көрсөтүүгө көнүшөт.

3. Эмгек тарбиясы

Кээ бир оюндарда эмгек иш-аракетинин элементтери камтылган: "Кол өнөрчү", "Бакчачы" сыяктуу оюндарда балдар жуп болуп иштөөгө, көмөк көрсөтүүгө, чогуу эмгектенүүгө үйрөнүшөт.

4. Физикалык тарбия

Кыймылдуу оюндар балдардын ден соолугун чындап, чыйрактыкка, бат чечкиндүүлүккө, туура дем алууга, дененин координациясына үйрөтөт. Бул – өзгөчө маанилүү, анткени башталгыч класстагы балдар кыймылга муктаж.

5. Эстетикалык тарбия

Көркөм оюндар (драмалаштыруу, жомок түзүү, сүрөт тартуу, музыка угуу) балдардын көркөм табитин, кооздукка умтулуусун, чыгармачылыгын өнүктүрөт.

6. Социалдык тарбия

Оюн учурунда балдар бир командада иштешип, бири-бирин угууга, жардам берүүгө, лидер болууга, башкалар менен тил табышууга үйрөнүшөт. Бул келечекте коомдо өзүн эркин алып жүрүү үчүн өтө маанилүү сапаттар.

Оюн ыкмаларынын тарбиялык функциялары

Функциясы Мисалы Тарбиялык мааниси

Кошоматсыз мамиле түзүү «Сыйлуу конок», «Жардам бер»

Балдарды боорукерликке, маданиятка үйрөтүү

Жоопкерчиликке тарбиялоо «Дүкөн», «Дарыгер» Окуучунун

ишенимдүүлүгүн, өз ишин аягына чыгарууну калыптандыруу

Туруктуулукка жана чыдамкайлыкка үйрөтүү «Капчыкты тап», «Кара көз» Сабырдуулукка, эрк күчүнө тарбиялоо

Кийинүүгө жана тазалыкка тарбиялоо «Жакшы жана жаман адаттар»

Гигиенаны, тазалыкты сактоону үйрөтүү

Чогуу иштөөгө тарбиялоо «Кара көз», «Командалык эстафета»

Биргелешип иш кылууга, бири-бирин колдоого үйрөтүү

Мугалимдин ролу

Мугалим оюн ыкмаларын тандап жатканда төмөнкү учурларды эске алышы керек:

Балдардын жаш өзгөчөлүгү;

Сабактын максаты жана темасы;

Оюн эрежелеринин жөнөкөйлүгү жана түшүнүктүүлүгү;

Ар бир окуучунун активдүү катышуусуна мүмкүнчүлүк жаратуу;

Оюндан кийинки натыйжаларды жыйынтыктап, анализ жүргүзүү.

Сабактан тышкаркы тарбиялык иштерде оюн ыкмалары

Оюндар тарбиялык иш-чараларда да кеңири колдонулат:

«Жакшы сапаттар» викторинасы;

«Жомоктон сабак» талкуусу;

Топтук конкурстар («Эң мыкты сүрөтчү», «Өнөрлүү бала»);

Табиятты коргоо темасындагы оюндар («Жашыл дос», «Табиятты сактайбыз!»);

Ден соолукту чыңдоочу спорттук оюндар («Ким бат?» «Кызыктуу эстафета»).

Оюн аркылуу терс сапаттардын алдын алуу

Оюн балдардын агрессиясын, коркоктугун, тартынчаактыгын азайтуучу каражат. Кээ бир уялчаак балдар оюн учурунда өзүн эркин сезишет, лидерлик сапаттары ачылат. Оюндар конфликттерди жөнгө салууга, келишпестиктерди чечүүгө да жардам берет.

Корутунду. Оюн ыкмалары — бул заманбап билим берүүнүн ажырагыс бөлүгү. Алар балдардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алууга, сабакка болгон кызыгуусун арттырууга, билимдерди бекем өздөштүрүүгө, социалдык көндүмдөрдү калыптандырууга өбөлгө түзөт. Мугалимдер бул ыкмаларды туура колдонуу менен сабактын сапатын жана натыйжалуулугун жогорулата алышат. Ушул себептен улам оюн ыкмалары – балага туура билим берүүдө, ар тараптуу өнүктүрүүдө эң эффективдүү жана маанилүү методикалык каражат катары каралат.

Оюн – бул башталгыч класстын окуучусунун руханий, интеллектуалдык жана денелик өнүгүүсүнүн эң маанилүү каражаты. Анын жардамы менен балдар ар тараптан тарбияланып, турмушта зарыл болгон сапаттарды өздөштүрүшөт: чынчылдык, достук, тартип, жоопкерчилик, өз алдынчалуулук, чыдамкайлык.

Мугалимдер, ата-энелер оюнду туура колдонуу менен баланын потенциалын ачып, жакшы жаран кылып тарбиялай алышат. Оюн – бул билимдин жана тарбиянын ажырагыс бөлүгү.

Адабияттар:

1. Педагогика и игровые технологии. Автор: Л.Г. Чернова Издательство: Педагогика, 2019.
2. Игровые технологии в обучении. Автор: А.А. Карпов Издательство: Научное издательство, 2020.
3. Игровые методы и их применение в обучении. Автор: И.Н. Иванова Издательство: Логос, 2018.
4. Роль игры в образовательном процессе. Автор: Т.Г. Киселева Издательство: Педагогика и психология, 2021.
5. Игровая деятельность в обучении: теория и практика. Автор: В.П. Пальчиков Издательство: Издательский дом, 2020.
6. Игровые методики в педагогическом процессе. Автор: А.И. Гусев Издательство: Наука, 2019.
7. Игровая педагогика: теория и практика Автор: Н.А. Егоров Издательство: Современная педагогика, 2018.
8. Теория и практика использования игровых методов в обучении. Автор: Л.С. Петрова Издательство: Педагогика и наука, 2020.

*Тешебаева А.С., магистрант
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

ТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ И УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы традиционных методов оценки и управления в условиях цифровой трансформации экономики. А также рассмотрены традиционные методы управления, автоматизации финансового анализа. Даны понятие «цифровая оценка и управление» может применяться в разных сферах.

Ключевые слова: оценка, управление, цифровая трансформация, традиционные методы, эффективность, повышение, качество.

ЭКОНОМИКАНЫ ЦИФРАЛЫК ТРАНСФОРМАЦИЯЛЫК ШАРТЫНДА БААЛОО ЖАНА БАШКАРУУНУН САЛТТЫК МЕТОДДОРУ

Аннотация

Макалада экономиканы санариптик трансформациялоонун шартында баа берүүнүн жана башкаруунун салттуу ыкмаларынын маселелери талкууланат. Башкаруунун жана финансылык анализди автоматташтыруунун салттуу ыкмалары да каралат. "Санариптик баалоо жана башкаруу" түшүнүгүн эске алуу менен ар кандай чөйрөлөрдө колдонулушу мүмкүн.

Ачкыч сөздөр: баалоо, башкаруу, санариптик трансформация, салттуу ыкмалар, эффективдүүлүк, жакшыртуу, сапат.

TRADITIONAL METHODS OF ASSESSMENT AND MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMY

Annotation

The article discusses issues of traditional methods of assessment and management in the context of digital transformation of the economy. Traditional methods of management and automation of financial analysis are also considered. Given the concept of “digital assessment and management” can be applied in different areas.

Keywords: assessment, management, digital transformation, traditional methods, efficiency, improvement, quality.

Введение. Цифровизация - это процесс внедрения цифровых технологий в различные сферы жизни, бизнеса и управления для повышения эффективности, автоматизации процессов и создания новых возможностей. Она отличается от цифровой трансформации, которая означает более глубокие изменения, затрагивающие бизнес-модели, подход к управлению и способы взаимодействия с клиентами.

В условиях цифровой трансформации экономики традиционные методы оценки и управления стоимостью бизнеса претерпевают значительные изменения. Развитие технологий, искусственного интеллекта и больших данных открывает новые возможности для более точного и оперативного определения

стоимости компаний. В данной статье рассматриваются современные подходы к оценке стоимости бизнеса и роль цифровизации в этом процессе.

На современном этапе очень актуальны вопросы цифровизации экономических процессов и проникновения информационных технологий во все сферы деятельности. Целью исследования является выявление особенностей управления предприятием в условиях цифровизации и формирование алгоритма реализации процесса цифровой трансформации предприятия. В статье представлено отличие в понятиях информатизация и цифровизация. Рассмотрены основные особенности управления предприятием в условиях цифровизации. В статье представлена информация о новых передовых производственных технологиях. Для реализации процесса цифровой трансформации предприятия авторами предложен адаптивный алгоритм, включающий формирование экспертной группы, диагностику деятельности предприятия, разработку дорожной карты, внедрение и апробацию. Отмечено, что при формировании дорожной карты необходимо учитывать уровень материально-технического потенциала и необходимость его модернизации, а также уровень кадрового потенциала предприятия и необходимость повышения квалификации и уровня мотивации сотрудников организации. В статье указаны концепции нового поколения управления предприятием и описаны некоторые преимущества применения этих инновационных технологий. Отмечено, что управление промышленным предприятием в эпоху цифровизации накладывает на руководителя организации требования к профессиональным знаниям, умениям и навыкам в области как менеджмента, управления персоналом, так и в области IT-технологий и необходимо провести большую работу над созданием социально-культурной среды предприятия, что позволит реализовать преимущества современного этапа развития экономики, в основе которого лежит свободное взаимодействие на всех уровнях управления и готовность к изменениям.

Ключевые слова: цифровизация; управление предприятием; бизнес-процесс; цифровая экономика; передовые производственные технологии; инновации в управлении

На современном этапе в глобальном информационном обществе активно формируется новый экономический уклад – цифровой. Происходит цифровизация экономических процессов и проникновение информационных технологий во все сферы деятельности. Возникают новые требования к источникам конкурентных преимуществ предприятий и эффективным концепциям их функционирования и управления.

Целью исследования является выявление особенностей управления предприятием в условиях цифровизации и формирование алгоритма реализации процесса цифровой трансформации предприятия.

Современные методы оценки стоимости бизнеса: Традиционные методы оценки стоимости бизнеса включают затратный, сравнительный и доходный подходы. Однако с развитием технологий появляются новые методы, основанные на аналитике данных и машинном обучении. Среди них:

Анализ больших данных – использование массивов данных для прогнозирования будущей стоимости компании.

Алгоритмическая оценка – применение машинного обучения для анализа финансовых показателей и конкурентной среды.

Рыночное моделирование – создание цифровых двойников бизнеса для имитации различных экономических сценариев.

В основе информатизации лежит массовое внедрение информационных систем и технологий, в целях повышения эффективности всех видов деятельности, улучшения условий труда и качества жизни населения. Информатизация охватывает информационные процессы различных типов в социально-экономической и научно-технической области. Дефиниция "информатизация" является более широкой категорией, по сравнению с "цифровизация". Понятие "цифровизация" в последние годы стало все чаще использоваться в связи с широким использованием цифровых технологий работы с большими массивами данных, возможностями их визуализации, появлением и распространением новых технических средств и программных решений.

Менеджмент предприятий в условиях нового цифрового экономического уклада должен активно реагировать на изменения во внешней среде, выстраиваться с учетом прозрачности и структурированности всех бизнес-процессов, применять эффективную систему управления знаниями и мотивации персонала, а также учитывать особенности управления предприятием в условиях цифровизации.

При внедрении в деятельность предприятия, цифровые технологии дают ряд преимуществ, среди которых можно выделить повышение гибкости производства за счет проактивного изменения характеристик производственного процесса и обеспечение информационной интеграции этапов жизненного цикла производимой продукции. Цифровая трансформация дает качественное улучшение бизнес-процессов предприятия за счёт внедрения инноваций и адаптации бизнес-моделей к условиям современной цифровой экономики.

Современный уклад цифровой экономики характеризуется развитием концепций нового поколения управления предприятием, среди которых можно выделить технологии, применяющие: искусственный интеллект, робототехнику, дроны, 3D-принтеры, интернет вещей (Internet of Things, IoT), новацию блокчейн и возможности дополненной и виртуальной реальности. Применение новых концепций дает предприятиям конкурентные преимущества.

Цифровизация в управлении стоимостью бизнеса. Внедрение цифровых инструментов значительно изменяет управление стоимостью компаний. Ключевые направления цифровизации включают:

Автоматизации финансового анализа – использование программных решений для оперативной обработки данных и прогнозирования финансовых потоков.

Блокчейн и смарт-контракты – повышение прозрачности сделок и управления активами.

Искусственный интеллект – анализ рыночных тенденций и автоматизация стратегического планирования.

Преимущества новых подходов. Применение современных цифровых технологий в оценке и управление стоимостью бизнеса позволяет:

Повысить точность и оперативность оценки.

Снизить субъективность анализа за счет автоматизированных алгоритмов.

Оптимизировать бизнес-процессы и улучшить стратегическое планирование.

Технологические разработки изменили способы связи компании со своими целевыми клиентами на новые и инновационные способы, такие как цифровые медиа. С ростом использования клиентами цифровизации (интернета), цифровая оценка данных, удаленная управления становится стратегически важным инструментом для бизнеса. Благодаря цифровому оценке и управление стоимостью бизнеса, новым подходом компании могут привлекать, обслуживать и удерживать своих клиентов в любое время, в любом месте и при любых обстоятельствах. Это исследование привлекает внимание к цифровизации и предлагает всесторонний обзор цифрового оценку и управления в условиях цифровой трансформации экономики. Путем подробного изучения инструментов цифровизации и новых подходов, преимущества цифровизации и новых подходов, особенности цифровизации и новых подходов, роли социальных сетей в оценке и управлении стоимостью бизнеса.

Понятие «цифровая оценка и управление» может применяться в разных сферах.

1.Цифровая оценка и управление активами – использование технологий (ИИ, блокчейна, аналитики) для оценки стоимости и управления финансами, недвижимостью, бизнесами и другими активами.

2.Цифровая оценка и управление персоналом – автоматизированные системы для оценки сотрудников, их компетенций и эффективности, включая HR-аналитику и системы управления талантами.

3.Цифровая оценка и управление рисками – применение данных и алгоритмов для анализа угроз, прогнозирования кризисных ситуаций и управления рисками в бизнесе, финансах, кибербезопасности.

4.Цифровая оценка и управление образованием – онлайн-платформы для тестирования, оценки знаний и навыков, автоматизированные системы мониторинга успеваемости.

5.Цифровая оценка и управление проектами – технологии для анализа выполнения проектов, прогнозирования сроков, автоматического управления ресурсами и задачами.

В условиях цифровой трансформации экономики традиционные методы оценки и управления сталкиваются с новыми вызовами и возможностями. Рассмотрим их влияние в разных аспектах:

Традиционные методы оценки. Традиционные подходы основаны на ручном анализе, экспертных оценках и статистических методах. В условиях

цифровизации они адаптируются или заменяются автоматизированными инструментами.

Финансовая и экономическая оценка. Традиционно: используются бухгалтерские отчёты, анализ балансовых показателей, финансовые коэффициенты. В цифровую эпоху: внедряются Big Data, машинное обучение и блокчейн для точного прогнозирования и управления финансами.

Оценка недвижимости. Традиционно: оценщики вручную анализируют рынок, используют сравнительный метод, доходный и затратный подходы. В цифровую эпоху: нейросети и AI-прогнозирование учитывают больше факторов, анализируя рынок в режиме реального времени.

Оценка персонала. Традиционно: собеседования, аттестации, KPI, экспертные оценки. В цифровую эпоху: используются HR-аналитика, системы искусственного интеллекта для оценки компетенций, предиктивная аналитика для прогнозирования эффективности сотрудников.

Традиционные методы управления. Руководство компаниями и процессами также изменяется под влиянием цифровых технологий.

Управление бизнесом. Традиционно: стратегия разрабатывается на основе отчетов, аналитики прошлого опыта, экспертных заключений. В цифровую эпоху: используются автоматизированные ERP-системы, алгоритмы прогнозирования спроса и персонализированное управление клиентами (CRM, AI-маркетинг).

Управление рисками. Традиционно: экспертные оценки, страхование, статистический анализ. В цифровую эпоху: машинное обучение анализирует угрозы в реальном времени, кибербезопасность использует предиктивные модели для предотвращения атак.

Управление производственными процессами. Традиционно: управление ресурсами, контроль качества, планирование на основе исторических данных. В цифровую эпоху: автоматизация производства, IoT (интернет вещей) для мониторинга в реальном времени, предиктивное техническое обслуживание.

Разработка эффективного подхода к управлению бизнес-процессами и новыми технологиями на предприятии является не простой задачей. Для того чтобы обеспечить устойчивое развитие промышленного предприятия, требуется применять инновационные теории и методологии управления. Процессы, протекающие на предприятии, требуют постоянного внимания со стороны руководства, владельцев процесса и сотрудников, обеспечивающих выполнение бизнес-процессов. В процессе улучшения и оптимизации процессов необходимо поддерживать уровень эффективности и достигнутые успехи в результате внедрения процессного подхода.

Преимущества цифровизации. Автоматизация и снижение затрат. Улучшение качества сервисов и услуг. Быстрое принятие решений на основе данных. Оптимизация бизнес-процессов. Повышение удобства для клиентов и сотрудников.

Однако стоит отметить повышение уровня зависимости производства от используемых цифровых технологий. Необходимо предъявлять повышенные

требования к цифровым технологиям и учитывать возможный ущерб от сбоя интегрированных цифровых систем, так как он будет более существенный по сравнению с традиционной моделью управления производственными процессами предприятия.

Риски и вызовы цифровизации. Киберугрозы и утечка данных. Высокие затрат на внедрение. Сопротивление персонала новшествам. Нехватка IT-специалистов

Социальные сети открывают перед бизнесом широкие возможности для коммерческой и экономической деятельности. Компании могут повысить популярность своих веб-сайтов и услуг, делясь информацией и ценами на свои продукты и услуги. Инструменты социальных сетей предоставляют компаниям возможность укрепить свои отношения с потребителями и повысить степень близости. Благодаря этому компании могут влиять на своих существующих и потенциальных клиентов и повышать лояльность к бренду.

Компании, использующие платформы социальных сетей, могут общаться с людьми в интерактивном режиме и дать объявление, искать новых сотрудников, проводить онлайн беседы, проводить онлайн вебинары, тренинги, размещать рекламы, продавать своих товаров и услуг. Тот факт, что платформы социальных сетей сегодня являются частью жизни потребителей, создает важные возможности для компаний. Использование компаниями социальных сетей более ценно для укрепления имиджа их бренда и обеспечения престижа, чем для обязательства. Виртуальные сообщества известны как эффективный ресурс для принятия стратегических решений, поскольку компании могут получать доход от рекламы в онлайн-сообществе.

Заключение. Цифровизация – это не просто тренд, а необходимость для бизнеса, государства и общества. Компании и организации, адаптирующие цифровые технологии, получают конкурентные преимущества, ускоряют процессы и открывают новые возможности для роста.

Оценка и управление стоимостью бизнеса в эпоху цифровизации требуют внедрения инновационных методов и использования современных технологий. Цифровая трансформация открывает новые возможности для повышения эффективности бизнеса, что делает актуальным дальнейшее изучение и развитие данной области.

Традиционные методы не исчезают, но они все больше дополняются цифровыми технологиями. Это позволяет повысить точность прогнозов, автоматизировать процесс и снижать человеческий фактор в принятии решений. Компании, адаптирующиеся к новым условиям, используют сочетание классических подходов и цифровых инструментов для повышения точности оценки и эффективности управления.

Выводы. Таким образом, можно отметить, что решение о применении современных технологий в управлении отразится на деятельности всего предприятия и необходимо учитывать связанные с этим риски. Получение желаемого эффекта возможно только при тщательном планировании и всесторонней проработке перспективных технологий, их положительных и

отрицательных сторон, а также необходимо учитывать особенности управления предприятием в условиях цифровизации. Построение гибких организационных структур возможно с применением цифровых информационных технологий.

Управление промышленным предприятием в эпоху цифровизации накладывает на руководителя организации требования к профессиональным знаниям, умениям и навыкам в области как менеджмента, управления персоналом, так и в области IT-технологий.

Литература:

- 1.Л.А.Филиппов Оценка бизнеса. Учебное пособие, Москва 2016 с.408-442,662-676
- 2.В.А.Горемыкин Бизнес план. Методика разработки. Ось-89, 2008.с.8-36.
- 3.Вестник МНУ. Жалал-Абад-2021.Абдухалилова М.Х. Цифровой маркетинг и маркетинг социальных сетей
- 4.ГодинВ.В Цифровая реклама как инструмент продвижения товара и услуги. Опыт реализации проектов / В.В.Годин, А.Е.Терехова // Е-Менеджмент -2019
- 5.Вестник Евразийской науки / The Eurasian Scientific Journal <https://esj.today> : http://elibrary.ru/author_profile.asp?id=176481
- 6.Ковальчук Ю.А., Степнов И.М. Цифровая экономика: трансформация промышленных предприятий // Инновации в менеджменте, 2017, № 11, с. 32–43.
- 7.Амелин С.В., Щетинина И.В. Организация производства в условиях цифровой экономики // Организатор производства. 2018. Т.26. № 4. с. 7–18.

Тешебаева А.С., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

ЭКОНОМИКАДАГЫ САНАРИПТЕШТИРУУ ЖАНА АНЫН КЫРГЫЗСТАНГА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Аннотация

Макалада эн алгач санарип жана санариптештируу терминдерине тушунук беребиз. Экономикада санариптештирүү: бул эмне, санариптештируунун он жана терс жактары талкууланат. Ошондой эле санариптешуунун Кыргызстан жарандарына тийгизген таасири жана *Тундук* маалыматтык система жана анын жетишкен корсоткучтору жонундо маалымат берилет. «Тундук» мобилдик тиркемесин ар бир жаран телефонуна кочуруп алып колдоно алат. 2024-жылы кызматтардын колдонмо аркылуу 171 кызматтар, 33 онлайн кызматтары иштеп баштап, олко жарандарына 16 миллион кызмат жеткиликтүү болуп калгандыгы белгиленет.

Жалпысынан, санариптик трансформациялоонун негизги максаты – бюрократияны жоюу жана мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөргө кетүүчү чыгымдарды азайтуу менен Кыргызстан жарандарынын жана ишкерчилик менен алектенүүчүлөрдүн жашоосун жеңилдетүү. Артыкчылыгы болсо, кызмат көрсөтүүлөр жеткиликтүү, түшүнүктүү жана акысыз, ошол эле учурда санариптик байланышты жакшыртуу аркылуу мамлекетке кайрылууларды азайтуу экени баса белгиленет. Акыркы жылдардагы корсоткучтор жана жетишкендиктер каралат.

Ачкыч сөздөр: санарип, санариптештируу, портал, маалымат системасы, тундук, электрондук кызмат, онлайн, офлайн.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ В ЭКОНОМИКЕ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА КЫРГЫЗСТАН

Аннотация

В статье мы сначала разберемся с терминами "цифровой" и "оцифровка". Оцифровка в экономике: что это такое, десять минусов и плюсов оцифровки обсуждаются. Также будет представлена информация о влиянии цифровизации на граждан Кыргызстана и *прозрачности* информационной системы и ее достижимых показателях. Мобильное приложение «север» может скачать и использовать каждый гражданин на своем телефоне. Отмечается, что в 2024 году через приложение будет запущено 171 сервис, 33 онлайн-сервиса и 16 миллионов сервисов будут доступны гражданам страны. В целом, основная цель цифровой трансформации-облегчить жизнь гражданам и предпринимателям Кыргызстана за счет устранения бюрократии и снижения затрат на государственные услуги. Преимущество, однако, заключается в том, что услуги доступны, понятны и бесплатны, в то же время сокращая количество обращений к государству за счет улучшения цифровых коммуникаций. Будут рассмотрены показатели и достижения за последние годы.

Ключевые слова: цифровой, оцифровка, портал, информационная система, единство, электронная услуга, онлайн, офлайн.

DIGITIZATION IN THE ECONOMY AND ITS IMPACT ON KYRGYZSTAN

Annotation

In this article, we will first deal with the terms "digital" and "digitization". Digitization in the economy: what it is, ten cons and pros of digitization are discussed. Information will also be provided on the impact of digitalization on Kyrgyz citizens and the transparency of the information system and

its achievable indicators. The Sever mobile application can be downloaded and used by every citizen on their phone. It is noted that in 2024, 171 services will be launched through the application, 33 online services and 16 million services will be available to citizens of the country. In general, the main goal of digital transformation is to make life easier for Kyrgyz citizens and entrepreneurs by eliminating bureaucracy and reducing the cost of public services. The advantage, however, is that the services are accessible, understandable, and free, while reducing the number of government requests through improved digital communications. The indicators and achievements in recent years will be reviewed.

Keywords: digital, digitization, portal, information system, unity, electronic service, online, offline.

Санарип - бул маалыматтардын электрондук форматы. Башкача айтканда, кандай гана маалымат болбосун аларды чектелүү сандагы ариптердин (символдордун) жардамы менен туюнтуу дегенди билдирет.

Санариптештирүү - бул маалыматтарды электрондук форматка өткөрүү, же жалпак тил менен айтканда, маалыматтарды сактоо, ирээттөө, эсептөө, алмашуу жана көбөйтүп таркатууну жеңилдетүү, тездетүү үчүн аларды компьютердин "тилине" өткөрүү дегенди билдирет.

Экономикада санариптештирүү: бул эмне, оң жана терс жактары

Заманбап дүйнөдө санариптештирүү адам жашоосунун бардык чөйрөсүнө таасирин тийгизүүдө. Маалыматтык жана санариптик технологиялар биздин күнүмдүк жашообузга ишенимдүү түрдө кирип, көптөгөн процесстерге таасирин тийгизүүдө. Адамдардын, бизнестин жана өкмөттүн ортосундагы өз ара аракеттенүү ылдамдап, жөнөкөйлөшүүдө, ыңгайлуу жана жемиштүү болуп баратат.

Илимий фантастикалык китептердин сюжеттери чындыкка айланып баратат: заматта төлөм, реалдуу убакыт режиминде сүрөт бөлүшүү, онлайн үйрөнүү жана башка көптөгөн тааныш аракеттер мындан бир нече ондогон жылдар мурун жеткиликсиз болчу.

Бул процесс экономиканы да кыйгап өткөн жок. Көптөгөн экономикалык процесстерди автоматташтыруу узак убакыт бою болгон (жана болуп жатат). Ал эми акыркы он жылдарда экономиканы санариптештирүү №1 маселе болуп калды, бул мындан аркы экономикалык өсүш жана коомдун бакубаттуулугу менен байланышкан.

Экономикада санариптештирүү деген эмне?

"Санариптештируу" жана "санариптик трансформация" терминдери биздин сөз байлыгыбызга бекем кирди. Санариптик экономика жаңы өнөр жай революциясы же индустрия 4.0 деп аталат жана бул терминдин өзү АКШда 20-кылымдын аягында пайда болгон.

Илимде санариптештирүү (жалпысынан) коомдук турмуштун түрдүү тармактарын башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн экономикалык жана техникалык процесстердин, саясий, социалдык жана башка технологиялардын комплекси катары түшүнүлөт. Мындан тышкары, бул процесстин максаты белгилүү бир функциянын ылдамдыгын жана натыйжалуулугун жогорулатуу эмес (мисалы, автоматташтыруу менен), бирок стратегиялык максат - колдонуунун бардык аймагын өзгөртүү.

Күнүмдүк жашоодо санариптештирүү жөнүндө сөз кылганда, биз заманбап технологияларды киргизүүнү жана оффлайндан онлайнга, физикалык медиадан санариптик медиага которууну түшүнөбүз. Санариптик (онлайн) акча, онлайн төлөм, санариптик активдер ж.б. – бул, албетте, бүтүндөй экономикага таасирин тийгизе турган эң таң калыштуу процесстер.

Ошентип, экономиканы санариптештирүү маалыматтык технологияларга негизделген заманбап технологияларды бардык экономикалык процесстерге жана циклдерге, анын ичинде товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү өндүрүүнү, бөлүштүрүүнү, алмашууну жана керектөөнү киргизүү деп түшүнсөк болот. Бул электрондук бизнести, санариптик валютаны жана электрондук коммерцияны камтыйт. Анын глобалдык максаты санариптик экономиканы өнүктүрүү болуп саналат. Эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн, калктын жыргалчылыгынын жогорулашынын жана IT технологиялардын өнүгүшүнүн эсебинен экономикалык өсүш ушундай жаңы экономиканын иштелишин натыйжасы болууга тийиш.

Биз бардык жерде экономиканы санариптештирүүнү көрүп жатабыз: онлайн төлөмдөр, санариптик валютаны киргизүү, документтерди электрондук алмаштыруу, AI жана машина үйрөнүүнү колдонуу, өндүрүштү роботташтыруу, программалык камсыздоону ишке ашыруу, маалыматты булуттуу сактоо, блокчейн ж.б.

Экономиканы санариптештирүүнүн оң жана терс жактары

Экономиканы санариптештирүүнүн талашсыз артыкчылыктары төмөнкүлөрдү камтыйт:

Убакытты үнөмдөнүз жана чыгымдарды азайтыңыз. Бардык процесстер бир топ ылдамыраак жүрүп, ыңгайлуураак, демек, натыйжалуураак болуп калат. Технологиялар адам каталарынын тобокелдиктерин азайтат жана чыгымдарды азайтат (убакыт жана каржы). Маалыматтарды, өндүрүүчүлөрдү табуудагы ыңгайлуулук, товарларга жана кызматтарга төлөө, товарларды жеткирүү - мунун бардыгы экономикалык процесстерди онлайн режиминде өткөрбөй туруп мүмкүн эмес. Бизнес үчүн санариптештирүү операциялык чыгымдардын кыскарышын билдирет, бирок, тилекке каршы, көбүнчө жалданма эмгектин эсебинен.

Эмгек ондурумдуулугун жогорулатуу. Көптөгөн процесстер машиналарга өткөрүлүп берилет, жумушчу күнүмдүк иштерден бошотулат. Атайын программаларды колдонуу менен эмгек акы эсептөө салыштыруу. Бул жумуш убактысынын бир бөлүгү жаңы, кызыктуураак тапшырмалар менен толтурулганын билдирет.

Кардардын суроо-талаптарына так жана жекече жооп берүү жөндөмү. Ишканаларга натыйжалуураак болууга жана керектөөчүлөргө өздөрү үчүн эң жакшы продуктуну алууга мүмкүндүк берет. Мисалы, маалымат издөө үчүн чатботтор, максаттуу жарнак ж.б.у.с. кардарларыңыздын «тилимин» жасап, алардын муктаждыктарын так канааттандырууга мүмкүндүк берет. Демек, санариптештирүүнүн эсебинен жалпы компаниянын эффективдүүлүгү жогорулайт.

Ааламдашуу процесстерин илгерилетүү. Бул чарбалык субъектилердин эл аралык рынокторго чыгуусун, географиясын кеңейтүүнү жеңилдетет жана жеткирүүчүлөрдүн жана ташуучулардын чынжырлары жеткиликтүү болуп калат (мурда алар трансулуттук компаниялар үчүн гана жеткиликтүү болгон). Жергиликтүү бизнес негизги каражаттардын жайгашкан жерине байланбастан өсүү мүмкүнчүлүгүн алат. Ал эми сатып алуучу дүйнөнүн каалаган жеринен товар же кызматты тандап, каалаган өлкөдөн жумушчу жалдай алат.

IT-технологияларды киргизүү жаңы жумуш орундарын түзүүгө мүмкүндүк берет жана санариптик кызматтарды түзүү жана технологиялык процесстерди өнүктүрүү аркылуу экономиканы өнүктүрүүгө түрткү берет.

Мамлекет үчүн артыкчылык – көптөгөн бизнес операцияларынын ачык-айкындуулугу. Санариптик чөйрөдө иш-аракеттерди жүргүзүү, албетте салык органдарына берилүүчү издерди калтырат. Салыктарды төлөбөө, “кара” киреше – санариптик экономикадагы бул көрүнүштөрдүн баары татаал жана өтө көп эмгекти талап кылат. Чарба жүргүзүүчү субъекттер үчүн артыкчылык мамлекеттик кызматтарды алуу, отчетторду ыкчам тапшыруу жана бийлик органдары менен өз ара аракеттенүү мүмкүнчүлүгү болуп саналат. Азыр бизнести каттоо 10 мүнөттүк иш, болгону интернетке кирүү жана электрондук формадагы документтердин пакети керек болсо, 5-10 жыл мурун салык кызматына барып, кезекке туруу керек болчу.

Экономиканы санариптештирүүнүн кемчиликтери төмөнкүлөрдү камтыйт:

Маалыматтын чыгып кетүү мүмкүнчүлүгү. Кибер чабуулдардын жана купуя маалыматты уурдоо аракеттеринин ыктымалдыгы кыйла жогору бойдон калууда. Жана бул бизди мындай маалыматты коргоо боюнча чараларды көрүүгө мажбурлайт, бул көп учурда санариптештирүү процессин бир топ кымбатка турат. Айтмакчы, санариптештирүү процесстеринин кымбаттыгын да кемчилик катары санагандар көп.

Жумуштарды жоготуу. AI жана машина үйрөнүү жумуш орундарын жоготууга алып келиши мүмкүн. Жок болуу коркунучу бар кесиптердин жана жумуштардын тизмеси эксперттер тарабынан дайыма жаңыланып турат. Чынында эле, кээ бир жумуштар керексиз болуп чыгып, жумушсуздуктун жана социалдык нааразычылыктын өсүшүнө алып келиши мүмкүн.

Системалардын иштөөсүнө көз карандылык (маалыматтарды берүүдөгү кемчиликтер), жумушчуларды жаңы технологиялар менен иштөөгө окутуу жана кайра даярдоо зарылчылыгы, бул дайыма эле мүмкүн боло бербейт, анын натыйжасында айрым адистиктер боюнча кадрлардын жетишсиздиги мүмкүн.

Технологиялык жана санариптик ажырым. Элдин баары эле интернетке же смартфонго ээ боло бербейт. Кээ бир технологиялар кээ бир өлкөлөрдө жеткиликтүү болбой калышы мүмкүн (анын ичинде саясий факторлордон улам).

Интернетте алдамчылык, анын ичинде AI колдонуу.

Бардык процесстер сыяктуу эле, экономиканы санариптештирүүнүн да оң жана терс жактары бар, бирок ал азыртадан эле биздин реалдуулукка жана өнүккөн коомдун жашоосунун ажырагыс бөлүгүнө айланып баратат.

Санариптештирүү Кыргыз Республикасынын жарандарынын жашоосуна кандай таасир этет?

Санариптик документтер, накталай эмес төлөмдөр, билдирүүлөр, тиркемелер, корпоративдик веб-сайттар жана башка көптөгөн нерселер биздин күнүмдүк жашообузда кадимки көрүнүшкө айланды. Кыргызстандыктар үчүн кеңири масштабдуу санариптештирүүнүн өнүмдөрү барган сайын көбөйүүдө, бирок өнүккөн өлкөлөрдүн тажрыйбасы көрсөткөндөй, бул чек эмес.

Санариптештирүүнүн алгачкы кадамдары 2014-жылы эле мамлекеттик бир орган тарабынан берилген жеке идентификациялык номерлерди киргизүү, мамлекеттик органдардагы ар кандай маалыматтык системаларды түзүү, ведомстволор аралык электрондук өз ара аракеттенүү системасын киргизүү менен башталган.

Жалпысынан, санариптик трансформациялоонун негизги максаты – бюрократияны жоюу жана мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөргө кетүүчү чыгымдарды азайтуу менен биздин жарандарыбыздын жана ишкерчилик менен алектенүүчүлөрдүн жашоосун жеңилдетүү. Артыкчылыгы болсо, кызмат көрсөтүүлөр жеткиликтүү, түшүнүктүү жана акысыз, ошол эле учурда санариптик байланышты жакшыртуу аркылуу мамлекетке кайрылууларды азайтуу. Бул жарандарды убакытын уюмдойт, чиновниктер болсо маанилүү иштерге көбүрөөк убакыт бөлүшөт жана бул алардын ишин натыйжалуу кылат. Бирок эң башкысы – санариптик трансформация процесстери товарларга, кызмат көрсөтүүлөргө жана маалыматтарга көз салууга мүмкүнчүлүк берет, бул мамлекеттик бюджеттин кирешелерин көбөйтүүдө негизги ролду ойнойт.

Республикабызда санариптик өнүктүрүү министрлиги бир нече багытта иштейт: санариптештирүү, паспорт чөйрөсү, архив иши, жана байланыш. Мына ушул төрт багыт жөнүндө учкай айтып өтөйүн.

Санариптештирүүдөн баштайлы. Санариптик кызматтарды алуу үчүн жарандар санариптик дүйнөдө өздөрүн аныктап алышы керек, башкача айтканда, базага оз маалыматтарыбызды киргизуу керек. Булут электрондук колтамгалар калкты тейлөө борборлору иштеген. Анан 2023-жылдын сентябрынан баштап «Түндүк» тиркемеси аркылуу, андан кийин башка коммерциялык уюмдардын мобилдик тиркемелери аркылуу булут электрондук колтамгаларды аралыктан алуу мүмкүнчүлүгү пайда болду. Бул биздин жарандарыбызга, анын ичинде чет өлкөлөрдө дагы, КТБларга келбестен жана үйүнөн чыкпай туруп электрондук кызмат көрсөтүүлөрдү аралыктан алуу мүмкүнчүлүгүн берди. Цифралар менен айта турган болсом: 2022-жылдын 1-январынан 2023-жылдын 1-августуна чейин 400 миңге жакын электрондук колтамга алынган болсо, 2023-жылдын сентябрынан баштап 2024-жылдын майына чейин 1 миллиондон ашык жарандар электрондук колтамгаларды алышты, алардын басымдуу көпчүлүгү (934 миң) – аралыктан (онлайн) режими менен алынган.

«Түндүк» мобилдик тиркемесинде 8 документ бар болуп калды: паспорт, туулгандыгы тууралуу, анын ичинде балдарынын туулгандыгы тууралуу күбөлүк, нике тууралуу күбөлүк, ажырашуу тууралуу күбөлүк, техпаспорт, айдоочулук күбөлүк, пенсиялык күбөлүк, жеке ишкердин күбөлүгү.

Биздин кыргызстандыктар эми бир катар документтерди өздөрү менен кошо алып жүрүүнүн зарылдыгы болбой калганына, телефондо ошол документтердин санарип түрүнүн тиркемеси эле болгону жетиштүү экенине абдан ыраазы. Эми Улуттук банктын жана Юстиция министрлигинин көмөгү менен санариптик документтерди өлкөнүн бардык нотариалдык кеңселери жана банктары кабыл ала баштады.

Андан тышкары, бир кадам алдыга жылып, «адегенде санариптик формат» (“digital first”) принциби боюнча иштоо пландалып жатылат. Мисалы, алгач биз КТБдан паспорт алабыз, андан кийин гана ал мобилдик тиркемеде санариптик документ түрүндө пайда болот. Биз тескерисинче, паспорт башында санариптик форматта пайда болсо, анан адамга аны милдеттүү түрдө кагаз түрүндө жасоонун зарылдыгы болбой калса дейбиз.

Ошондой эле «Түндүк» тиркемесинде кыймылсыз мүлк жана автотранспорт каражаттары боюнча да маалыматтар бар. Мисалы, КР Министрлер Кабинетине караштуу Транспорт каражаттарын жана айдоочулук курамды каттоо боюнча мамлекеттик агенттиги менен биргеликте автомобилди кайра каттоо функциясын ишке киргизилди. Бирок Транспортту каттоо боюнча мамлекеттик агенттиктин тиешелүү аймактык бөлүмүнө текшерүү үчүн унааны көрсөтүү керек. Азырынча бул биринчи этап деп, бирок келечекте Транспортту каттоо боюнча мамлекеттик агенттик андан да ары кетиши толук мүмкүн. Экинчи кадам – жакында Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине караштуу Жер ресурстары боюнча мамлекеттик агенттик менен биргеликте батирлерди кайра каттоо ишке киргизилип, ушул багытта иш алып барылып жатат. Бирок, алдамчылык иш-аракеттери коркунучунан улам (мисалы, инновациялардын жардамы аркылуу пенсионердин мүлкүн алдамчылар алып кетпеши үчүн), «Кадастрдагы» акыркы этабына батир ээсинин жеке катышуусу милдеттуу болуп калды.

Ошондой эле «Түндүк» мобилдик тиркемесинин жардамы менен баланын төрөлгөндүгүн каттоого жана туулгандыгы тууралуу күбөлүк алууга, ошондой эле «балага сүйүнчү» бир жолку жөлөкпулду алууга өтүнмөнү тариздөөгө болот.

«Түндүк» тиркемесинде «Менин маалыматтарым туура эмес көрсөтүлгөн» деп аталган бөлүмдү киргизилген. Башкача айтканда, ушул функция аркылуу каалаган жаран анын айрым маалыматтары туура эмес жазылгандыгын көрсөтө алат. Ал эми бул маалымат ошол маалыматтарды берген жана жооптуу мамлекеттик органга кетет.

Мамлекеттик органдар бири-бирине керектүү маалыматтарды түздөн-түз жөнөтө алуусу үчүн «Түндүк» ведомстволор аралык электрондук өз ара аракеттенүү системасын ишке киргизилген. Бул багыттагы иштер тынымсыз түрдө жүргүзүлүп жатат жана мындан ары да жүргүзүлө бермекчи. Мындан максат мамлекеттик органдар керектүү маалыматтарды бири-бирине өздөрү

беришип, аны алуу үчүн элдерди кезек күтүүгө аргасыз кылууну жокко чыгаруу болуп саналат.

«Инфоком» мамлекеттик ишканасынын балдары телеграмма мессенджеринде «Санарип-бот» чат-ботун (@скринш_сүрөттүрмө) түзүшкөн. Эми, Санариптик өнүктүрүү министрлигинин кызматтарына, мисалы, паспорт кызмат көрсөтүүлөрү же электрондук колтамга алуу боюнча маселелер жаралса кирип, жоопторду ошол жерден эле дароо ала алышат. Бөлүмдөр дайыма толукталып турат.

Түндүк тиркемесинде жаңы кызмат

«Түндүк» тиркемесинде жаңы паспорт жоголгондо же жарактуулук мөөнөтү аяктаганда онлайн арыз берүү мүмкүнчүлүгү пайда болот. Андан тышкары, проактивдүү кызматтар: жаранга ал азырынча кайрыла элек болсо да, алдын ала кызмат көрсөтүү. Мисалы, үй-бүлө балалуу болду – биз ага дароо ИЖНи менен туулгандыгы тууралуу санариптик күбөлүк берүү. Паспорттун мөөнөтү бүттү дейли, бул тууралуу жаранга алдын ала кабарлоо. Кабарлоо-билдирүү функциясы жакында пайда болот.

Архив чөйрөсү боюнча, үч багытта иштөө боюнча чечим кабыл алынган. Биринчиден, архив – бул ар дайым көптөгөн кагаз түрүндөгү документтер. Азыр Архив агенттиги үчүн жарандарга керектүү маалыматты берүү боюнча санариптик чечимдер иштелип чыгууда (мисалы, пенсия алуу үчүн). Экинчиден, кагаз массивдерин жана фото-видеофондду санариптештирүү боюнча архивдерге жабдууларды сатып алууну баштоо. Үчүнчүдөн, учурда мамлекеттик кызматкерлер санариптик форматта берилген документтерди кагаз дубликаттары менен кайталашына көп убакыт жана ресурстар сарпталууда. Президентибиз Садыр Нургожоевичтин жана КР Министрлер Кабинетинин Төрагасы Акылбек Үсөнбековичтин тапшырмасы менен бардык иш кагаздары менен кадрлар эсебин толугу менен санариптик форматка өткөрүү. Негизи, архив багытында мамлекеттик кызматкерлерге бардыгын кагаз түрүндө жасоону тапшырган ченемдик-укуктук актылар бар экен. Мисалы, электрондук документ жүгүртүү системасында катка кол койгондон кийин, катка кагаз түрүндө да кол коюуга туура келет. Ошондуктан 700 документтин 600гө жакынын алып салынып жана кагаз дубликаты бар документтердин 100 түрүн гана калтырылган. Мисалга, өкмөттөр аралык же ведомстволор аралык келишимдер жана меморандумдар азырынча кагаз түрүндө кала берет. Калган бардык каттар, кат алышуулар, мамлекеттик органдардын протоколдору санариптик форматка өтөөрү айтылган. Менимче, бул дагы өнүгүүгө карай кадам.

Эми байланыш боюнча. Белгилүү болгондой, сапаттуу интернет болмоюнча көптөгөн милдеттерди ишке ашырууга мүмкүн эмес. Мобилдик байланыш менен камсыздоого Кыргызстандын аймагынын 98 пайызы камтылган, бирок була-оптикалык тарамдар тууралуу айта турган болсок, бул багытта мурда көйгөйлөр болгон. Өткөн жылы республика боюнча кең тилкелүү интернет алуу мүмкүнчүлүгү үчүн 2 миң чакырым була-оптикалык байланыш линиялары (БОБЛ) тартылган. Быйыл дагы ушул багытта иш алып барып, жыл аягына чейин дагы 500 км жолго БОБЛ тартууну пландап жатат. Мындан

тышкары бардык социалдык объектилерди, анын ичинде ФАПтарды, ооруканаларды, мектептерди, айыл өкмөттөрдү жана башкаларды бириктируу жургузулуу жатат. Бул өлкөнүн бардык аймактарын жогорку ылдамдыктагы интернет менен байланыштырууда өтө маанилүү багыт.

Санариптештирүү, бул мобилдик тиркемелер жана БОБЛ тартуу гана эмес, бул эсептөө кубаттуулугу, ал эми жөнөкөй сөз менен айтканда – серверлер жана жалпысынан маалыматтар сакталуучу маалыматтарды иштетүү борборлору. Республикада бардык мамлекеттик органдар үчүн Маалыматтарды иштеп чыгуунун мамлекеттик борборун (МИМБ) түзүлүүдө. Мындан тышкары, киберкоопсуздук эрежелеринин талабы боюнча маалыматтарды иштеп чыгуунун резервдик борбору түзүлөт.

Азыркы дүйнөдө маалыматтар биринчи орунда турат. Жалпысынан белгилеп кетким келет, региондо Кыргызстан санариптештирүү боюнча жакшы деңгээлде турат. Маалыматтарга негизделген башкаруу, «бигдата» жана жасалма интеллект – бул олкобуздун артыкчылыктуу стратегиялык багыты, санариптешуу багытында азыр жигердүү иштеп жатышат.

Жалпылап алганда «Түндүк» мобилдик тиркемесин ар бир жаран телефонуна кочуруп алып колдоно алат. Бул чон ыңгайлуулук убакытты жана энергия уюмдойт. Бизге керек болгон маалыматтар ар дайым жаныбызда. Порталдын иштеши учурунда 25 миллион түрдүү мамлекеттик кызматтар көрсөтүлдү. Откон жылды карап корсок 16 миллион кызмат көрсөтүлгөн.

2024-жылы санариптик кызматтардын тизмеси кыйла кеңейип, жарандарга мамлекеттик кызматтарды үйдөн же жумуштан онлайн режиминде алууга мүмкүнчүлүк түзүлдү. Колдонмо аркылуу 171 кызматтар, 33 онлайн кызматтары иштеп баштап, олко жарандарына 16 миллион кызмат жеткиликтүү болуп калды.

Азыркы учурда «Түндүк» мобилдик тиркемесин 2 миллиондон ашык жаран колдонуп жатат. Бул болсо порталдын ыңгайлуулугун билдирет.

Кыргызстан жакынкы келечекте Эстония жана Сингапурдай санариптик өкмөт, санариптик коом курууну максат кылууда. Санарип коомдун жарандары да тийиштүү даярдыкта болууга тийиш. Ошондуктан өкмөт жарандарды санарип көндүмдөргө үйрөтүп баштады. Негизинен айыл жеринде да, шаар жеринде деле улуу муундун өкүлдөрү санарип технологияны анча оздоштуруп, колдоно бербейт. Санарип техниканын тилин билгендер анча көп эмес.болгону учун атайын тушундуруу, тааныштыруу, окутуу иштери да жургузулуп жатат.

Адабияттар:

1.«Кыргызстан». Улуттук энциклопедия: 2-том. Башкы редактору Асанов Ү. А. К 97. Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2007. 808 бет, илл. ISBN 978 9967-14-055 -4

2.<https://www.finam.ru/>. @finamalert Телеграмм

3.https://kyrgyzchasy.blogspot.com/2019/09/blog-post_13.html

4.<https://www.bbc.com/kyrgyz/media-49741207>

5.<https://digital.gov.kg/ky/press/kak-czifrovizacziya-otrazitsya-na-zhizni-grazhdan-kr/>

6.www.youtube.com/@--2485 (новости Кыргызстана-"Ала-Тоо 24")

Омошев Т.Т., п.и.к., профессор
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Куваков Ж., окутуучу
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ
Куваков С., т.и.к., доцент
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ

КЫРГЫЗСТАНДА МАТЕМАТИКА ОКУУ КУРАЛДАРЫНЫН ТАРЫХЫ

Аннотация

Ар нерсенин жаралуу тарыхы бар эмеспи. Мугалимдерге жана окуучуларга ошол несенин тарыхын билүү маанилүү. Ошол нерсенин тарыхын жаратуучулардын түйшүктүү эмгеги окуу процессинде маанилүү. Сабакты өтүп жатып анын тарыхы менен байланыштыруу окурмандаргы ары кызыктуу жана түшүнүктүү болот эмеспи. Окуу куралдарын жараткан каармандардын атын атоо менен баа жеткис эмгегин айтуу маңыздуу жана маанилүү. Илимдердин падышасы болгон тунгуч математика окуу китебин кыргыз тилинде жазуу, терминдердин маанисин жоготпостон окурмандарга түшү нүктүү берүү эбегейсиз чоң эмгекти талап кылынары талашсыз. Макалада мына ушундай маселер кандайча жана кимдер тарабынан ишке ашырылгандыгы кенен баяндалат.

Ачкыч сөздөр: лексика, котормо, сөздүк, термин, бирдиктер, мезгилдер, кыргызча, латынча, грекче, орусча аталыштар.

Кыргыз элинин маданий өсүп өнүгүүсүндө математикалык билим берүү жагынан жетишкен ийгиликтери заманыбыздын өз учурунда койгон талаптарына дээрлик ылайыктуу деңгээлде аткарылып келди. Жалпы билим берүүнүн бул тармагында ошол кездеги алдынкы интелегенциябыздын эл агартуу ишин натыйжалуу, ийгиликтүү жүзөгө ашыруу багытында сиңирген эмгеги зор. Элибиздин маданиятын, адабиятын түптөгөн калкыбызда белгилүү Ишкналы Арабаев, Касмаалы Жантөшев, Райкан Шүкүрбеков, Базаркул Данияров өндүү эл агартуу иштеринин башында болгон интеле генттерибиз математикалык билим берүү ишине салым кошушкан.

Биринчи кыргыз алиппесин түзгөн белгилүү тилчи И.Арабаев казак автору К.Жалиловдун “Башталгыч мектепте арифметиканын окутуунун ыкма лары” аттуу китебин казакчадан кыргыз тилине которгон. Ал 1925-жылы Москвада СССР элдер басмаканасында арап тамгасында жазылып жарыкка чыккан. Аталган методикалык колдонмо эне тилиндеги биринчи окутуу куралы болгон. Ошондой эле кыргызстанда биринчилерден болуп, алгачкы математикалык терминдердин орусча - кыргызча сөздүгүн И.Арабаев түзгөн. Сөздүк жогоруда аталган китепке тиркеме түрүндө жарыяланган. Башталгыч мектептердин программасынын алкагындагы 40 математикалык термин кам тылган. Кыргыз лексикасынын математика боюнча ошол кездеги жакырчы лыка карабай сөздүктүн дээрлик $\frac{2}{3}$ бөлүгү нукура эне тилинде жетиштүү или мий тилде болгон.

Кыргыз тилинде окуган мектептерде математика сабагын эне тилинде окутууну жакшыртуу маселесин ишке ашыруу боюнча белгилүү драматург жазуучу К.Жантөшевдин сиңирген эмгеги зор. Ал окутуучуларга арналган

“Амалдарды аткаруунун ыкмалары жана бөлчөктөр” деген методикалык окуу куралын жазган. Ал латын тамгасында 1932-жылы кыргыз мамлекеттик басмасында басылып чыккан. Кыргыз филология илиминин атактуу илимпозу Б.Юнусалиев Ю.О.Гурвиц, Р.В.Гангнустун окуучулар үчүн жазылган “Геометриядан башталгыч маалыматтар” аталыштагы окуу куралын орусчадан которушкан. Китеп 1933-жылы мамлекеттик басмаканасында латын тамгасында басылган. Андан кийин ал 1934-жылы П.Рыбкиндин “Геометриялык маселелер жыйнагы” китебин да которушкан.

Белгилүү адабиятчы Р.Шүкүрбеков жана Т. Абдрахманов, И.Грацианский, И.Кавпиндин айыл - кыштак мектептеринин 3 - классына арналган эсеп китебин кыргызчага которушкан. Кыргызстандын улуттук мектепте ринде жаш муундарга математикалык билим берүүдө окутуу ыкмаларын өркүндөтүү жагына басым жасалган. Математикалык китептерди казак, орус тилинен эне тилине которгон жана автордук бир топ окуу куралдарын жараткан Базаркул Данияровдун сиңирген эмгегин өзүнчө белгилеп кетүү керек. Ал алгачкылардан болуп, казак авторлорунун математикалык окуу куралдарын кыргызчалаштыруудан баштайт. Анын казакчадан которгон С.Зенчерко, Э.Эменовдун 3-класс үчүн **Арифметика** боюнча эсеп китеби Кыргызстанда эне тилине биринчи жолу жарык көргөн туңгуч окуу куралы болгон. Мурда аны казактар орусчадан которушкан.

Китеп 1925-жылы казакчадан С. Хотоновдун башталгыч мектептер үчүн “Арифметика” окуу китеби кыргыз мамлекеттик басмаканасында арап тилинде басылган. Ошол эле жылы казакчадан Ж. Дулатовдун “Башталгыч мектептердин 1-2-классынын окуу китеби” которулган. Б. Данияров, Ш. Гарифджанов менен бирдикте М. Астрыктын “Көрсөтмөлүү геометрия” окуу китебин орусчадан которгон. Ал арап тамгасында 1927-жылы Фурунзе шаарында басылган. Китеп эне тилинде жарык көргөн геометриядан алгачкы окуу куралы болгон эле. 20-жылдары кыргызстанда эски кыргызча, арабча, өзбекче, фарс чен бирдиктери чарчайып колдонулуп келген. Жаңы метрикалык чен бирдиктерине өтүү боюнча мугалимдерге жардам берүү максатында Б. Данияров 1928-жылы латын алфавитинде “Метрдик чендер” колдонмосун жазган. Анда чакырым, сан, жар, кез, пуд, чака, теше сыяктуу чен бирдиктеринин метрдик чен бирдиктери менен туюнтуу таблицасын берген. Элге математикалык билим берүүдө кыргыздардын басып өткөн тарыхый жолун эстөө зарылчылыгын айткан. Байыркы Орхан Енисайдык жазмалардын эстеликтерине, Манас эпосунан, Эр Төштүк, Жаныш-Байыш сыяктуу эл дастандарына таянып кыргыз элинде эзелтен экилеп (жуптан), үчтөн, төрттөн, бештен, ондон, отуздан, миңден жана башка эсеп - санак системалары колдонулуп келшкендигине таянат. Тарыхый изилдөөлөр кыргыздардын жазмасында азыркыдай цифралар жок болгондугун, сандар тамгалардын жардамында жазылгандыгын көрсөткөн. Орусияда жана башка элдерде да алгачкы кезде абал ушундай эле болгон. Ар бир тамга өзүнчө цифраны туюнткан.

Байыркы доордо кыргыздар эсептөөнү оозеки же кичинекей майда таштардын, дан өсүмдүктөрдүн уруктарынын жардамы жүргүзүшкөн. Алар

кошуу, кемитүү амалдарын саны бирдей болгон таштардын тобун кошуу аркылуу аткарышкан. Бөлүү амалын да таштардын жардамы менен иштешкен. Бул учурда таштардын тобун (бөлүнүүчүнү) бөлүүчүнүн санына жараша айрым топторго ажыратуу менен колдонушкан. Мисалы азыркыдай 2·5 деп айтылбастан 2 жерде 5 деп айтылган. Мал башын саноодо, болжолдуу мааниде короо, үйүр, бада, түмөн сыяктуу санат бирдиктери колдонулган. Эсеп сандарды жүргүзүүдө азыркы кезде колдонулбай архаизмге айланып кеткен айрым атамалар (терминдер) болгондугун белгилеп кетүү керек. Мисалы: "Сан" деген сөз байыркы кезде "Чексиз көп", "өтө көп" деген түшүнүк он миң, эбегейсиз көп деген сан мааниде айтылган. Миң - азат, жүз миң – илек делинген. Илгеркилер так санды алым деп эсептешкен. Эзелтен эл арасында мал чарбачылыгына, күнүмдүк турмуш тиричиликке, урунду буюмдарга адамдын мүчөлөрүнө, курчап турган жаратылышка байланышкан чен бирдиктери колдонулган. Алар соода сатык, карым - катыш мамилелеринде колдонулуп, болжолдуу мааниге ээ болгон. Калыктын отурукташкан айрым региондоруна жараша колдонулган чен бирдиктери бири-биринен айырмаланып өз ара дал келбөөчүлүк учурлары да болгон. Мисалы: Кыргыз элинин түштүгүндө колдонулуп келген пайса, чексе, кадак, пуд сыяктуу чен бирдиктери түндүк аймакта кезиктирилбейт. Өткөн тарыхый мезгилде элетте колдонулуп келген түрдүү чен бирдиктери болжолдуу түрдө төмөнкү топторго бөлүүгө болот. Узундук чен бирдиктери - адамдын дене мүчөлөрүнө байланышкан бирдиктерге: **карыш, сөөм, эли, тутам, кадам, таман, арыш, чыканак, шыйрак, тизе, бел, моюн, чоку.** Турмуш тиричиликке, мал чарбачылыгына байланышкан чен бирдиктерге: **аркан, түрмөк, камчы сап, бөкөн, укурук, тай чабым, кунан чабым, ат чабым, чакырым.** Ошондой эле **күндө, аптада, айда, жылда** басып өткөн жолду белгилеген.

Салмак чен бирдиктери - **чүкөдөй, чөнтөк, торбо, баштык, кур жун, чакса, батман, көл (кой көл, тай көл).** Ошондой эле **чанага, өгзүгө, атка** жүктөлүчү салмак чен бирдиктери колдонгон.

Көлөм бирдиктери - **кашык, аяк, чөмүч, чөгүн, кумган, күп, табак, чайнек, чака, көзө, чанач, сабоо, канар, карын, тулуп, көнөк, этек, ко куч, ууртам, тамчы, ууч, куюм, кымча, муштум, сандык, булак, кулак, билек, (бир билек суу), арык.** Ошондой эле салыштырмалуу мааниде **кылындай, бир чымчым, бир кесим эт, сан, бир далы, бир жамбаш** жана ушул сыяктуу.

Убакыт бирдиктери - **көз ирмемде, кирпик каккыча, заматта, чай кайнам, эт бышым, күн, апта, жума, ай, жыл, кылым, доор.** Ошондой эле күндүн асманда ээлеген абалдары боюнча: **аркан бою, жаа бою, шашке, чак түш, түшкө чейин, түштөн кийин, күн батканда, таң, таңга маал, саар, күүгүм, акшам, намаз шам, шам, караңы киргенче, таң жарганда, таң атканда, жаз, күз, кыш, жай, саратан, чилде, токсон.** Жоондук бирдиктери: - **кылдай, аркандай, миз (бычактын мизи), бычактын сыртындай, чыпалактай, бармактай, сөөмөйдөй, мүрөк, кулач, кымча, камчы, кетмен, соку, сок билек, чыбык, таяк, бакан.**

Бийиктин бирдиктерине: **терек бою, үй бою, киши бою, шыйрак, кереге бою, түндүк бою, аркан бою, тоо бою, оро бою, пакса жана башкалар кирет.**

Аянт бирдиктери: **таман, теше, такта, алакан, бармак, кетмендин жана күрөктүн беттери, токумдай, талпактай, очоктой, кийгиздей, короо дой, бир корум, жер, капкак, аймак.**

Улуу жибек жолунда соода сатык мамилелеринин Кокон бийлигинин кыргыз элине тийгизген таасирине байланыштуу орус, өзбек, казак, фарс тилдеринен айрым акча, салмак, узундук бирдиктери колдонулуп келген. Мисалы: кез = 71,12 см, пайса = 50 грамм, чексе = 6кг, пуд = 16 кг, кадак = 400 грамм сыяктуу чен бирдиктери колдонулат.

Кыргызча математикалык терминдердин калыптанышыда оозеки колдонулуучу математикалык амалдардын жарым, чейрек сыяктуу үлүштөр дүн аттары сызык, тегерек, айлана, чарчы, үч бурчтук сыяктуу алгачкы математикалык түшүнүктөр балдарга мектеп математикасынын курсун окутууга жетишсиздик болгондугу белгилүү. Тийиштүү окуу куралдарын, методикалык колдонмолорду жаратуу үчүн математикалык терминологиянын тийиш түү базасын түзүү талап кылынган. Мына ушул максатта 20-жылдардын экинчи жарымында жарыка чыгарылган окуу куралдарына тиркеме түрүн дө алгачкы орусча - кыргызча математикалык сөздүктөр жарыяланат. Биринчи орусча-кыргызча математикалык сөздүк 1925-жылы казак чадан которулган. К.Жалиловдун “Башталгыч мектепте математиканы окутуунун методикасы” аталышындагы колдонмого тиркеме түрүндө жарык көрөт. Ал арифметика курсу боюнча 40 терминди камтыган. Алардын дээрлик үчтөн бири кыргыз лексикасынын негизинде кийирилип, кийинки математикалык сөздүктөргө негиз салды.

Андагы аралаш сан, дурус бөлчөк, буруш бөлчөк, алымы, бөлүмү сыяктуу терминдер сөздүктөрдү түзүү принциптерин туура колдонууга мисал боло алат. Ал эми илимий мааниси туура чагылдырылбаган үч кул (үч бурчтук), туура сызык (түз сызык), нокот (чекит), ыкчамдоо (кыскартуу), сүйрү бурч (кең бурч), сандыкча (куб), кыйгач сызык (кесүүчү сызык), жарышма төрткүл (параллелограмм) өндүү терминдер кийинки кезде колдонулбай калды. Сөздүктө арап тилиндеги жадвал (таблица), касыр (бөлчөк), фан (предмет) сыяктуу терминдер да жолугат. Аталган кемчилдиктер болсо да жогоруда аталган колдонмонун котормочусу И.Арабаев түзгөн бул сөздүк алгачкы математикалык билим берүүдө негизги ролду ойноду. Экинчи тиркеме сөздүк 1928-жылы басылып, казак тилинен которулган С. Ходжановдун башталгыч мектептер үчүн жазылган арифметика боюнча окуу китебинде жарыяланат. 88 терминден турган сөздүктүн автору ал китепти которгон Б. Данияров болгон. Андагы терминдердин көпчүлүгү тийиштүү талаптарга ылайык болсо да кошунду (сумма), анык тоо (текшерүү), түп (тамыр), өтөрдүк цифралар (маанилүү цифралар), сан калыбы (даража) деген негизги математикалык түшүнүктөрдүн илимий маанисин туура чагылдырбаган терминдер кийирилген.

Геометрия курсу боюнча 1-жолу жарык көргөн сөздүктө 134 термин болгон, ал 1927-жылы басылган. М. Астрябдын “Көрсөтмөлүү геометрия”

котормо окуу куралына тиркеме (арап тамгасыда) болгон. Сөздүктү китептин котормочулары Б. Данияров, Ш. Гарифжанов түзүшкөн. Тегерек, бийиктик, жаа, тик бурч, сынык сызык, орто сызык, сыяктуу талапка ылайык түзүлгөн терминдер алгачкы базаны түздү. Сыпаттоо (далилдөө), жандаш бурчтар (вертикалдуу бурчтар), сөлөкөт (фигура), турум (перпендикуляр), шиш бурч (тар бурч), чалкак бурч (кең бурч), түз бурч (тик бурч), иймекей (жаа) деген терминдер математикага жат, илимий мааниси туура болгондуктан кийинки кезде башкалар менен алмаштырылды.

Конус, пирамида, периметр, катет, гипотенуза, диагональ, радиус, диаметр, хорда өндүү терминдердин которуусуз кийирилиши сөздүктүн дурус өзгөчөлүктөрү болуп саналат. Кыргыз тилинде тийиштүү эквиваленти болбогон кээ бир интернационалдык терминдерди которууга умтулуу көрүнүштөрдү да байкалат. Мисалы: перпендикуляр - турум, эллипс, (сөлпү тегерек), вертикалдык бурчтар, башташ бурчтар, сектор - талаа, ромб - кыйгач чарчы, параллелограмм - жарым грамм делинип берилген.

1925-1926-жылдары Кыргыз АССРнын эл агартуу комиссариатынын борбордук методикалык бюросу мектепте окутулуучу предметтер боюнча тийиштүү сөздүктөрдү түзүү, калыптандыруу боюнча көптөгөн жумуш тарды аткарышкан. Бюронун комиссиясы 1926-жылы А.Курмаев, Ш.Гарифжанов түзгөн 227, Б.Данияров түзгөн 134, П.Номанов түзгөн терминдерди кабыл алып бекиткен. Комплекстүү программалар боюнча окутууга өтүүгө байланыштуу окутуунун мазмунун жер-жерлерде өз эркинче аныктоого математикалык сөздүктөрдү түзүүнүн токтотулушуна ага байланыштуу терминдерди колдонууда чаржайыгтуулукка алып келген.

1933-жылы ВКП(б) БКнын жарыяланган токтомго ылайык кыргызстандын мектептеринде туруктуу, бир тектүү окуу куралдары колдоно баштайт. Ошого байланыштуу мурда жаратылынган терминдерди калып тандруу бир тартипке келтирүү зарылчылыгы пайда болот. Терминало гиялык базаны түзүү иштерин кескин түрдө жакшыртууга Кыргыз АССРнын 1939-жылы 6 - январдагы “Маданий курулуштун максатары жөнүндө” аттуу токтому зор түрткү берди. Токтомдо илимдин баардык тармактары боюнча тийиштүү терминдерди тез арада иштеп чыгуу тийиштүү органдардан талап кылынган болчу. Математикалык терминало гиялык фондун байытуу, сапатын жакшыртуу, калыптандруу ишине 1939-жылы 1-жолу китепче болуп чыккан А.Стамбековдун “Орусча-кыргызча математикалык сөздүгү” (долбоор) чоң таасир көрсөтү.

Долбоордо башталгыч, жети жылдын жана орто мектептердин математика курсу боюнча миңге жакын терминдери камтылган. Алардын дээрлик төртөн үч бөлүгү кыргыз тилинин лексикасынын негизинде киргизилген. Көптүк жайылма, катар (кемүүчү, өсүүчү) өндүү 1-жолу кийирилген терминдер да болгон. Кыргыз тилинде тийиштүү эквиваленти жок болгондугуна карабай илимий мааниси бурмаланып которулган сөлөкөт, сөлпү тегерек, теке маңдай бурчтар, жарыш грамм өндүү терминдер которуусуз берилген. Жалпысынан алганда сөздүктүн долбоорунда бул багытта жетишилген практикалык тажрыйбаны талдоо, жалпылоо, системага келтирүү, туризм көрүнүштөрдүн

жоюу ишин жүзөгө ашырылгандыгы бай калат. Долбоордо бир топ кемчилдиктер да болгондугун белгилеп кетүү керек. Алардын ичинен төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот: эки грандуу бурч - эки жактуу бурч, тендештик - теңме-тең, карама-каршылык - каршылык, ашыгы менен алынган каталык - көп каталык сыяктуу или мий мааниси туура болбогон терминдер кездешет.

-Кыргыз тилинин лексикалык мүмкүнчүлүктөрү толук пайдаланбагандыктан сандардын удаалаштыгы - числолордун ырааттуулугу, мезгилдүү бөлчөк - периоддук бөлчөк делинип берилген.

-Вывод – кортунду, чыгаруу, независимая переменная - баш ийбес, тураксыз, распределение - үлөштүрүү, таратуу, упрощение - оңойлонтуу, жеңилдетүү, образующая - жасоочу, түзүүчү маанилеринде которулуп синонимдик көрүнүштөргө жол берилген.

-Экватор, кинематика, гидродинамика сыяктуу математикага тиешеси болбогон терминдер да аралашып кеткен.

-Көптүк, кайчылаш түз сызыктар, четки тамырлар, бирдей маанилүү барабарсыздыктар сыяктуу математика курсунда кеңири колдонулуучу терминдер түшүп калган. Кыргыз мектептеринде математика сабагынын окутулушунун, математикалык окуу куралдарынын сапат жагынан жакшыртылышына сөздүктүн долбоору тийиштүү таасир көрсөттү, анын жаратылышы кыргыз математикалык терминалогия фондусун түзүүдө белгилүү жетишкендик болду. Ата – мекендик согуш математикалык терминалогия боюнча белгиленген чараларды толук иш жүзүнө ашырууга мүмкүнчүлүк берген жок. Кыргыз математикалык терминалогиясынын калыптанып өнүгүп-өсүш процессине 1940-1944-жылдары жарыка чыга ырылган К.К.Юдахиндин “Кыргызча - орусча” сөздүгү зор таасир тийгизгендигин белгилөөгө болот. Ата - мекендин согуштан кийинки эл чарба сын өнүктүрүүнүн беш жылдыктар мезгилинде мектептерде математикалык билим берүү жогорку баскычтарга көтөрүлүп жаңы ийгиликтерге жетиштүү жолунда болду. Кыргыз ССРнин министрлер советинин чечими негизинде 1944-жылы СССРдин илимдер Академиясынын Кыргызстандагы филиалында атайын терминалогия комиссиясы уюштурулат. Ага билимдин түрдүү тармактары боюнча кыргызча терминдер сөздүктөрдүн долбоорун түзүү иши тапшырылат. 1944-жылы терминалогиялык комиссия А.И.Искаков түзгөн математикалык терминдердин орусча - кыргызча сөздүгүн долбоорун жарыка чыгарды. Долбоор 2,5 миңден ашуун сөздөрдү камтыган жана жалпы билим берүүчү орто мектептин, жогорку окуу жайларынын математика курсунун айрым бөлүгүн чагылдырылган. Анын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнүн бири - мурда колдонулуп келген, бирок талапка жооп бербеген бир кыйла математикалык терминдерди жаңырткандыгы болуп саналат. 500 гө жакын терминдер орусча контексте которулбай кийирилген. Сөздүктүн долбоорундагы миңден ашуун терминдер математикалык адабиятка терең сиңип азыркы терминалогия фонду сунун негизин түздү. Мисалы: мурда колдонулуп келген теңме - тең бирдейлик, коңшулаш бурч, жандаш бурч, тик бурчтар, вертикалдык бурчтар, делинип талапка жооп берген терминдер менен алмаштырылган. Эне тилинин лексикалык байлыгын туура пайдалануу

негизинде өзгөрмө, чектелген функция, үзгүлтүксүз, ыктымалдуу, комплестүү сандар, предел, грань, минимый сыяктуу орусча жана интериационалдык терминдердин которуусуз кийирилиши эң туура болгондугун белгилеп кетүү керек. Долбоордо бир топ төмөнкү орчундуу кемчиликтер да байкалат: толуктоочу бурчтар - кошумча бурчтар, топтоштуруу – кесилиштирүү, тутумдаш – түйүндөш сыяктуу так болбогон которууларга жок берилген. Бурчту градус дегендин ордуна бурч градус, жаалык градус дегендин ордуна жаа градус, башкы фокус дегендин оордуна баш фокус делинип терминдин элементтери туура байланыштырылган эмес. Смежный угол, прилегающий угол деген математикалык түшүнүктөр жандаш бурчтар деп которулуп омонимиялык көрүнүштөргө жол берилген.

Начертательная геометрия – чиймелик геометрия, тело - тело, нерсе деп которулуп синонимиялык көрүнүштөргө жол берилген. Целая рациональная функция - бүтүн рационалдуу функция, смешанная периодическая дробь – мезгилдүү аралаш бөлчөк, обратные круговые функции – тегеректик тескери функция делинип бул түшүнүктөрдүн илимий мааниси туура берилбей калган. Множество, геометрическое тело, решето Эратосфена деген түшүнүктөр которулбай, орусча контекстте кийирилип калган. Мааниси туура чагылдырылган, математикалык адабиятка сиңип калган көптүк, топтоштуруу, орун алмаштыруу өндүү терминдер негизсиз множество, келиштирүү, которуштуруу деген терминдер менен алмаш тырылган. Сөздүкө тамырлардын жоготулушу, эккер, абак, ондук белги сыяктуу кенири колдонулуучу түшүнүктөр кирбей калган.

Математиканын адабияттын көбөйтүлүшүнө байланыштуу терминалогия базасынын сан-сапат жагынан өнүгүп өсүшүн байкалат. Термин дерди жаратуу, калыптандруу процессинде жетишилинен ийгиликтер менен бирге таксыздыктарга чар жайыттыктарга жол берилбегендигин белгилеп кетүү зарыл. Алсак, 50 - жылдарда параллель деген термин жарыш делинип колдонулса, кийинчерээк которулбай пайдаланыла баштайт. 60 - жылдардан баштап кайра мурдагы түрдө колдонулушу байкалат. Кийинчирээк ал терминдин биротоло которуусуз колдонулуп келе жатат. П.А.Ларичевдин “Алгебралык маселелер жыйнагында равно сильный - деген термин тең күчтө, тең маанилүү, тең күчтүү, тең күч түүлүктө делинген ар түрдүү варианттарда которулган. 50 - жылдардагы окуу куралдарында “допустимые значения букв” деген түшүнүктө - тамгалардын кабыл алуу мүмкүн болгон маанилери делинип которулган. “Значащая цифра” - маанилүү цифра, мааниге ээ болгон цифра, маани берүүчү цифра, “погрешность” - жаңылыштык, таксыздык, ката, каталык, деп чар жайыт болгон. Жогоркудай терс көрүнүштөр математикалык окуу куралдарын жеткиликтүү, сапатуу болушуна мектептерде матема тиканы окутуу процессинин уюштурулушуна кошумча кыйынчылык тарды туудургандыгы түшүнүктүү.

Кыргыз элинин маданиятынын өсүшүн деңгээли, лексикалык байлыгынын жетишсиздиги кыргыз математикалык терминалогиясынын байтуу, өнүктүрүү ишине белгилүү терс таасирин көрсөттү. Алсак огибающая, пучок, полупрямая, полуклоскость сыяктуу түшүнүктөрдүн азыркы кезге чейин канаатандырарлык,

талапка ылайык эквивалентүү котормосу табыла элек. Кыргыз тилинин өзгөчөлүктөрүн, которуудагы татаал проблемалардын дагы бир мисалы катарында “только и только тогда”, “в том и только в том случае”, “те и только те, если и только если” сыяктуу математикалык сүйлөмдөрдөгү сөз тизмектеринин маани син эне тилинин стилистикасында чагылдырууну айтууга болот. Мисалы: “на 3 делятся те и только те числа, сумма цифра которых не делится на 3” деген сүйлөмдүн “цифралык суммасы 3 кө бөлүнгөн гана сандар 3 кө бөлүнөт” деп которулушунда “и только” деген күчөтүү басымы берилбейт. Кайра орусчага которсок “на 3 делется только те числа сумма которых делится на 3” деген мааниде болот.

Кыргызча математикалык терминалогиясынын калыптануу процессин төмөнү таблицадан байкоого алабыз.

Орусча	1930-жылдары	1940-жылдары	Согуштан кийинки мезгилде
построение	жасалыш	түзүлүш	түзүү
приближенный	жакын, чамалуу	болжолдуу	жакындаштырган
округление	жакындаштыруу	тоголоктоо	тегеректөө
избыток	артынды	артык	артыктык
деление с остатком	белгилүү	белгилүү	белгилүү
арифметика	санат, эсеп	эсеп	арифметика
телo	буюм	нерсе	телo
скобка	жаакча	кашаа	скопка
куб	сандыкча	куб	куб
фигура	селекет	фигура	фигура
эллипис	сөлпү тегерек	эллипис	эллипис
перпендикуляр	турум, тик	перпендикуляр	перпендикуляр
корень	түп	тамыр	тамыр
фокус	амал	фокус	фокус
треугольник	үч күл	үч бурчтук	үч бурчтук
острый угол	ийиш бурч	тар бурч	тар бурч
горизонтальная линия	жээк сызык	горизонталдык сызык	горизонталдык сызык
точка	нокот	чекит	чекит, точка
тупой угол	чалкак бурч	кең бурч	кең бурч
параллелограмм	жарым грамм	параллелограмм	параллелограмм
таблица	жадвал	таблица	таблица
уравнение	деңгелдеш	теңдеме	теңдеме
кривая	кыйшык сызык	ийри сызык	ийри сызык
часть числа	бөлүмтүк	сандын бөлүгү	-
секущая	кыйгач сызык	кесүүчү сызык	-
касательная	чырпыма сызык	жануучу сызык	-

периодическая дробь	дүркүн бөлчөк	мезгилдүү бөлчөк	-
------------------------	---------------	---------------------	---

Маданий курулушта, эл агартуу ишин өнүктүрүүдө жетишилген ийгиликтерге байланышта математикалык терминалогиянын сан жагынан өсүшү менен бирге санат жагынан тынымсыз жакыртылышы байкалат. Улуу Атамекендик согуш башталган мезгилге салыштырганда 1960 – жыл дары эне тилдеги математикалык сөз байлыгы 6 эсе көбөйүп 6 000 ден артты. 1967-жылы Кыргыз илимдер академиясынын терминалогия комиссиясы тарабынан жарыка чыгарылган Р.Усубанкунов, Ч.Жаныбеков дун математика терминдеринин орусча-кыргызча сөздүгү республикабыз дын математикалык билим берүү жагынан өнүгүү тарыхында 1-жолу ишке ашырган официалдуу колдонмо эмгек болду. Сөздүк орто мектеп тердин жана математика курсун жана жогорку окуу жайларында окутулуучу математикалык курстардын айрымдарында тиешелүү 6,5 миң ден ашкан терминдерди камтыйт. Сөздүктө А.Искаковдун сөздүгүн дол боору жарыялангандан кийинки 18 жылдын ичинде бул багытта жыйналган бай тажырыйба системалаштырылып илимий көз карашта тийиштүү тартипте келтирилген, бир топ жаңы терминдер менен байытылган. Терминалогиянын калыптандырылышына, математикалык адабияттардын сапатынын жакшыртылышына, окуу процессинин илимий деңгээлинин жогорлошуна сөздүк өзүнүн оң таасирин тийгизди.

Аталган эмгекте айрым кемчилдиктерге, мүнкүнчүлүктөргө жол берилгендигин белгилеп кетүү керек. Мисалы: “беглый счет” – үстүртөн эсептөө деп которулган. Аны кайра орусчага которсок “Поверхностный счет”- деген мааниде болот. Отобращения-чагылдыруу дебей, чагылтуу (отрожение) делинип берилген. Антилинейный-сызыктуу эмес дебей, теске ри сызыктуу (противовположно - линейный) делинип , алгебраическое многообразие - көп түрдүүлүк дебей, көп түспөлдүүлүк деп берилген. Безконечное семейство - чексиз түркүм, безразличная двойная точка - таасирсиз кош точка, великая теорема Ферма - Ферманын улуу теорема сы өндүү котормолор илимий мааниси жагынан талапка толук жооп берилбейт. Сөздүкө математикада кеңири колдонулуучу доля, постоя, дробь, числовая зависимость сыяктуу терминдер кийирилбей калган.

Математиканы окуутуга коюлган талаптардын өсүшүнө, програм малык өзгөчөлүктөргө, мектеп окутуучуларынын, котормочулардын учур дагы муктаждыктарын канааттандырууга байланыштуу жогоруда аталган авторлор тарабынан түзүлгөн жаңы математикалык терминдердин жаңы орусча - кыргызча сөздүгү Кыргыз ССР илимдер академиясы тарабынан 1978-жылы жарыка чыгарылат. Андагы термин - элементтердин саны мурдагыга караганда бир кыйла кеңейтилип тийиштүү толуктоолор, так тоолор, жөнгө салуу иштери жүзөгө ашырылган. Сөздүктү түзүүчүлөр мурда бул багыттагы эмгектин жарымына чыкканына кийинки он жыл дан ашык убакыттын ичинде өнүгүү-өсүү жолунда болгон алга жылыш тарды, топтолгон тажырыйбаларды талдап чагылдырууга умтулушкан. Сөздүк жогорку окуу жайларында окутулуучу

математикалык курстар дын, эл чарбасынын түрдүү тармактарында барган сайын кеңири колдонулуп жаткан электрондук эсептөөчү техниканын, программалоонун терминдердин кийирүүнүн негизинде кеңири байытылган. Сөздүктүн жарыкка чыгышы боюнча адистерге математикалык билим берүүнүн мындан ары карай өркүндөтүү, эне тилиндеги математикалык терминалогия фондун көбөйтүү, калыптандыруу, оригиналдуу жана котормо окуу куралдарынын сапат жагынын жакшыртуу ишине көрүнүктүү салым болду.

Аталган сөздүк камтылган көпчүлүк термин - элементтер тийиштүү талаптарга ылайыктуу деңгээлде берилген. Буга мисал катарында золотое деление-эң сонун бөлүү, замынающая туюктоочу, идентичный-бирдей сыяктуу терминдерди келтирүүгө болот. Сөздүктө бир топ мүмкүнчүлүктөр бар экендигин белгилеп кетелик. Алсак, отображение деген түшүнүк “чагылуу” деп илимий мааниси туура берилген эмес б.а ал “отражение” деген мааниде болуп калган. Логикалык “порочный куруг” деген түшүнүк болсо сөзмө сөз которулуп “жарабаган тегерек” делинип аны түпкү мааниси тап такыр башкача болуп калган. Бул термин жаңы түшүнүктөрдү кийирүү эрежесине тиешелүү. Ал кийирилүүчү жаңы түшүнүктү ал түшүнүктүн өзү аркылуу аныктоого болбой тургандык маанинин туюнтат. Анын синоними – “куруг замыкается” (пришли к тому от чего отталкивались – куруг замкнулся). Мисалы: параллелограммдын аныктамасын берүүдө параллелограмм деген сөздү колдонууга болбойт. Эгерде колдонсок “параллелограмм деп параллелограммды аныктайбыз” деп аныктама маанисиз болуп саналат (замкнутный круг). Мааниси так которулбаган терминдерге “прямая линия - жүргүзүлгөн ийри сызык” делинип берилишин да айтууга болот. Орусчада терминдин ийри экендиги жөнүндө сөз жок. Аны “жүргүзүлгөн сызык” деп эле алуу керек болчу. Ошондой эле “кратная прогрессия” - кайталанма прогрессия. Мунун кайра орусчага которсок “повторяющаяся прогрессия” деген мааниде болуп илимий жактан туура болбойт. Терминди-эселүү прогрессия деп которсо друс болмок. “Полузамкнутый” деген түшүнүктүн котормосу да талапка жооп бербейт. Аны “Жартылай туюк” деген түшүнүктүн котормосу да талапка жооп бербейт. Аны “туюк эмес” деп алсак болмок. Себеби “полузамкнутый” терминин синоним – незамкнутый” деген мааниде. Кыргыз тилинин лексикалык мүмкүндүктөрүн толук пайдаланбагандыктан которууга мүмкүн болгон айрым терминдер которулбай кийирилген. Мисалы: “ориентированное пространство” багытталган мейкиндик деп которуштун ордуна “ориентацияланган мейкиндик” делинип берилген. “Подстановка” деген сөз да негедир которулган эмес “стабилизация” деген түшүнүктү туруктуу абалга келтирүү деп которсо болор эле.

Жогоруда каралган кыргызча математикалык терминдердин калыптанышына көз чаптырдык. Мындан аркы математикалык терминдердин калыптанышы жогорку каралган терминдерден так, даана эне - тилибизде өнүгүп өсүүдө жана өсө берет. Биз келечекте мугалим болобуз, мектепке барып сабак өткөндө, жогоруда каралгандар жөнүндө окутуучуларга кеңири маалыматарды берип, тарбия жагынан жана өз мамлекетибиздин өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн жакшы кадрларды даярдоо.

Колдонулган адабияттар

- 1.1 - 11- класстардын математика боюнча окуу китептери.
- 2.Абрамович .И. Стародубиев М.Т. Математик (в двух книгах) М: 1976.
- 3.Айылчиев А.Математика Фр: 1976.
- 4.Александров Н.И Ярандай И.П. Словарь справочник по математике Йокшар Ола. 1976.
- 5.Антипов И.Н.Шварцбург Д.С. Символь обозначения понятия школьного курса математики. М. 1978.
- 6.Броиштейн И.Н., Семендяев К. А. Справочник по элементарной математике М. 1986.
- 7.Выгодский М.Я. Справочник по элементарной математике м. 1987.
- 8.Гусев А.А. Мордкович А.Г. Математика справочные материялы. М.1990
9. Каазик Ю.Я. Математический словарь.Таллин - 1985.
10. Кодятин Ю.М, Лукавкии Г.Л. Основные понятие школьного курса математики. М. 1974.
11. Карамор В.С. Повторям и систематизируем школьный курс алгебры и начал анализа. М 1990
12. Кыргыз совет энциклопедиясы. 1- 6 – том. 1976 - 1980.
13. Кыргызстан улуттук энциклопендиясы 1-том. 2006. 2-том. 2007.
14. Мантуров О. В. Солнцев Ю.К. Соркин Ю.К. Федин Н. Г. Математика в понятиях оперделених и терминах (под ред. Л.В. Сабина) М . часть 1, 1978.часть 2. 1982.
15. Математика кыскача энциклопендия. Б. 1991.
16. Математика терминдердин түшүндүрмө сөздүгү . (түзүчүлөр Б.Абалгазиев Д. Андашев Ш.Жапаров. Ы.Кадыров. К Тентимишова) Фрунзе. 1 басылышы. 1989. 2-басылышы. 2003
17. Математический энциклопедический словарь М . 1988.
18. Смышляев В.К О математике и математиках. Йошкар Ола 1977.
19. Цыпкии Л.Г. Справочник по математике - 1979.
20. Цыпкии А.Г. Цыпкии Г.Г. Математические формулы. М . 1985.
21. Школником о математике и математиках. М. 1981.
22. Энциклопедический словарь юного математика . М. 1985.
23. Таблицалар “математика башталгыч мектепте” (1-4 кл). 30 плакат. Математика негизги орто мектепте (алгебра, геометрия, тригонометрия) (5-11 кл). 160 плакат (түзүүчүлөр. Ы. Кадыров . Ш.Койлубаева. Г. Исака нова А.Абдиев). 2003.

МАЗМУНУ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS:

Омурзаков С.А., Омошев Т.Т. МААЛЫМАТТЫК-КОММУНИКАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН КООМДУ ТҮПТӨӨДӨГҮ ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ ОРДУ.....	3
Мамадалиева О. О., Берди кызы К. МАКСИМИЗАЦИЯ ПРИБЫЛИ КАК ГЛАВНАЯ ЦЕЛЬ ФИНАНСОВО- ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ СТРОИТЕЛЬНЫХ УСЛУГ...	11
Юлдашов К.К., Аттокуров Б.С. ЖЕР УКУГУНУН ПРИНЦИПТЕРИ.....	20
Юлдашов К.К., Аттокуров Б.С. ЖЕР МАМИЛЕЛЕРИН УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУ.....	24
Калбаев М.Ш. КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖЕКЕ ИШКЕРДИН ЖАРАНДЫК-УКУКТУК АБАЛЫ.....	28
Джоробаева А., Омурбекова Ж. СОТ ПРИСТАВДАРЫ КЫЗМАТЫНЫН ИШИН УЮШТУРУУ ЖАНА УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ.....	31
Омурбекова Ж., Джоробаева А. СОТ ПРИСТАВДАРДЫН УКУКТУК МАКАМЫНЫН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ.....	35
Бакирова Г.К., Токтогулова С.Т. АКЫЛГА, БИЛИМГЕ, САБАТТУУЛУККА БАЙЛАНЫШТУУ АЙТЫЛГАН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР.....	39
Sodikov Kh., Amirkhanov A. CH.AITMATOV'S ARTISTIC WORLD.....	44
Охунов Ж., Охунов Д. CHINGHIZ AITMATOV: A LITERARY LUMINARY AND CULTURAL BRIDGE BUILDER.....	48
Тухтабоев Т.И., Тухтабоев Т.И. ТҮРК ЭЛДЕРИНИН УЛУУ БАЛАСЫ.....	51
Байчубакова Д. ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ДОГОВОРА ОБ ИПОТЕКЕ.....	56
Байчубакова Д. АНАЛИЗ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ.....	61
Байчубакова Д. ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА КР.....	67
Бакирова А. ПОЛНОМОЧИЯ ПРОКУРОРА ПО НАДЗОРУ ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА.....	70
Нурдинова С. ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ КАДАСТРОВОЙ СТОИМОСТИ ЗЕМЛИ.....	74
Нурдинова С. ПРИЧИНЫ ОСПАРИВАНИЯ КАДАСТРОВОЙ СТОИМОСТИ ЗЕМЕЛЬНОГО УЧАСТКА.....	79
Джоробаева А., Омурбекова Ж. СОТ ПРИСТАВДАРЫ КЫЗМАТЫНЫН ИШИН УЮШТУРУУ ЖАНА УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ.....	85
Джоробаева А., Омурбекова Ж. СОТ ПРИСТАВДАРДЫН УКУКТУК МАКАМЫНЫН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ.....	89

Саланова А.Р. БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫН ТАРБИЯЛООДО ОЮНДУН ПАЙДАЛАРЫ.....	93
Тешебаева А.С. ТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ И УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ.....	98
Тешебаева А.С. ЭКОНОМИКАДАГЫ САНАРИПТЕШТИРУУ ЖАНА АНЫН КЫРГЫЗСТАНГА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ.....	105
Омошев Т.Т., Куваков Ж., Куваков С. КЫРГЫЗСТАНДА МАТЕМАТИКА ОКУУ КУРАЛДАРЫНЫН ТАРЫХЫ.....	113

Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова 2024 №2
Зарегистрирован в Министерстве Юстиции Кыргызской Республики
Регистрационное свидетельство №1405
от 21 мая 2008 года

Формат 21х297 Объем 12,25 п.л. 1/16 Тираж 150 экз.
Отпечатано в частной типографии ИП «Газибаев Х.Б.»
г.Жалал-Абад, ул.Токтогула, 20-3